

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

Т. ПОЯСОК, О. БЕСПАРТОЧНА

ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

УДК 371 (075)

П 41

*Рекомендовано до друку Вченою радою Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
Протокол № 10 від 30 травня 2024 р.*

Рецензенти: *Волкова Н. П.* – докт. пед. н., проф., зав. каф. «Інноваційних технологій з педагогіки, психології, соціальної роботи ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
Солошич І. О. - докт. пед. н., проф., Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Хоцкіна С. М. – канд. пед. н., доцент, зав. каф. професійної та соціально-гуманітарної освіти, Криворізький національний університет

Поясок Т. Б., Беспарточна О. І.

П 41 Педагогіка : навчальний посібник / Т.Б. Поясок, О.І. Беспарточна. – Кременчук : Видавництво «НОВАБУК», 2024. – 208 с.

ISBN 978-617-639-470-9

У навчальному посібнику розкрито загальні засади педагогіки, а також педагогіки вищої школи. У розділі «Загальна педагогіка» розглянуто такі модулі, як педагогіка як наука, теорія виховання, поняття про педагогічну майстерність та педагогічну творчість. Розділ «Педагогіка вищої школи» містить наступні модулі: загальні основи педагогіки вищої школи, організація педагогічної взаємодії у вищій школі, організація виховної роботи у закладі вищої освіти, організація самостійної роботи студентів.

Структура підручника передбачає можливість його застосування як при традиційній організації процесу навчання, так і у навчанні за дистанційною формою. У кінці кожного модуля для повторення навчального матеріалу подано питання для самоконтролю, творчі завдання, орієнтовний перелік тем для власних досліджень та поглиблення знань. Окремим розділом представлено педагогічні кейси, що сприятиме розвитку педагогічної майстерності майбутніх фахівців.

Навчальний посібник призначено для забезпечення викладання навчальних курсів «Педагогіка» та «Педагогіка вищої школи» у закладах вищої освіти, для організації післядипломної освіти фахівців. Він адресований викладачам, аспірантам, магістрантам, студентам закладів вищої освіти, усім, хто цікавиться фундаментальними основами педагогіки, можливостями застосування педагогічних знань у реалізації особистісних і професійних життєвих стратегій та вирішенні актуальних проблем професійної діяльності.

УДК 371 (075)

ISBN 978-617-639-470-9

© Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., 2024

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ І ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА	8
Модуль І ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА	8
1.1 Предмет педагогіки	8
1.2 Розвиток педагогіки як науки.....	15
1.3 Категорії розвитку, виховання і формування особистості в педагогіці	20
1.4 Поняття про педагогічні технології.....	24
1.5 Методи проведення педагогічних досліджень.....	36
Питання для самоконтролю.....	41
Творчі завдання.....	43
Орієнтовні теми для власних досліджень	43
Модуль ІІ ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ	44
2.1 Педагогічні методи впливу на особистість.....	44
2.2 Організація процесу виховання.....	50
2.3 Сімейне виховання і сімейна педагогіка.....	55
Питання для самоконтролю.....	63
Творчі завдання.....	63
Орієнтовні теми для власних досліджень	64
Модуль ІІІ ПОНЯТТЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНУ МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНУ ТВОРЧІСТЬ	65
3.1 Педагогічна майстерність: сутність і специфіка.....	65
3.2 Творчість як вища форма самореалізації особистості.....	74
3.3 Поняття про педагогічну творчість.....	79
Питання для самоконтролю.....	85
Творчі завдання.....	86
Орієнтовні теми для власних досліджень	86
Розділ ІІ ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ	87
Модуль І ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ ...	87
1.1 Предмет педагогіки вищої школи. Закономірності та принципи дидактики.....	87
1.2 Проєктування в системі навчання.....	90
1.3 Основні види навчальних занять і методи навчання.....	94
1.4 Активні методи і форми навчання – елементи інтерактивної технології.....	98
1.5 Методика підготовки і проведення семінарських, практичних і лабораторних занять.....	101
Питання для самоконтролю.....	104
Творчі завдання	106
Орієнтовні теми для власних досліджень	108
Модуль ІІ ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	109
2.1 Педагогічна майстерність і педагогічна культура викладача	109
2.2 Педагогічне спілкування	111

2.3 Формування ключових компетентностей фахівця у процесі професійної підготовки	115
2.4 Педагогічна етика	117
2.5 Резилентність викладачів	119
Питання для самоконтролю	122
Творчі завдання	123
Орієнтовні теми для власних досліджень	124
Модуль III ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	125
3.1 Заклад вищої освіти як соціальний інститут	125
3.2 Виховна робота у закладі вищої освіти: поняття, мета, завдання, функції та напрями	131
3.3 Форми та методи організації виховної роботи у закладі вищої освіти	141
Питання для самоконтролю	147
Творчі завдання	148
Орієнтовні теми для власних досліджень	148
Модуль IV ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	148
4.1 Сутність та структура самостійної роботи здобувачів вищої освіти.....	148
4.2 Самостійна робота студентів як ключовий компонент професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти	155
4.3 Організація самостійної роботи здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання.....	162
Питання для самоконтролю.....	170
Творчі завдання.....	170
Орієнтовні теми для власних досліджень	171
Розділ III ПЕДАГОГІЧНІ КЕЙСИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	197

ПЕРЕДМОВА

Професійна діяльність вчителя чи викладача починається з вивчення педагогіки, яка допоможе стати справжнім фахівцем. Педагогічна наука ґрунтується на багатовіковому досвіді навчання й виховання підростаючих поколінь, результаті багаторічних досліджень закономірностей формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Поряд з цим, швидкі темпи діджиталізації суспільства, співпраця з Європейським Союзом вимагають переосмислення попереднього досвіду педагогічної підготовки фахівців у закладах вищої освіти, розробки нових освітніх концепцій, приведення змісту, форм, методів навчання і виховання у відповідність до вимог та потреб суспільства, об'єктивної необхідності використання у навчальному процесі нових технологій, створення умов для професійного та особистісного саморозвитку майбутнього фахівця.

Навчальний посібник створено на основі аналізу сучасних наукових та методичних розробок з педагогіки, врахування доробку не тільки вітчизняних, а й зарубіжних учених, узагальнення власного досвіду викладання педагогіки у закладах вищої освіти.

Структура навчального посібника передбачає можливість його застосування як при традиційній організації процесу навчання, так і у навчанні за дистанційною формою засобами мережі Інтернет, або у локальних мережах закладів вищої освіти, що дозволяє використовувати його як базовий для розробки дистанційних курсів з педагогіки і застосовувати не тільки для педагогічної підготовки майбутніх педагогів, а й для організації післядипломної освіти фахівців без відриву від виробництва.

Особливості відбору змісту навчального матеріалу з педагогіки для студентів закладів вищої освіти автори вбачали у його спрямованості на безпосереднє практичне формування і розвиток педагогічної культури майбутнього фахівця через ознайомлення з фундаментальними основами педагогіки; підготовку його до ефективної реалізації набутих знань у

професійній діяльності, ділових стосунках та у виховній діяльності, що значною мірою визначається уміннями комплексно застосовувати педагогічні знання при моделюванні, реалізації, аналізі та оцінці професійних ситуацій у педагогічному аспекті. Підручник містить сім модулів: 3 у першому розділі «Загальна педагогіка» і 4 у другому розділі «Педагогіка вищої школи».

✓ У першому модулі першого розділу «Загальна педагогіка», який названо «Педагогіка як наука» розглядаються предмет педагогіки; розвиток педагогіки як науки; категорії розвитку, виховання і формування особистості; поняття про педагогічні технології; методи проведення педагогічних досліджень.

✓ Другий модуль «Теорія виховання» присвячено розкриттю педагогічних методів впливу на особистість; організації процесу виховання; сімейного виховання і сімейної педагогіки.

✓ Третій модуль «Поняття про педагогічну майстерність і педагогічну творчість» знайомить студентів із сутністю і специфікою педагогічної майстерності; творчістю як вищою формою самореалізації особистості; поняттям про педагогічну творчість.

✓ У першому модулі другого розділу «Педагогіка вищої школи», який має назву «Загальні основи педагогіки вищої школи» висвітлюється предмет педагогіки вищої школи, закономірності та принципи дидактики; проєктування в системі навчання; основні види навчальних занять і методи навчання; активні методи і форми навчання; методика підготовки і проведення семінарських, практичних і лабораторних занять.

✓ У другому модулі «Організація педагогічної взаємодії у вищій школі» розглянуто педагогічну майстерність і педагогічну культуру викладача; педагогічне спілкування; формування ключових компетентностей фахівця у процесі професійної підготовки; педагогічну етику; резилентність викладачів.

✓ Третій модуль «Організація виховної роботи у закладі вищої освіти»

дає студентам можливість ознайомитись з поняттям закладу вищої освіти як соціального інституту; поняттям, метою, завданнями, функціями та напрямками виховної роботи у закладі вищої освіти; формами та методами організації виховної роботи у ЗВО.

✓ У четвертому модулі «Організація самостійної роботи студентів» розглянуто сутність та структуру самостійної роботи здобувачів вищої освіти; самостійну роботу студентів як ключовий компонент професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти; організацію самостійної роботи здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання.

Засвоєння знань з педагогіки, ефективне й творче їх використання у професійній діяльності значною мірою залежить від організації навчального процесу, форм, методів та засобів, які використовуються викладачами, а також від ступеня активності самих студентів у пізнавальній діяльності. Саме тому в кінці кожного модуля подано питання для самоконтролю, творчі завдання та орієнтовні теми для власних досліджень студентів. Творчі можливості змісту кожного модуля навчального посібника полягають також у його спрямованості на включення студентів у ситуації, які моделюють їх майбутню професійну діяльність, тому третій розділ містить набір педагогічних кейсів.

Сподіваємося, що навчальний посібник буде корисний як студентам, так і всім, хто цікавиться фундаментальними основами педагогіки, можливостями застосування набутих педагогічних знань у реалізації особистісних і професійних життєвих стратегій та вирішенні актуальних проблем професійної діяльності.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

МОДУЛЬ І

ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА

1.1. ПРЕДМЕТ ПЕДАГОГІКИ

Поряд з вивченням людини кожне покоління вирішує три найважливіші завдання:

- засвоєння досвіду попередніх поколінь;
- збагачення і примноження цього досвіду;
- передавання його наступному поколінню.

Наука, яка вивчає закономірності передачі старшим поколінням і активне засвоєння молодшими поколіннями соціального досвіду, необхідного для життя і праці, називається *педагогікою*. Тому педагогіка - сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку. Стосунки, що виникають при цьому, удосконалюються кожним поколінням. Проте незмінним залишається *об'єкт пізнання* - людина. Педагогіка - це наука про те, як викладати досвід старшого покоління молодшому, як виховувати людину, як допомогти їй стати духовно багатою, творчо активною, знайти рівновагу з природою та суспільством, бути задоволеною життям, бути спрямованою на успіх.

Майбутній педагог повинен бути не лише фахово грамотним спеціалістом, а й бути готовим до того, щоб формувати і виховувати учнівський колектив, передавати свій досвід молодшим колегам, допомагати членам учнівського колективу розуміти їх недоліки і знаходити шляхи їх подолання, створювати умови, які сприяли б виправленню особистості, її гармонійному формуванню.

Предмет сучасної педагогіки - це процес цілеспрямованого розвитку особистості в умовах її виховання, навчання, освіти. Предмет педагогіки - особлива сфера суспільної діяльності з виховання людини, складовими частинами якої є освіта і навчання. *Джерелом педагогіки* є народна (життєва) педагогіка, педагогічні вчення, теорії, позитивний педагогічний досвід, філософія. Здобуті педагогікою як наукою знання відображені науковими поняттями (категоріями). Вони дозволяють глибше пізнавати дійсність.

Педагогіка як наука оперує рядом категорій: розвиток, виховання, навчання, освіта, саморозвиток, самовиховання.

Під розвитком розуміють процес становлення і формування особистості.

Розвиток - це цілеспрямований процес функціонального удосконалення якостей соціальних суб'єктів відповідно до характеру завдань, що вирішуються, та власних потреб. Основними складовими розвитку є соціальний, культурний, інтелектуальний, фізичний та професійний розвиток, розвиток здібностей (творчих, організаторських, педагогічних, управлінських, економічних та ін.), відповідних пізнавальних, ділових, вольових, фізичних та професійних якостей. Інтегрованим результатом розвитку є розвиненість особистості чи групи, колективу (наприклад, перетворення його в такий колектив, який виховує своїх членів). Розвиток і розвиненість - важливі процеси і результати реалізації людиною своїх можливостей. Актуальною є необхідність виховання творчої особистості, здатної до сприйняття інноваційних процесів у суспільстві, використання нових технологій.

Виховання - це процес цілеспрямованого та систематичного впливу суб'єкта виховання на об'єкт з метою прищеплення йому якостей, відповідно до виховних цілей та завдань. Це цілеспрямований та організований процес формування особистості. Виховання - підготовка людини до життя в соціумі, в суспільстві, серед людей, до цивілізованої поведінки. Результатом виховання є вихованість конкретної людини, спільноти громадян. Вихованість залежить від освіченості, навченості та розвиненості людини і, в свою чергу, впливає на них.

Навчання - це цілеспрямований, систематичний та організований процес формування та розвитку в суб'єктів якостей, необхідних їм для виконання будь-яких функцій. Це цілеспрямована взаємодія вчителя і учнів, у процесі якої засвоюються знання, формуються вміння і навички. Результат його - відповідна навченість особистості, групи людей. У системі вищої педагогічної освіти поєднується навчання, орієнтоване на фундаментальність, світогляд, загальну цивілізованість студентів з професійним навчанням, основним змістом якого є збагачення студентів професійними знаннями, навичками та вміннями в галузі педагогіки.

Взагалі, *освіта* - це процес засвоєння та розвитку людиною об'єктивно необхідних якостей, результатом якого є формування інтелектуальної, теоретичної та практичної підготовленості до життя та діяльності. Освіта - це процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань. Вона забезпечує максимально високий рівень розуміння людиною

світу, життя, людей, суспільства, духовних цінностей, себе і свого місця у світі, формує інтелект, звички й потребу в мисленні, самостійних і зважених судженнях і рішеннях, здатність і потребу у творчості, безперервному самовдосконаленні. Індивідуальний педагогічний результат освіти - освіченість особистості, спільноти людей, яка визначається не за формальними показниками (дипломами), а за реальним розумінням довколишнього світу і себе, що виявляється у стосунках, поведінці та діях. Освіта має виховне й розвиваюче значення і повинна здійснюватись із досягненням відповідних результатів, і, в свою чергу, залежати від них. У громадській, трудовій і навчальній діяльності, коли досягнуто певного рівня свідомості й самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу й самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистих якостей поведінки вимогам суспільства, з'являється потреба у самовдосконаленні, у самовихованні.

Самовиховання - організована, активна, цілеспрямована діяльність людини, спрямована на систематичне формування і розвиток у собі позитивних та усунення негативних якостей відповідно до свідомих потреб відповідати соціальним вимогам та особистої стратегії розвитку.

Педагогіку слід розглядати і як *науку*, і як *мистецтво*. Педагогіка - це наука, тому що вона має свій предмет, понятійний апарат, методи; її невід'ємною частиною є прогнозування педагогічного процесу. Педагогіка - це мистецтво, тому що вона припускає високий рівень педагогічної майстерності, реалізацію теорії на найвищому творчому рівні.

Оскільки педагогіка є складовою частиною людинознавства, вона не може розвиватися відокремлено від інших наук. Особливе значення має *взаємозв'язок* між педагогікою та психологією, а також з фізіологією. Ці зв'язки здебільшого виявляються у закономірній єдності розвитку, навчання та виховання дитини, учня, студента. Якщо навчання та виховання є категоріями суто педагогічними, то розвиток - категорія психологічна та фізіологічна. Педагогіка тісно пов'язана з філософією, соціологією, біологічними науками (гігієною, анатомією, фізіологією), медициною, теологією та іншими галузями людинознавства. Кожна з цих наук характеризується певним ракурсом у поглядах на сутність людини, які доповнюють один одного. Зв'язок педагогіки з іншими науками визначається об'єктами зв'язку (поняття - терміни, концепції, методи) та типами зв'язку (взаємовплив, взаємодія, інтеграція). Так, філософія дає розуміння загальних принципів пізнання, ставлення людини до світу, системи поглядів на світ та місце в ньому людини. Соціологія дає фактичний матеріал для більш раціональної організації педагогічного процесу, а також

для поглибленого розуміння психіки людини. Зростає значення зв'язку педагогіки з медициною. Усе активніше розвивається теоретична та практична педагогічна валеологія, що передбачає вибір особливих форм та засобів взаємодії педагогів і дітей, які б не шкодили їх здоров'ю. Педагогіка тісно пов'язана з історією суспільства і його культурою, оскільки у формуванні особистості, а також в організації її навчання та виховання вирішальну роль відіграли головні історичні досягнення цивілізації - знаряддя праці і знакові системи. Педагогіка має тісні зв'язки і з багатьма іншими галузями наукового знання: анатомією і фізіологією людини, етнографією, математикою, кібернетикою та ін. Форми зв'язку педагогіки з іншими науками дуже різноманітні: це запозичення наукових ідей (наприклад, кібернетичної ідеї управління), використання даних, отриманих іншими науками (дані фізіології про працездатність учнів) тощо. Педагогіка використовує матеріали суміжних наук не шляхом механічного перенесення, а на основі суворого відбору з обов'язковим аналізом умов і меж їх застосування.

Сучасна педагогіка являє собою досить *розгалужену систему* дисциплін, які відрізняються як розумінням предмета дослідження, так і методами дослідження.

- *Загальна педагогіка* - вивчає і формує принципи, форми та методи навчання й виховання, які є загальними для всіх вікових груп.
- *Історія педагогіки* - розглядає історію педагогіки та освіти.
- *Дошкільна педагогіка* - вивчає особливості виховання дітей дошкільного віку.
- *Педагогіка загальноосвітньої школи* - досліджує зміст, форми та методи навчання й виховання школярів.
- *Педагогіка професійно-технічної освіти* - вивчає та розробляє питання навчання й виховання учнів професійно-технічних закладів.
- *Педагогіка вищої школи* - розробляє питання навчання та виховання студентів закладів вищої освіти.
- *Андрагогіка* - вивчає особливості навчання та виховання дорослих.
- *Корекційна (спеціальна) педагогіка* - наука про особливості розвитку і закономірності навчання і виховання людей з відхиленнями, затримками розвитку (медико-біологічного, психологічного, соціального).
- *Прикладна педагогіка* - розробляє методи, прийоми використання педагогічних знань у різних сферах діяльності, а також методику викладання конкретних дисциплін.
- *Соціальна педагогіка* - дослідження проблем міжособистісних стосунків, співіснування людини з навколишнім середовищем та

врахування її ціннісних орієнтацій.

- *Превентивна педагогіка* - вивчає шляхи та способи попередження соціальних відхилень серед молоді.
- *Аутодидактика* - вивчає процес навчання людини на матеріалі власного життя, включаючи самоосвіту.
- *Виправно-трудова педагогіка* - займається питанням перевиховання правопорушників усіх вікових груп.

Результати, отримані в ході фундаментальних наукових педагогічних досліджень, використовуються педагогами, розширюючи, таким чином, їхні можливості та збагачуючи інструментарій. У свою чергу, дані прикладних досліджень стимулюють розвиток фундаментальної педагогічної науки.

Основна мета педагогічної науки полягає у відкритті нових принципів, технологій навчання й виховання та впровадження їх у практику. Відповідно до цього педагогічна наука виконує три основні *функції*: загальнотеоретичну, прогностичну, практичну. Процес засвоєння людиною певної системи знань, умінь, навичок, норм, цінностей, які дозволяють їй бути повноцінним елементом суспільства, відбувається, головним чином, у родині, навчальних закладах, у закладах додаткової освіти. Усі ці соціальні інститути відіграють величезну роль у розвитку людини як особистості.

Система освіти - це сукупність навчальних і навчально-виховних закладів, які відповідно до законів забезпечують загальну середню й вищу освіту, здобуття спеціальності або кваліфікації, підготовку або перепідготовку кадрів для економіки і культури. Кожна країна створює свою систему освіти, у тому числі і незалежна Українська держава. У наш час в Україні здійснюється структурна перебудова освітянської галузі, проводиться її *реформування*, пов'язане з адаптацією системи освіти до нових соціально-економічних і політичних реалій, з її органічним входженням у європейський і світовий освітянський простір, з підвищенням якості навчання і виховання, відродженням традицій української педагогіки. У Законі "Про освіту" наголошується на тому, що реформування освіти в Україні здійснюється на основі гуманізму, демократії, національної свідомості. Основними *принципами освіти* є:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок із національною історією, культурою, традиціями;

- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність;
- орієнтація на світовий рівень;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в системі освіти.

Складається нова структура системи освіти. Крім того, здійснюється перехід до підготовки фахівців за новими, інтегрованими спеціальностями; впроваджується багатоканальна система фінансування галузі; підготовлено нове покоління навчальних підручників для загальноосвітньої, професійно-технічної та вищої школи; впроваджується ступенева підготовка фахівців, створена система контролю за якістю навчання шляхом ліцензування та акредитації. Україна підписала Лісабонську угоду щодо взаємовизнання кваліфікації у галузі вищої освіти.

На сучасному етапі розвитку суспільства темпи оновлення педагогічних технологій значно випереджають знання людей, які працюють. У зв'язку з цим сучасному фахівцю необхідно постійно поглиблювати свої знання і, тим самим, підтримувати на відповідному рівні свою професійну майстерність. Виникає необхідність перебудови педагогічного простору у всіх закладах освіти, розбудови системи неперервної професійної освіти, яка повинна стати засобом особистісного і професійного розвитку особистості, відтворення інтелектуального та духовного потенціалу нації, визначальним чинником науково-технічного та соціально-економічного прогресу в Україні.

Неперервна освіта (освіта протягом усього життя) включає всі види навчання - від початкового до вищого; є неперервним процесом, який стимулює людей і дозволяє їм оволодівати необхідними знаннями, цінностями, навичками, які сприяють особистісній і професійній реалізації і самореалізації людини, підвищенню її кваліфікації протягом усього життя; включає навчання у найрізноманітніших галузях, формальні та неформальні види освітньої активності; відображає неперервний процес розвитку людини; гарантує людині можливість самовдосконалення, що сприяє адаптації людини до світу, який неперервно змінюється. Сутність принципу неперервності освіти полягає в розумінні освітньої системи як цілісної, що охоплює всі ланки на різних етапах життєдіяльності людини, починаючи від

дошкільної до післядипломної освіти, перенавчання, кваліфікації, самоосвіти. Тобто йдеться про послідовний і взаємопов'язаний процес освіти людини протягом усього життя. Неперервна освіта повинна сприяти утвердженню особистості як найвищої цінності суспільства, виступати гарантом проти її знеособлення в умовах ринкової економіки, надавати можливість самореалізації у професійній діяльності, на практиці реалізувати гуманістичну спрямованість сучасної освіти.

Система неперервної професійної освіти повинна створюватися для людини, функціонувати і розвиватися в її інтересах, прислужувати повноцінному професійному розвитку особистості. Крім того, неперервна професійна освіта виступає найважливішим складником неперервної освіти, відбиває глобальну концепцію "єдності світу", згідно якої усі структурні складові людської цивілізації взаємопов'язані і взаємозумовлені, і сприяє реалізації гуманістичної парадигми освіти, оскільки у центрі всіх освітніх перетворень знаходиться людина, створення умов для повного розкриття її здібностей протягом усього життя.

Поняття *"неперервна професійна освіта"* означає, що людина вчиться постійно, без відносно довгих перерв, в освітніх установах чи займається самоосвітою. Залишаючись на одному й тому ж формальному рівні (приміром, слюсарем, медсестрою, інженером), вона удосконалює свою професійну кваліфікацію, свою майстерність, піднімається сходинками і рівнями професійної освіти. Поряд з цим, людина не лише продовжує освіту, але й змінює її профіль.

Неперервна професійна освіта виконує ряд важливих функцій:

- соціокультурну, розвивальну (задоволення і розвиток духовних запитів особистості, створення умов для її постійного творчого зростання);
- загальноосвітню, компенсуючу (усунення прогалин у базовій освіті, її доповнення новими знаннями, що з'являються в умовах інформаційно-технологічної революції);
- адаптивну (гнучка професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації з метою оновлення професійного досвіду, здобуття іншого фаху в умовах постійних змін на виробництві, розвитку теле- і радіокомунікацій, комп'ютерного доступу до інформаційних банків даних тощо);
- економічну (задоволення потреб держави, регіонів, різних галузей промисловості, сільського господарства і сфери послуг у конкурентоспроможних фахівцях, підготовлених до впровадження новітніх технологій, техніки тощо).

Спрямованість України на зміцнення незалежності, демократизацію,

соціально-економічні перетворення і входження у європейський освітній простір потребує розвитку системи неперервної професійної освіти як невід'ємної ланки неперервної освіти на гуманістичних засадах, підвищення якості підготовки фахівців, їх конкурентноздатності і мобільності.

Вирішення означених проблем потребує серйозного переосмислення місця і ролі педагогіки в сучасному суспільстві. Педагогіка функціонує у конкретно-історичних умовах, а тому розгляд її з абстрактно-гуманістичних позицій або критеріїв іншої епохи можуть породити її оцінку як "гуманної", так і "негуманної". Педагогіку можна вважати гуманною, якщо вона, ґрунтуючись на повазі до особистості молодої людини і передбачаючи ті у її житті майбутні іспити, які з великою ймовірністю можуть бути, усвідомлює відповідальність перед нею, готує її до життя, до боротьби за самовизначення, саморозвиток, самореалізацію, до того, що впливає з об'єктивних вимог конкретно-історичних суспільних відносин.

Процес формування професійної компетентності особистості триває протягом усього життя людини. На кожному етапі він наповнюється новим змістом, новими організаційно-педагогічними формами і методами, новими потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуальних професійних, соціальних аспектів життєдіяльності.

Велике значення має педагогіка як наука, що вирішує багато проблем неперервної освіти, і в період післядипломного навчання. Даний аспект допомагає реалізувати системний підхід в управлінні діяльністю як управлінського апарату, так і працівників. Засвоєння основ педагогіки дозволяє удосконалювати уміння класифікувати і групувати різні частини трудових процесів, використовувати раціональні методики, оптимальні технології планування, виконання роботи, а також здійснювати контроль за їх якістю. Розглядаючи питання демократизації, гуманізації, гуманітаризації навчально-виховного процесу, педагогіка сприяє появі нових підходів до системи неперервної освіти.

1.2. РОЗВИТОК ПЕДАГОГІКИ ЯК НАУКИ

Потреба передачі соціального досвіду підростаючим поколінням виникла разом з людиною. Але як цілеспрямований процес виховання бере свій початок з періоду поділу праці. Саме з цього часу виховання стає змістом спеціально організованої діяльності з підготовки підростаючих поколінь до життя і праці. До цього ж періоду слід віднести народження професії педагога, вихователя, вчителя. *У первісному суспільстві* метою і змістом виховання був розвиток трудових навичок, почуття вірності

інтересам роду і племені при безумовному підпорядкуванні їм інтересів окремої особистості, повідомлення знань про традиції, звичаї і норми поведінки в цьому роді і племені при ознайомленні з віруваннями, легендами. Визначне місце в первісному вихованні займали ігри, які імітували різні види праці дорослих (полювання, рибальство тощо). Фізичні покарання як засіб виховного впливу у більшості племен було відсутнє або ж застосовувалося дуже рідко. Вперше зародки освіти з'явилися у країнах Сходу (Індія, Китай, Вавілон та ін.) Найбільшого розповсюдження в цих країнах отримали три типи шкіл: жрецькі, палацові й військові. Жрецькі школи створювалися при храмах і готували служителів культу. Палацові школи готували писців - чиновників для потреб адміністративно-господарського управління. Військові школи готували воєначальників.

Справжнього розвитку педагогічна думка і педагогічна практика досягли в *Давній Греції і Римі*. Так, у Стародавній Греції склалися дві системи виховання: спартанська та афінська.

Саме в цей час з'явився термін "педагог", що дав назву цілій науці. Так називали раба, який водив дітей рабовласника до школи. Тоді ж народився і термін "школа", що означав місце навчання. Педагогічне мистецтво в Спарті полягало у передаванні військово-фізичних вмінь за допомогою вправ, наслідування, суворих фізичних покарань.

В афінській системі освіти здійснювалася ідея розумового, фізичного та естетичного виховання.

Риторська школа Квінтіліана однією з перших отримала статус державного навчального закладу. Квінтіліан проповідував принципи гуманістичної ненасильницької педагогіки, обґрунтував і застосовував у своїй педагогічній практиці три методи навчання і виховання: наслідування, наставляння і вправа. У 12 книгах "Про виховання оратора" він закріпив основи дидактики, вперше висунув ідею про принципи, правила та методи навчання. Його праці вважаються першими серед наукових праць з педагогіки.

У *середньовіччі* (V - поч. XV ст.) навчання та виховання дітей було зосереджено в руках церкви, головною метою якої була підготовка духовенства. У цей час існували школи трьох типів: монастирська (при монастирях), приходська (при церковному приході), соборна, або кафедральна (при єпископських резиденціях). В усіх цих школах діти 7-15 років вивчали основи грамоти, релігійні гімни, співали псалми і молитви. Навчання базувалося на механічній пам'яті, а основними методами стимулювання були тілесні покарання.

З розвитком ремесел і торгівлі в XIII - XIV ст. з'явилися цехові школи,

де діти ремісників отримували початкову освіту, а навчання самому ремеслу здійснювалося або у родинях ремісників, або у процесі цехового учнівства.

Гільдійські школи створювались об'єднаннями купців. У них навчалися діти заможних батьків, а навчання носило практичну спрямованість.

Для феодалів створювались лицарські школи. Лицарське виховання мало сім напрямків: їзда верхи, плавання, володіння списом, фехтування, полювання, гра в шахи, складання віршів та спів. Таке виховання надавало зовнішнього лоску, вчило поведженню в товаристві. Основними методами виховання були вправи, наслідування.

На початку XII ст. виникають перші університети в Болонії та Салерно, Оксфордський (1168), Паризький (1200), Кембриджський (1209), Сорбонський (1253), Празький (1348) та ін.

Головним в освіті епохи *Відродження* (XV-XVI ст.) був процес її гуманізації і відмова від суворої паличної дисципліни. Педагогіка епохи Відродження надавала великого значення стимулюванню живого інтересу учнів до знань. З цією метою широко використовувалися наочність, ігри, екскурсії, уроки серед живої природи.

Утверджуються ідеї всезагальності навчання та різнобічності виховання. З'являється необхідність узагальнення та осмислення педагогічних знань та досвіду, створення спеціальної галузі знань - педагогіки. У 1623 р. англійський філософ Ф. Бекон видав трактат "Про достоїнства та збільшення наук", в якому виділив педагогіку з філософії як самостійну галузь знань.

А відома праця чеського педагога Яна Амоса Коменського (1582-1670) поклала початок науці про процес навчання. Я. А. Коменський уперше обґрунтував принцип відповідності освіти і виховання природі взагалі і природі дитини - зокрема, а також сформулював цілу систему принципів дидактики. В інших працях він виклав погляди на родинне, моральне виховання, професійність учителя.

Освіта в епоху Відродження отримала назву "класичної". Провідним напрямом та змістом класичної освіти стало вивчення латинської та грецької мов, античної літератури, мистецтва. Поглиблюється вивчення математики, рідної мови, історії, географії, природознавства. Навчальний заклад, в якому можна було отримати класичну освіту, називався гімназія.

У XIX ст. поряд з класичною середньою школою значного розвитку набули реальні і професійні школи, які задовольняли потреби виробництва і торгівлі. У реальній освіті домінували предмети природничо-математичного циклу.

Родовід *української педагогічної думки* сягає глибокої давнини, спирається на багатовікові традиції виховання та народну педагогіку.

У процесі культурно-освітнього зростання української нації в XVI-XVII ст. велику роль відіграли братські школи у Луцьку, Львові, згодом у Києві. Центром розвитку освіти того часу стала Києво-Могилянська академія (1632 р.). Лаврський ігумен П. Могила, видатний просвітитель, разом зі своїми однодумцями створив інтелектуальну атмосферу в колегії, зумів увести її до числа першорядних навчальних закладів Європи.

Поряд із навчальними закладами розвивалася й народна педагогіка, вершиною якої стала козацька педагогіка.

На початку XX ст. сформувалася державна система шкільної освіти. Було створено мережу нових навчальних закладів: Першу Київську гімназію (1811), Одеський (1817) і Ніжинський (1832) ліцеї, Харківський (1805), Київський (1834), Одеський (1865) університети та ін.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася суспільними рухами за широке просвітництво народу, за навчання, виховання; великий внесок зробили українські діячі науки, культури, мистецтва. Т. Г. Шевченко підготував і видав "Буквар південноросійський", П. А. Грабовський присвятив ряд статей проблемам народної освіти, Леся Українка відстоювала необхідність народної освіти.

М. О. Корф втілював у життя ідеї народної педагогіки. О. В. Дуневич зробив вагомий внесок у теорію і практику початкової освіти. Х. Д. Алчевська видала "Словник української мови" у 4-х томах, а також "Українську граматику до науки читання і писання".

XX ст. було визначним і в розвитку освіти. У цей час у розвинених країнах світу система освіти набула деяких загальних рис при збереженні своєрідності, зумовленої національними традиціями. Світська середня освіта розвинених зарубіжних країн представлена трьома типами шкіл:

1. *Масова* середня загальноосвітня школа, в багатьох країнах - обов'язкова.
2. *Приватні* школи - право на їх відвідування надає висока оплата.
3. *Державні* школи для обдарованих дітей. Перепусткою в ці школи є талановитість, а її критеріями - перемоги на різноманітних конкурсах і олімпіадах.

Крім цього, важливою складовою освіти в зарубіжних країнах стали *церковні школи*.

В українській педагогіці першої половини XX ст. видатне місце посідає Г. Г. Ващенко (1878-1967). У його видатних творах "Загальні методи навчання" (1948), "Виховний ідеал" (1950) та ін. розроблено проблеми

виховного ідеалу взагалі та ідеалу української мови зокрема, необхідності виховання у молоді високої духовності, справжньої любові до своєї Батьківщини.

Значний внесок у розвиток української педагогіки зробив В. О. Сухомлинський (1918-1970), який збагатив зміст ідеї розумного виховання дитини в ході навчання. Він створив "школи радості". Уся його педагогічна діяльність була спрямована на духовне, фізичне здоров'я дітей, їх зв'язок з природою, виховання через красу, радість праці та навчання. У працях "Серце віддаю дітям" (1969), "Народження громадянина" (1970) та ін. він розвивав ідеї гуманізму, родинного виховання, ролі колективу тощо.

Недоліком у розвитку педагогіки у 60-80-ті рр. було те, що часто чудові педагогічні ідеї спотворювалися вчителями-практиками, які йшли шляхом найменшого опору. Однак були педагоги, для яких особистість того, хто навчається, є унікальною. Вони враховували напрацьовані педагогічні ідеї, вносили своєрідність до педагогічного процесу і саме завдяки цьому досягали високих результатів. Добре відомі імена українських педагогів-новаторів А. Захарченка, В. Шаталова, М. Гузика та ін. В основі їх моральних та дидактичних підходів - ідеї любові до дітей, бережливого ставлення до їх свободи, моральної цілісності знань та врахування потенційних можливостей учня. У розвитку сучасної української педагогіки важливу роль відіграють численні педагогічні центри, Академія педагогічних наук, вчені-педагоги та педагоги-практики.

Основні завдання педагогічної науки та освіти у нашій державі в ХХІ ст. представлені у Національній програмі *"Освіта (Україна ХХІ століття)"*. Це - відродження й розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки Української держави; формування освіченої, творчої особистості; виведення вітчизняної освіти на рівень розвинених країн світу.

Головне завдання освіти ХХІ століття - це не тільки дати учням, студентам знання про світ і його закони, але й озброїти їх методологією творчого перетворення світу. Мета освіти - сформувати готовність людини до життя, до життєтворчості за будь-яких обставин; зміст - формування істинного ставлення до Бога, людей, до себе, до світу. Національне виховання, реформування освіти в Україні в ХХІ столітті, мають викликати такі емоції, які піднесуть красу й вірність життя, зміцнять любов і прихильність до людей. Це закріплено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014) з наступними змінами та доповненнями та інших законодавчих актах.

Педагогічна наука, її теорія і практика, перетворювальні технології мають розвивати в кожній особистості конструктивні способи буття у світі, формуючи в неї відповідні інтелектуальні й духовно-практичні здібності.

1.3. КАТЕГОРІЇ РОЗВИТКУ, ВИХОВАННЯ І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ

Майбутній педагог не буде працювати в ізоляції, його робота пов'язана з необхідністю контактувати з людьми. При цьому необхідно враховувати, що кожна людина може змінюватись, удосконалюватись. Можливі як зміни власної особистості, так і зміни особистостей оточуючих людей. І однією з умов успішної реалізації себе як фахівця є вміння використовувати свої сильні особистісні сторони і нівелювати слабкі, а також розвивати в собі ті риси, які необхідні для більш повної самореалізації. Отримані знання стосовно розвитку і формування особистості майбутній фахівець може використати, формуючи свій колектив, передаючи свої знання в якості наставника, займаючись викладацькою діяльністю, виховуючи власних дітей.

Розвиток людини - це процес становлення і формування її особистості. Він являє собою процес фізичного, розумового і морального зростання людини й охоплює всі кількісні і якісні зміни вроджених і набутих якостей. Розвиток людини - це процес становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання.

Вроджені якості людини - це *спадковість*, тобто передача від батьків до дітей певних якостей і особливостей, закладених в їх генетичну програму. Спадкова програма розвитку людини передбачає: продовження людського роду; пристосування до умов існування, що змінюються; анатомо-фізіологічну структуру; задатки і здібності до певного виду діяльності.

Психіка людини, її психічні прояви формуються під дією зовнішніх умов, які, завжди переломлюючись через внутрішні індивідуальні якості кожного, і формують власне психіку, яка є результатом цієї взаємодії.

Під *середовищем* у педагогіці розуміють увесь реальний світ, що оточує дитину, в умовах якого відбувається розвиток і формування її особистості.

Для розвитку суто людських задатків - мови, мислення, ходіння у вертикальному положенні - необхідне людське товариство, соціальне оточення.

Коли йде мова про вплив середовища, то мається на увазі, перш за все, середовище соціальне, тобто те, що визначається економічними і політичними умовами, властивостями даної суспільно-економічної формації. Певну роль відіграє середовище географічне, велике значення надається домашньому середовищу - найближчому оточенню дитини.

Великий вплив на розвиток і формування особистості має виховання і навчання.

Виховання – це тривалий процес. Він вимагає великих зусиль, певних особистісних якостей педагога. Виховання - це соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості.

Виховання завжди цілеспрямоване. Воно передбачає оволодіння людиною певною сумою суспільно необхідних знань, умінь і навичок; підготовку її до життя і праці в суспільстві, до виконання норм і правил поведінки в ньому до спілкування з людьми, взаємодії з соціальними інститутами суспільства.

Виховання може бути авторитарне і вільне.

Авторитарне виховання ґрунтується виключно на безумовному визнанні авторитету вихователя й повному підпорядкуванні вихованця його волі. Воно було характерним для єзуїтських колегіумів і шкіл країн тоталітарного режиму. Починаючи з епохи Відродження, прогресивні педагоги й мислителі всіх країн виступали проти авторитарного виховання. Ж.-Ж. Руссо запропонував теорію *природного* виховання. Він вважав, що дитина має підкорятися необхідності, силі речей, а не сваволі вихователя.

Ряд принципів авторитарного виховання знайшов відображення в педагогічній теорії Й. Ф. Герберта, однією з головних складових якої була система управління дітьми, спрямована на придушення їхньої ініціативи й безумовне підкорення авторитетові дорослих.

Сучасна прогресивна педагогіка відкидає принцип авторитаризму у вихованні як такий, що суперечить завданням гуманістичного виховання дітей.

Вільне виховання - течія в педагогіці другої половини XIX - початку XX ст., для якої характерним був крайній індивідуалізм і категоричне заперечення суворої регламентації всіх сторін життя й поведінки дитини. Ідеал прихильників вільного виховання - вільний, не обмежений ніякими рамками розвиток сил і здібностей кожної дитини, повне розкриття індивідуума. Ідеї вільного виховання нерозривно пов'язані з теорією природного виховання, запропонованою у XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо.

Виховання - це процес свідомого розвитку особистості, різнобічно освіченої і гармонійно розвинутої людини. Людину з точки зору виховання слід розглядати як живу істоту, форми існування якої не лише суто успадковані, а передаються соціальним шляхом і тому можуть бути змінені. Крім того, особистісний розвиток людини несе на собі ознаку її вікових й індивідуальних особливостей, які необхідно враховувати в процесі виховання. З віком пов'язаний характер діяльності людини, особливості її мислення,

коло її вимог, інтересів, а також соціальні прояви. Разом з тим, кожному віковій притаманні свої можливості й обмеження в розвитку. Так, наприклад, розвиток розумових здібностей і пам'яті найбільш інтенсивно відбувається в дитячі та юнацькі роки. У той же час не будуть ефективними і спроби занадто забігати наперед, здійснюючи фізичний, розумовий і моральний розвиток дитини без *врахування її вікових можливостей*.

Вікова періодизація включає: дошкільний вік (раннє дитинство (до 3 років); переддошкільний вік та дошкільний, шкільний вік, який включає: молодший шкільний (6-10 років), середній шкільний (11-15 років), старший шкільний (15-18 років), юнацький вік та дорослість.

Вікові особливості розвитку по-різному проявляються в *індивідуальному формуванні особистості*. Це пов'язано з тим, що учні, залежно від природних задатків і умов життя (зв'язок біологічного і соціального), суттєво відрізняються один від одного. Тому розвиток кожного з них, у свою чергу, характеризується значними індивідуальними відмінностями і особливостями, які необхідно враховувати в процесі навчання і виховання.

Індивідуальні особливості включають: фізичний стан здоров'я; особливості пізнавальної діяльності (пам'ять, нахили, інтерес); почуттєво-емоційну сферу; характер; внутрішні спонукальні чинники (потреби, мотиви, установки, внутрішні позиції); умови домашнього життя і виховання; позашкільні захоплення і контакти; здатність до навчання і виховання.

Поняття "*формування особистості*" вживається у двох значеннях:

- 1) формування особистості як розвиток, процес і результат;
- 2) формування особистості як її цілеспрямоване виховання.

Перший підхід - психологічний, і його завдання - виявлення того, що є в наявності і що може бути в особі в умовах цілеспрямованих виховних і навчальних дій. Другий підхід - педагогічний, який передбачає необхідність з'ясування, що і як повинно бути сформовано в особистості, аби вона відповідала соціально зумовленим вимогам, що їх висуває до неї суспільство. Ці підходи не тотожні один одному, а складають нерозривну єдність.

Педагогічні закономірності формування особистості - це об'єктивно існуючі, стійкі, повторювані, необхідні причинно-наслідкові зв'язки між педагогічним впливом і його результатами: освіченістю, вихованістю, навченістю і розвиненістю, - які якісно відповідають цілям формування особистості в сучасному суспільстві. Педагогічні закономірності - це і закономірності самоформування особистості, допомоги їй у цьому з боку суспільства та інших людей. До загальних педагогічних закономірностей

формування особистості відносять:

- неперервність формування особистості в процесі життя;
- формування в інтересах самореалізації, самоствердження та успіху людини в житті;
- підпорядкованість формування особистості її особистим інтересам, які співпадають з інтересами її батьків, дітей і суспільства;
- підпорядкованість головній меті педагогічної системи: формуванню гармонійно розвиненої особистості, освіченої, вихованої, навченої і розвиненої у відповідності до ідеалів і цінностей людства, гуманності, моралі, миру, інтернаціоналізму, патріотизму, працелюбства, демократії, громадянськості, високої естетичної, етичної, екологічної культури, культури сім'ї, побуту і здоров'я;
- безумовна залежність успіху педагогічного формування особистості від її власної цілеспрямованої активності у самоформуванні;
- реалізація індивідуального підходу в формуванні кожної людини і розвиток її індивідуальності.

Розуміння загальних закономірностей і аналіз досвіду знаходять відображення в загальних *педагогічних принципах формування особистості*. До основних з них відносять такі:

1. Принцип цілеспрямованого, всебічного і гармонійного формування особистості в інтересах самої особистості, її самовизначення і самореалізації в житті, а також в інтересах суспільства та держави.
2. Принцип науковості у формуванні особистості.
3. Принцип максимального наближення цілей, змісту, методів, умов формування особистості до рівня досягнень світової цивілізації.
4. Принцип неперервності і наступності формування особистості в процесі життя.
5. Принцип системності, взаємопов'язаного формування чотирьох основних педагогічних властивостей особистості: освіченості, вихованості, навченості, розвиненості.
6. Принцип єдності педагогічних впливів та самоформування особистості. Адже ніхто не може зробити людину такою, якою вона не хоче бути і протидіє цьому.
7. Принцип випереджаючого формування особистості.
8. Принцип формування культури особистості.

Загальні закономірності та принципи стосуються всієї системи формування особистості, яка організується на кількох рівнях - індивідуальному, груповому, державному.

Суспільство докладає великих зусиль для створення педагогічної

системи формування особистості, але необхідно зробити ще більше, щоб ця система стала повноцінною та ефективною. Залежить це, зокрема, і від випускників усіх закладів вищої освіти.

1.4. ПОНЯТТЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Фахівець педагогічного профілю може працювати школі, коледжі, стати викладачем закладу вищої освіти, майстром виробничого навчання, педагогом у позашкільних навчальних закладах тощо. Перед майбутнім фахівцем постане необхідність передачі знань учням, студентам, навчання менш досвідчених членів колективу, організації підвищення кваліфікації працівників. Тому йому знадобляться знання в галузі теорії й сучасних технологій навчання.

Дидактика - галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання. Дидактика науково обґрунтовує зміст освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання. Термін "дидактика" вживався вже в педагогічних працях XVII ст. Я. А. Коменський у "Великій дидактиці" (1657) розробив зміст освіти, дидактичні принципи, методи навчання, вперше обґрунтував класно-урочну систему навчання.

Отже, дидактика - це галузь педагогіки, яка досліджує закономірності процесу навчання.

Сучасна дидактика досліджує закономірності та принципи навчання, шляхи активізації пізнавальної діяльності, розробляє методи, форми навчання, методiku викладання конкретних дисциплін, узагальнює та аналізує педагогічний досвід.

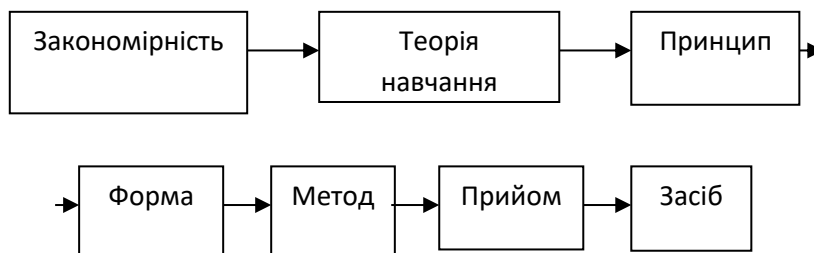
Дидактика як галузь педагогіки, що має свій предмет і сферу дослідження, вирішує чітко окреслене коло питань. Вона оперує певним колом понять. До основних *категорій дидактики* відносяться:

- *процес навчання* - це цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учня, в ході якого здійснюється навчання, виховання і розвиток учнів;
- *принципи навчання* - це система найважливіших дидактичних вимог, дотримуючись яких, можна забезпечити ефективне функціонування навчального процесу;
- *зміст освіти* - це система знань, умінь і навичок, оволодіння якими закладає основи для розвитку і формування особистості людини;
- *методи навчання* - це способи взаємопов'язаної діяльності учителя і учнів з метою озброєння учнів знаннями, уміннями і навичками, їх виховання і загального розвитку в процесі навчання;

➤ *форми організації навчання* - це особливості об'єднання учнів для занять, які організовує вчитель, у процесі яких і здійснюється навчально-пізнавальна діяльність.

Основні положення дидактики збагачують загальну культуру мислення й спілкування.

Для розуміння сутності й ролі принципів дидактики важливо побудувати *логічний ланцюг* із наступних понять, логіка розміщення яких - від теорії до практики.

Під закономірністю розуміють об'єктивні і стійкі зв'язки й відносини між дидактичними явищами. Так, в дидактиці відома закономірність: засвоєння завжди протікає в процесі активної розумової діяльності тих, хто навчається.

Навчання визначається в дидактиці як двосторонній процес, який здійснюється вчителем (викладачем) і учнями (студентами) в їх взаємодії.

Зміст навчання виконує центральну функцію в розумовому розвитку й підготовці учнів до праці. Він зумовлюється рівнем розвитку наук і соціального досвіду людства, а методи і форми - віковими та індивідуальними відмінностями учнів, потребами суспільства і школи передати своїм вихованцям максимум знань і вмінь з мінімальними затратами і в історично короткі строки. Методологічною основою *процесу навчання* у сучасній дидактиці є наукова теорія пізнання, яка передбачає єдність історичного і логічного у педагогічних процесах, аналіз дидактичних понять тощо.

У структурі навчального процесу виділяють такі його елементи:

Рис. 1.1. Структура процесу навчання (за Л.І. Бондарчук)

Основними *результатами навчання*, яке починається з раннього дитячого віку і триває протягом усього життя людини як у вигляді організованої освіти, так і шляхом самоосвіти, є освіта (загальна, політехнічна, професійна тощо), розвиток і виховання людини.

У сучасній конкурентоспроможній країні її громадяни повинні мати:

- високий рівень функціональної грамотності: читання, письмо, дотримання норм суспільного життя, володіння інформаційною, комп'ютерною грамотністю;
- певні основи знань у сфері математичної статистики, наукової методології;
- здатність спостерігати процеси, аналізувати їх;
- мати рішення;
- знання про світ;
- вміння працювати в колективі;
- здатність нести відповідальність;
- здатність робити вибір;
- здатність постійно вчитися та пристосовуватися до соціально-економічних змін.

Отже, люди мають бути добре освіченими, вихованими та професійно підготовленими. Завдання майбутнього полягає в розвитку творчого мислення. Творчий потенціал здатний подолати гравітацію заперечення та обмеженості, бути гарантом свободи та незалежності, найважливішим чинником гідних взаємовідносин між людьми.

Саме тому сьогодні висуваються нові вимоги до процесу навчання.

Зміст навчання - це система наукових знань, практичних умінь та навичок, світоглядних, моральних ідей, якими повинна володіти людина у системі освіти.

Зміст *професійної* освіти включає: поглиблене вивчення основ обраного виду праці; формування спеціальних професійних умінь та навичок; розвиток особистісних властивостей та якостей у майбутніх фахівців.

Вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної, наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначити темпи та рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Зміст зумовлює вибір методів і форм організації навчального процесу.

Метод навчання - це спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вчителів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання.

У дидактиці існує багато класифікацій педагогічних методів, що використовуються у процесі навчання, відмінності їх залежать від обґрунтування, яке обирається для їх розробки: мета і завдання навчання; можливості педагогів; кількість відведеного часу; зміст даного предмета і конкретної теми; індивідуальні можливості учнів.

Кожний педагогічний метод може бути ефективним або неефективним залежно від конкретних умов. Педагогічні цілі реалізує система методів і форм, їх оптимальне поєднання, яке не може бути встановлене раз і назавжди. Всі ці методи майбутній педагог може використовувати у своїй професійній діяльності.

Таблиця 1.1.

Методи навчання (за Ю. К. Чабанським)

Методи і здійснення навчально-пізнавальної діяльності				Методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності		Методи контролю і самоконтролю
<i>Підгрупи</i>				Методи стимулювання інтересу	Методи стимулювання відповідальності	<i>Індивідуальне опитування</i> <i>Фронтальне опитування</i> <i>Залік</i>
За джерелом передавання та	За логікою передавання та	За ступенем самостійного	За ступенем управ-			

сприйняття навчальної інформації	сприйняття інформації	мислення	лінійна навчальна робота			Іспит Тестування Самоконтроль
Словесні: Розповідь, бесіда, лекція, дискусія. Наочні: ілюстрація, демонстрація Практичні: вправа, досвід, практичне завдання	Індуктивні Дедуктивні	Пояснювально-ілюстровані Репродуктивні Евристичні Проблемно-пошукові Дослідницькі	Навчальна робота під керівництвом педагога Самостійна робота Робота з літературою Виконання завдань	Пізнавальні ігри Рольові ігри Ділові ігри Аналіз ситуацій Тестування	Переконання Навіювання Вимога Заохочення догана	

Робота будь-якого педагога неможлива без стимулювання відповідальності учнів. Тут доцільно використати переконання, навіювання, вимоги, заохочення, догани. Використання методів контролю і самоконтролю є невід'ємною частиною роботи сучасного фахівця. Найбільш широко використовуються різні види опитування, а також метод самоконтролю. Вибір і використання педагогічних методів багато у чому визначає вид навчання.

При *репродуктивному* навчанні учні засвоюють готові знання та відтворюють уже відомі засоби діяльності. Для викладу матеріалу застосовується усне та друковане слово, наочні посібники, практична демонстрація способів діяльності. Завдання учнів - слухати, читати, дивитися, запам'ятовувати, відтворювати матеріал.

При *продуктивному* навчанні учні здобувають нові знання у процесі творчої діяльності.

При *проблемному* навчанні в навчальному процесі створюються проблемні ситуації, які учні повинні вирішити. Воно передбачає як засвоєння готової інформації, так і елементи творчої діяльності і вчить учнів мислити творчо, логічно, долати зустрічні перешкоди, формує пізнавальні

інтереси.

Виділяють такі методи проблемного навчання:

1. *Проблемний виклад знань*: учитель розкриває зародження істини конкретної науки, демонструє еталон проблемного мислення.
2. *Частково-пошуковий*: учитель створює проблемну ситуацію, сам формулює проблему і залучає учнів до її вирішення.
3. *Пошуковий*: учитель створює проблемну ситуацію, формулює проблему, а учні самостійно її вирішують.
4. *Дослідницький*: учні самі за умов проблемної ситуації бачать проблему, формулюють її та вирішують.

Способами створення проблемних ситуацій є:

- спонукання учнів до пояснення явищ, фактів та існуючих суперечностей, протиріч;
- спонукання до вибору правильної відповіді та її обґрунтування;
- перехід від одиничних фактів до узагальнень;
- зіставлення суперечливих фактів, явищ;
- вирішення протиріч між теоретично можливим шляхом розв'язання завдання і практичною нездійсненністю обраного способу діяльності.

У практичній діяльності фахівець постійно зустрічається з проблемними ситуаціями, які необхідно вирішувати. Знання етапів вирішення проблем допоможе будь-якому фахівцю структурувати, систематизувати свою діяльність з вирішення проблеми, яка виникла.

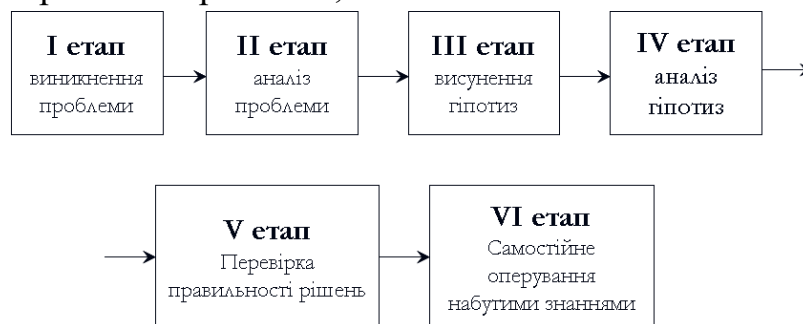

Рис. 1.2. Етапи вирішення проблем

Особливе місце у сучасній педагогічній практиці належить *активному* навчанню. Основними його ознаками є:

- вимушена активність учнів;
- зіставлення часу активності учнів та викладача;
- самостійне вироблення рішень учнями;
- постійна взаємодія учнів та викладача за допомогою прямих та зворотних зв'язків;
- взаємодія учнів.

Запровадження цього виду навчання у закладах вищої освіти дозволяє імітувати професійну діяльність, максимально наблизити навчальний процес до майбутньої професійної діяльності.

При *модульному* навчанні зміст курсу, що вивчається, розчленовується на компоненти (модулі) відповідно до професійних та педагогічних завдань для кожного компонента за часом та інтегрується в єдиний комплекс. Такий підхід дає можливість виділяти основні знання, уникати повторення.

Модульна система навчання стимулює повсякденну самостійну роботу, підвищує змагальність, дозволяє виявляти значну гнучкість у побудові структури курсу:

- більш ефективно контролювати знання та вміння;
- дає студентам право самостійного вибору темпу просування за програмою;
- переносити акцент у роботі викладача на консультативно-координуючу функцію управління пізнавальною діяльністю студентів;
- скорочувати курс на основі адекватного комплексу методів та форм навчання без збитків для повноти та глибини викладання навчального матеріалу.

Сучасна філософія освіти, яка спрямована на виявлення суперечностей у педагогічному процесі, дає можливість значно глибше зрозуміти унікальність кожного суб'єкта освіти, спрогнозувати конкретні результати педагогічної діяльності. Сьогодні поширюється філософія діалогу суб'єктів спілкування, розробляються нові форми поєднання загальних і унікально особистісних інтересів суб'єктів педагогічного процесу, нова методологія досягнення вищої згоди як між окремими унікальними особистостями, так і між представниками різних типів культури. До найважливіших функцій наукової педагогіки відносять функцію сприяння загальному розвитку підростаючого покоління, яке у майбутньому буде забезпечувати розвиток продуктивних сил суспільства. Саме тому сьогодні потрібні новаторські розробки змісту політехнізму з Урахуванням нових педагогічних технологій. *Технологія навчання* - це, в загальному розумінні, системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технології навчання також часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована більшою мірою на учня, а не на предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки

навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання.

Звертаючись до витоків поняття "технологія", зазначимо, що слово "технологія" походить від грецького *techne* - мистецтво, майстерність і *logos* - наука, закон. Тобто слово "технологія" можна перекласти як "наука про майстерність". З розвитком інженерної думки та проголошенням ідеї програмованого навчання в 50-60-ті роки в США та Англії з'являється термін "педагогічна технологія". До педагогічної технології належало уміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочність. Наукові пошуки в напрямку оптимізації та вдосконалення організації навчально-виховного процесу на різних рівнях освіти, в тому числі й вищої освіти, свідчать про суттєву трансформацію терміну "педагогічна технологія".

Під *педагогічною технологією* розуміють систему найбільш раціональних способів досягнення поставленої педагогічної мети, наукова організація навчально-виховного процесу, що визначає найбільш раціональні й ефективні способи досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей. Кожна дидактична задача розв'язується за допомогою адекватної технології навчання, цілісність якої забезпечується взаємопов'язаними розробкою і використанням трьох її компонентів: організаційної форми, дидактичного процесу і кваліфікації вчителя.

Педагогічна технологія відображає процес розробки і реалізації в освітній установі педагогічного проекту, який:

- відображає певну систему педагогічних поглядів; спрямований на досягнення конкретної освітньої мети; визначає зразок професійно-педагогічної діяльності щодо його реалізації;
- зразок професійно-педагогічної діяльності, закладений у педагогічній технології, виконуючи нормативну функцію, дає можливість педагогу в процесі реалізації мети створити за зразком нові утворення при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників педагогічної взаємодії;
- відтворення і стійкість педагогічної технології в інших педагогічних ситуаціях забезпечується зверненням педагога до фундаментальних норм діяльності щодо проектування і реалізації педагогічної технології;
- якість відтворення педагогічної технології залежить від рівня педагогічної майстерності педагога;
- гуманістична сутність педагогічної технології визначається її спрямованістю на задоволення як потреб, інтересів і можливостей до

навчання учня, так і вимог суспільства щодо соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку людини.

У будь-якій педагогічній технології можна виділити такі основні компоненти:

- 1) концептуальний, який відображає "ідеологію" проектування і впровадження педагогічної технології;
- 2) змістово-процесуальний, який відображає мету (загальні і конкретні цілі); зміст навчального матеріалу, методи і форми навчання, виховання, розвитку учнів; методи і форми педагогічної діяльності вчителя; діяльність учителя щодо управління навчально-виховним процесом;
- 3) професійний компонент, який відображає залежність успішності функціонування і відтворення спроектованої педагогічної технології від рівня педагогічної майстерності вчителя.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті повинні забезпечувати особистісний і професійний розвиток і саморозвиток особистості, її професійну і соціальну мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці.

Рис. 1.3. Ідеї, на яких ґрунтується сучасна дидактика

Організаційна форма навчання - це зовнішній вигляд організації навчального процесу, який пов'язаний з кількістю учнів, місцем і часом їхнього навчання й порядком його реалізації. У ній органічно поєднуються мета, зміст, методи навчання. Основні організаційні форми навчання у школі: урок, екскурсія, факультатив, домашня робота, заняття в навчальних майстернях, урок-лекція, співбесіда, практикум, консультація, семінар; форми позакласної навчальної роботи: предметні гуртки, наукові товариства, олімпіади, конкурси. Структура кожної з форм навчання включає ті самі елементи, що й процес навчання: цільовий, мотиваційно-стимулюючий, змістовий, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, контрольно-регулювальний, оцінювально-результативний.

Майбутньому педагогу необхідно мати більш детальні уявлення про основні форми навчання у закладах вищої освіти.

Провідною формою навчання є лекція. З неї починається кожна навчальна дисципліна, розділ і більшість тем, передбачених програмами.

Лекція - це систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки. Головні вимоги до неї: науковість, доступність, єдність форми і змісту, емоційність викладу, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять. Вона повинна дати цілісне, систематизоване, аргументоване і чітке, найсучасніше уявлення про відносно самостійне, складне питання життя чи професійної діяльності. У ній завжди повинна поєднуватись теорія з практикою. За лекцією, звичайно, йде семінар.

Семінар полягає в самостійному вивченні студентами за завданням педагога окремих питань і тем лекційного курсу з наступним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді тощо. Він сприяє розвитку в студентів навичок самостійної роботи над навчальним матеріалом та з першоджерелами. Семінарське заняття - це обговорення групою підготовлених студентами доповідей, рефератів, повідомлень, головних питань з основного розділу чи кількох розділів).

Характерна особливість семінару - в груповому обговоренні студентами під керівництвом викладача певного навчального питання.

Для формування у студентів навичок та умінь проводяться практичні заняття.

Практичне заняття - це форма навчального заняття, при якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчального предмета й формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформованих завдань. Вони проводяться в аудиторіях, лабораторіях, навчальних кабінетах, навчальних містечках, на місцевості та у виробничих організаціях. Практикум - форма навчального процесу, за якою студенти самостійно виконують практичні та лабораторні роботи, застосовуючи знання, уміння й навички.

Навчальними планами обов'язково передбачений час для самостійної роботи студентів.

Позааудиторна самостійна робота - різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності студентів, які здійснюються вдома за завданням викладача, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. Реалізація цих настанов вимагає від студентів активної розумової діяльності, самостійного виконання різних пізнавальних завдань,

застосування раніше засвоєних знань.

Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів - важлива складова навчального процесу. Він є невід'ємною складовою керування навчальним процесом. Це важлива умова оптимізації навчально-пізнавальної діяльності студента.

Педагогічний контроль - це система перевірки знань, умінь та навичок. Він також є важливим засобом встановлення зворотного зв'язку між педагогом та учнем. Контроль підвищує відповідальність за роботу як учнів, так і педагогів, формує чесне ставлення до праці, сприяє розвитку в особистості таких якостей як самостійне мислення, стійка пам'ять та ін. Він виконує також виховну функцію: сприяє підвищенню відповідальності за роботу, привчає до систематичної праці та охайності у виконанні завдань, формуванню у студентів позитивних моральних якостей.

Функціями контролю є такі: контрольна, навчальна, організаторська, виховна, розвиваюча, методична.

Контроль дає можливість виявити стан успішності навчання кожного учня, з'ясувати причини слабого засвоєння учнями окремих частин матеріалу, після чого вжити раціональних заходів щодо ліквідації недоліків навчального процесу як стосовно учнів, так і вчителів.

Контроль містить у собі:

- перевірку, тобто виявлення, знань, умінь і навичок;
- оцінку - вимірювання знань, умінь і навичок;
- облік - фіксацію результатів вимірювання у вигляді оцінок, балів, рейтингу.

Більшість дослідників дійшла висновку, що перевірка та оцінка результатів навчання повинна відповідати основним педагогічним *вимогам*, *зазначеним нижче*:

Об'єктивність перевірки та оцінки. Для цього необхідно вилучити можливість суб'єктивних помилок і суджень. Не повинно бути ні надмірної суворості до учня, ні лібералізму, ні симпатії чи антипатії.

Індивідуальний характер. Необхідно враховувати знання кожного окремого учня, його досягнення й недоліки в роботі, що дозволяє виявити фактичний стан знань, умінь учня, а також характер індивідуальної допомоги, яку слід йому надати.

Систематичність, регулярність.

Гласність. Необхідно мотивувати оцінку, що спонукає учнів до вироблення навичок самоконтролю й самооцінки.

Всебічність перевірки, яка має охоплювати всі розділи програми, щоб не перекривати позитивною оцінкою з одного розділу незадовільну оцінку

з іншого.

Диференційованість, котра передбачає врахування специфіки програмного матеріалу, предмета, індивідуальних особливостей учнів.

Різноманітність форм контролю, що створює умови для реалізації функції контролю, підвищення інтересу учнів до його проведення і результатів.

Етичність у ставленні до учня, повага до нього.

Існують такі *види контролю*:

- *попередній* - застосовується як передумова для успішного планування і керівництва навчальним процесом;
- *поточний* - засіб виявлення ступеня засвоєння навчального матеріалу;
- *рубіжний* - показник якості вивчення окремих тем, розділів;
- *підсумковий* - залік або іспит. Проводиться з метою оцінки знань, умінь, навичок, які відповідають цілям навчання та професійній спрямованості.

Контроль може здійснюватись як усно, так і письмово. Зараз у навчальних закладах використовується рейтингова система контролю успішності навчання. Ця система створює передумови для набуття глибоких і міцних знань, навичок самостійної, творчої роботи. *Рейтинг* - оцінка діяльності будь-якої особи, групи у балах та їх ранжування за набраною сумою.

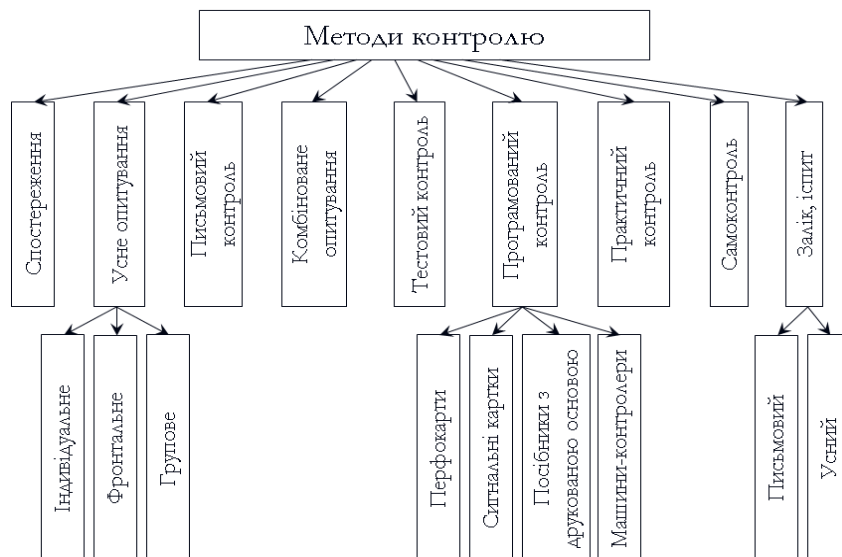

Рис. 1.4. Методи контролю

Контроль - важливий етап процесу навчання. Він дозволяє виявити якість засвоєння матеріалу. Проте він може бути *ефективним* лише тоді, коли базується на основних принципах і правилах.

Необхідні також і особисті ініціативні зусилля кожного студента з

організації і здійснення навчання. Організація його передбачає:

- самотивування навчання роздумами над сенсом життя, чітке розуміння залежності всього життя від того, як будуть використані роки в навчальному закладі; прагнення реалізувати надані можливості; почуття самоповаги і відповідальності перед собою, батьками, народом за свій вибір, ставлення до навчання;
- уважне вивчення та осмислення мети освіти, втіленої в моделі фахівця-випускника, її зіставлення зі своїми особливостями, пробудження бажання оволодіти всім, що передбачено моделлю;
- ставлення до навчання і до всіх складових освітнього процесу зі справжньою зацікавленістю;
- активна участь не лише в навчальному процесі, а й у житті закладу вищої освіти, в наукових дослідженнях, у культурному дозвіллі; прояв ініціативи, самостійності, творчості;
- прагнення до плановості в роботі, ритмічності, встановлення режиму використання вільного від занять часу, розумного й ощадливого ставлення до його використання;
- цілеспрямованість, працелюбність, сумлінність, працездатність, наполегливість у подоланні труднощів навчання і в процесі становлення як професіонала вищої кваліфікації.

1.5. МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для розвитку науки педагогіки необхідні факти і закономірності. Педагогічні закони та закономірності, а також будь-які практичні рекомендації є результатами відповідних досліджень. Специфіка науково-педагогічних досліджень передбачає водночас і аналіз специфічних людських стосунків. Тому їх необхідно враховувати при побудові взаємовідносин з партнерами, підлеглими, керівниками тощо. Метод науково-педагогічного дослідження - шлях вивчення й опанування складними психолого-педагогічними процесами формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Науково-практичні педагогічні дослідження проходять в декілька *етапів*.

На *підготовчому* етапі визначається широка проблема, визначається стан її розробки, проблема конкретизується. Після цього розробляється робоча гіпотеза, а також методика дослідження.

На етапі *проведення дослідження* збираються фактичні дані, які

підтверджують або заперечують гіпотезу при застосуванні різноманітних методів.

На етапі *кількісної обробки інформації* визначаються середні величини, коефіцієнти кореляції, міри розсіювання тощо, будуються графіки.

На етапі *якісної обробки інформації* проводиться інтерпретація даних і формулюються висновки, після чого надаються практичні рекомендації.

Для отримання фактів, їх обробки та пояснення в педагогіці використовується ряд методів дослідження.

Методи дослідження в педагогіці - прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності.

Порівняльний метод забезпечує зіставлення груп людей за віком, освітою, діяльністю і спілкуванням. Наприклад, дві різні великі групи людей, однакових за віком і статтю (студенти і робітники), досліджуються одними й тими ж емпіричними засобами добування наукових даних, і отримані дані зіставляються.

Лонгітюдний метод передбачає те, що одні і ті ж люди обстежуються тривалий час, іноді роками. Лонгітюдне дослідження - тривале систематичне вивчення одних і тих самих піддослідних, що дає можливість визначити діапазон вікової та індивідуальної мінливості фаз життєвого циклу людини. Організація лонгітюдного дослідження передбачає одночасне використання інших методів: спостереження, тестування, психографії, праксиметрії тощо.

Комплексний метод полягає в тому, що в дослідженні беруть участь представники різних наук. Це дає можливість встановлювати зв'язки і залежності між явищами різного плану, наприклад, фізіологічним, психічним і соціальним розвитком особистості.

Спостереження - цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, метод наукового пізнання. Метод *спостереження* передбачає пізнання індивідуальних особливостей людини через вивчення її поведінки, воно може бути прямим або опосередкованим, тобто за допомогою спеціальної апаратури (відеокамер, дзеркала, прозорого з одного боку та ін.); мимовільним (у процесі постійного спілкування) або цілеспрямованим (з наявністю поставленої мети, програми). Це організоване дослідження психолого-педагогічного процесу в природних умовах.

Метод спостереження є найбільш економічним, таким, який дає результат з найменшими затратами засобів і часу. Але використання його вимагає ретельної підготовки. Структурними компонентами спостереження

є спостерігач, об'єкт вивчення, прилади, установки, вимірювальні знаряддя, тобто умови та засоби спостереження.

Спостереження - це цілеспрямований акт дії. Спостерігач підходить диференційовано до виконання певних ролей з метою визначення поведінки об'єкта в тій або іншій ситуації.

Разом із незаперечними перевагами метод спостереження має і певні недоліки, основним з яких є обмеженість, оскільки за допомогою спостереження можна зафіксувати властивості і зв'язки об'єкта, але цей метод дає мало інформації в пізнавальному процесі при розкритті природи, сутності і тенденції розвитку досліджуваного.

Одним із видів спостереження є самоспостереження.

Самоспостереження (інтроспекція) - спостереження людини за власними психічними явищами. Це метод вивчення психічних процесів, властивостей і станів за допомогою суб'єктивного спостереження за явищами своєї свідомості. Спостереження за своїми діями, думками, почуттями допоможе людині краще пізнати себе.

Для більш глибокого проникнення в зв'язки і відношення в психолого-педагогічній теорії і практиці використовується експеримент. Він передбачає створення нового, набуття даних з активною участю дослідника.

Експеримент полягає в тому, що дослідник активно втручається в діяльність випробовуваного з метою створення ситуації, необхідної для виявлення якоїсь закономірності.

Природний експеримент включають у діяльність чи спілкування випробовуваного непомітно для нього. Експериментатор досліджує і формує психічний процес, стан чи якості особистості. Важливою перевагою цього методу є можливість його повтору. Але і результати експерименту можуть виявитися хибними, якщо при його проведенні не вживаються заходи з виключення суб'єктивності.

Проективним методом збору даних є тести. Вони орієнтовані на непряме виявлення психологічних особливостей людини.

Тест - це короткочасне завдання, виконання якого дозволяє судити про досконалість деяких психічних функцій людини. Цей метод належить до допоміжних.

Рис. 1.5. Класифікація тестів (за Н. П. Статіною, Г. П. Сень)

З метою отримання таких даних, які дослідник не може здобути іншим шляхом (наприклад, ставлення студентів до певного нововведення в організації навчального процесу), застосовується метод анкетування. Воно може бути груповим або індивідуальним.

Анкетування - це перелік питань, який дають особам, що досліджуються, для письмової відповіді. Кожне з питань логічно пов'язане з центральною задачею дослідження. Мета цього методу - зібрати масовий (найчастіше орієнтовний) матеріал, який після статистичної обробки використовують для розв'язання певних педагогічних, психологічних та інших завдань. Сучасна наука розглядає анкетування як допоміжний засіб, оскільки одні статистичні дані опитування не можуть бути підставою для встановлення складних психолого-педагогічних закономірностей. Для вивчення групової диференціації використовується *соціометрія*.

Це метод дослідження міжособистісних відносин у групі з метою визначення структури взаємовідносин і психологічної сумісності. За допомогою спеціальної методики (соціометричний тест та ін.) експериментально досліджується взаємне суб'єктивне ставлення членів групи один до одного, структура і динаміка цих взаємовідносин, становище індивідів у групі, питання лідерства тощо.

Головна перевага методу соціометрії в тому, що створюється можливість подати структуру групи в наочній формі: за допомогою матриць, соціограм; можлива також кількісна обробка результатів.

Для виявлення ставлення людей до того чи іншого явища використовується метод бесіди. *Бесіда* - метод прямого чи

опосередкованого отримання інформації шляхом мовного спілкування. Це метод безпосереднього спілкування, який дає змогу отримати від співрозмовників інформацію, що цікавить, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань. Підготовка дослідницької бесіди вимагає складання плану, цільових запитань. Плануючи бесіду, дослідник повинен заздалегідь визначити кількість учасників бесіди, способи фіксації результатів, методи перевірки гіпотез. Різновидом методу бесіди, який перенесено в педагогіку з соціології, є *інтерв'ю* - метод отримання інформації за допомогою усного опитування. Інформація отримується у вигляді відповідей на заздалегідь сформульовані питання. На відміну від бесіди, яка хоч і проводиться за розробленою схемою, але без записування думок співрозмовника, в інтерв'ю записування допускається і досить часто використовується. Основні вимоги, які ставляться до того, хто бере інтерв'ю, такі:

1. Слід увійти в довіру респондента, щоб почати розмову, привернути увагу співрозмовника.
2. Не розкривати мету інтерв'ю, щоб уникнути підозри.
3. Уважно слухати людину.
4. Не слід задавати питань, які можуть слугувати підказуванням.
5. Інтерв'ю обов'язково записувати; якщо це неможливо відразу, то потрібно зробити це потім.
6. Беручи інтерв'ю, слід враховувати вік, стать і залежно від цього ставити питання.

Інтерв'ю найкраще брати у першій половині дня. Респондент не втомлений, дає чіткі, обґрунтовані відповіді. Як допоміжний метод використовується *вивчення та аналіз літератури* - знайомство з джерелами, з яких можна почерпнути погляди, висловлювання різних авторів з того чи іншого питання.

У педагогічних дослідженнях застосовуються і математичні методи, які допомагають встановити кількісні характеристики тих чи інших явищ. До таких методів відносяться *парне порівняння та ранжування* - метод, який дозволяє створити шкалу порівняльних оцінок, виражену у балах.

Для виявлення індивідуальних нахилів використовується метод *вивчення документів та результатів діяльності*. Плани, інформації, звіти педагогів, твори, контрольні, екзаменаційні роботи та інший матеріал містять інформацію про хід педагогічного процесу, інтереси, схильності, психологічні особливості, типологію учнів, вихованців. Цей метод допоможе виявити їх ставлення до навчання, до професії. Але він висвітлює лише зовнішні зв'язки явища, що вивчається. Тому до результатів даних,

отриманих у процесі такого дослідження, слід ставитися з певною обережністю.

Педагогічні дослідження мають відповідати певним *вимогам*, а саме:

- 1) *принципу об'єктивності*: будь-які явища повинні розглядатися в єдності з тими зовнішніми причинами і внутрішніми умовами, за яких вони виникають і виявляються. Принцип об'єктивності вимагає вивчати людину в процесі її діяльності в типових і нетипових умовах. Використані в дослідженні методи, а також позиція самого дослідника не повинні впливати на одержані результати. Доказом дотримання принципу об'єктивності є отримання однакових результатів не тільки за повторного дослідження, а й за використання різних методів різними дослідниками;
- 2) *принципу генетичного підходу щодо вивчення педагогічних явищ у їх розвитку*: повинні виявлятися не тільки ті якості людини, що вже склалися, а й ті нові особливості, які лише зароджуються;
- 3) *принципу аналітико-синтетичного вивчення особистості*: аналітичне вивчення дозволяє пізнати елементи психіки в різних умовах життя і діяльності особистості, а синтетичне дає можливість виявити взаємозв'язки всіх окремих проявів і знайти те стійке (тривке), що характеризує людину в цілому;
- 4) *принципу системності*, що передбачає вивчення психічного явища як своєрідної системи, що має свої специфічні закономірності;
- 5) *принципу індивідуалізації*, що полягає в розкритті своєрідності кожної особистості, притаманного їй індивідуального стилю діяльності та поведінки;
- 6) *принципу єдності теорії та практики*, що передбачає здійснення корекції, реабілітації, вдосконалення розвитку особистості на основі розкритих закономірностей психіки.

Отже, для проведення педагогічних досліджень застосовуються особливі наукові методи, які мають відповідати певним вимогам. У таких дослідженнях серйозні ускладнення може викликати суб'єктивізм: прагнення підходити до дослідження з уже сформованим поглядом на предмет вивчення. Тому слід уникати використання в педагогічному дослідженні якогось одного методу, а краще залучити декілька методів, що дозволить найбільш точно пізнати об'єкт дослідження.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть, чому процес навчання - це двосторонній процес.
2. Покажіть, як при вивченні однієї дисципліни можна використати різні методи навчання.

3. Що таке активне навчання? Чи завжди воно ефективне?
4. Які особливості має модульне навчання?
5. Поясніть, чим метод навчання відрізняється від форми.
6. Покажіть на прикладі можливість взаємодії словесних, індуктивних, проблемно-пошукових методів при викладанні однієї з тем курсу.
7. Опишіть форми проведення занять у вищій школі.
8. Як Ви розумієте поняття "технології навчання"?
9. Які види та форми контролю знань є важливим компонентом процесу навчання?
10. Назвіть методи навчання, які найбільш популярні серед ваших викладачів.
11. Як Ви розумієте слова К.Д. Ушинського: "Педагогіка - це не наука, це - мистецтво, найбільш широке, складне та найнеобхідніше з мистецтв?"
12. Педагогіка - навчальна дисципліна, педагогіка - наука, у чому полягає різниця цих категорій?
13. Охарактеризуйте основні педагогічні поняття: освіта, навчання, виховання, розвиток, саморозвиток.
14. Як пов'язана педагогіка з іншими науками?
15. Виділіть основні етапи розвитку української педагогіки.
16. Які перспективи розвитку педагогіки у XXI столітті?
17. Чи відповідає система освіти України міжнародному рівню? Що в ній змінилося за останні роки?
18. Які країни і чому можна вважати прабатьківщиною освіти.
19. Дайте порівняльну характеристику спартанської та афінської системи освіти.
20. Порівняйте авторитарне та вільне виховання.
21. Охарактеризуйте вікові та індивідуальні особливості розвитку.
22. Охарактеризуйте етапи педагогічних досліджень.
23. Дайте характеристику методів дослідження в педагогіці.
24. Дайте класифікацію тестів.
25. Охарактеризуйте принципи проведення педагогічних досліджень.
26. Чим відрізняються фундаментальні дослідження від прикладних?
27. У чому полягає різниця між тестом і анкетною?
28. Які переваги і недоліки є у таких методів як експеримент, спостереження?
29. Поясніть, які вимоги повинен виконувати дослідник, щоб мати надійні результати педагогічних досліджень.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Дидактичний тест. Дати відповіді "правильно" або "неправильно".

Пояснити, чому.

1. Оптимізація навчального процесу залежить від доброзичливого психологічного клімату.
2. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю - одна зі складових навчального процесу.
3. Під змістом освіти розуміють навчальні посібники.
4. До методів проблемного навчання відносять пошуковий метод.
5. Основною формою навчання у закладі вищої освіти є дискусія.
6. Існують такі методи контролю: тематичний, підсумковий.
7. Ефективність навчального процесу залежить від ефективних технологій навчання.
8. Педагогіка стала наукою в античні часи.
9. Становлення педагогіки як науки пов'язано з ім'ям Ярослава Мудрого.
10. Виховання - це процес, що забезпечує розвиток особистості.
11. Головна мета національного виховання - перевиховання.
12. Джерелом педагогіки є народна педагогіка, педагогічні вчення, теорії.
13. Спадковість не має впливу на розвиток людини.
14. Виховання - це тривалий процес.
15. У процесі виховання необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості людини.
16. Використання тестів - випробуваний метод, який в наш час не підлягає сумніву.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Суть дидактичних принципів.
2. Ефективність методів навчання у вищому навчальному закладі.
3. Активне і репродуктивне навчання.
4. Ефективні форми навчання.
5. Значення і ефективність контролю результатів навчання.
6. Етапи розвитку педагогіки як науки.
7. Внесок українських педагогів в педагогічну думку XX ст.
8. Чинники, що визначають формування особистості.
9. Предмет, завдання та перспективи розвитку педагогіки.
10. Спадковість і середовище в розвитку людини.
11. Побудова і використання тестів.

12. Методи обробки даних та інтерпретаційні методи.
13. Групи методів психологічного дослідження.
14. Методи збору інформації.

МОДУЛЬ II

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

2.1. ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІСТЬ

Педагог повинен приділяти увагу вихованню колективу, незалежно від того, чи цей колектив формується, чи уже сформувався. Але в будь-якому випадку він повинен знати, як вплинути на учнів чи студентів, які методи використати, щоб домогтися максимального ефекту. Перш ніж говорити про методи впливу, коротко охарактеризуємо педагогічний процес узагалі.

Педагогічний процес - це сукупність послідовних дій педагогів та учнів, вихователів та вихованців з метою розвитку, освіти та формування особистості. Це реалізація цілей виховання та освіти.

Система виховних і освітніх засобів, які характеризують спільну діяльність педагогів і учнів, називається методом виховання, або методом навчання. Поділ засобів і методів на виховні і освітні досить умовне, а іноді навіть штучне, тому доцільно використовувати універсальне поняття "засоби впливу на особистість", "методи впливу на особистість". Метод виховання є одним з інструментів не лише впливу на людину, але й взаємодії. Методи виховання виявляють свій зміст через:

- безпосередній вплив вихователя на вихованця;
- створення спеціальних умов, ситуацій і обставин, які спонукають вихованця змінити власне ставлення, висловити свою позицію, здійснити вчинок, проявити характер;
- суспільну думку референтної групи, наприклад, колективу, особистісно значущого для вихованця, а також завдяки авторитетній для нього людині;
- спільну діяльність вихователя з вихованцем, спілкування, гру;
- процеси освіти й самоосвіти і передачі інформації, соціального досвіду в колі сім'ї, в процесі дружнього та професійного спілкування;
- занурення в світ народних традицій, фольклорної творчості, читання художньої літератури.

Вихователь вибирає і використовує систему методів відповідно до поставлених цілей. Під час педагогічного процесу учня, по-перше, необхідно перекопати у важливості і доцільності вирішення конкретної

задачі, по-друге, домогтися засвоєння учнем певної суми знань, необхідних для вирішення поставленої задачі, по-третє, сформувати в учня вміння і навички. Крім того, необхідно постійно стимулювати старанність тих, хто навчається, контролювати й оцінювати їх роботу. *Методи впливу на особистість* - це система педагогічних прийомів, які дозволяють вирішувати ті чи інші педагогічні задачі. Вони дуже рідко застосовуються ізольовано, без зв'язку один з одним.

Умовно виділяють такі групи методів:

- 1) орієнтовані на формування позитивного досвіду поведінки вихованців у спілкуванні і діяльності;
- 2) спрямовані на досягнення єдності свідомості і поведінки вихованців у поведінці і діяльності;
- 3) які використовують заохочення і покарання.

Одним з методів формування знань, суджень, переконань є розповідь.

Розповідь - словесне викладання чогось. Це жвава, образна форма усного монологічного викладу. Вона повинна мати чітко визначену тему, достатню кількість достовірного матеріалу, який висвітлюється в чіткій логічній послідовності й відображає рух думки від явищ до їхньої суті. Ефективність розповіді залежить від того, якою мірою вона стимулює мислення і викликає емоційне ставлення до фактів, подій, явищ.

Бесіда є методом впливу на особистість з використанням діалогу.

Бесіда - це обмін думками, розмова з метою підведення вихованців до оцінки вчинків, явищ життя. Вона спирається на наявні знання, досвід. У виховній практиці бесіди отримали найбільше розповсюдження. При проведенні бесіди важливо так ставити запитання, щоб була можливість вільного висловлення суджень, щоб вихованці приходили до самостійних висновків і узагальнень. Інколи бесіда може перейти в дискусію.

Дискусія - обговорення різних думок з метою формування суджень, оцінок. Цей метод формування суджень, оцінок, переконань заснований на такій закономірності: знання, добуті під час зіткнення думок, різних точок зору, завжди відрізняються високим ступенем узагальненості, стійкості і гнучкості. Диспут не вимагає певних і остаточних рішень.

Одним з методів виховання є *переконання*. Цей метод передбачає цілеспрямований вплив на свідомість вихованця з метою формування в нього позитивних морально-психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки. Це різнобічний вплив на розум, почуття та волю учня за допомогою доказів або навіювання. Вони ґрунтуються на міцних знаннях, які тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, мають істотний вплив на напрям

мислення й дій, внутрішньо зумовлюють лінію, поведінки, формують установки людини.

Для набуття практичного досвіду використовуються вправи.

Вправи - це багаторазове виконання певних дій з метою вироблення та удосконалення вмінь та навичок. Вони забезпечують усвідомлення й закріплення, а також узагальнення й автоматизацію, що в результаті призводить до повного оволодіння дією й перетворення її, залежно від досягнутої міри автоматизації, у вміння або навичку. Вправа - повторне виконання дії з метою її засвоєння. У різних умовах навчання вправа є єдиною процедурою, в межах якої здійснюються всі компоненти процесу навчання. Вона може здійснюватися й відразу після пояснення без попереднього заучування; при цьому закріплення повністю відбувається у процесі вправ. У практиці виховної роботи застосовуються, в основному, три типи вправ.

Вправи в різноманітній *корисній діяльності* мають на меті виробити звички в праці, в спілкуванні. Головне, щоб їх корисність усвідомлювалась вихованцем, щоб він відчував радість і задоволення від результату.

Режимні вправи - це вправи, головний педагогічний ефект від застосування яких дає не результат, а добре організований процес - режим.

Спеціальні вправи - це вправи тренувального характеру, які мають на меті вироблення і закріплення умінь і навичок.

У навчальному процесі всі вправи спеціальні, а у виховній роботі - це привчання до виконання елементарних правил поведінки, пов'язаних із зовнішньою культурою. Метод вправи часто реалізується через доручення.

Доручення - покладання на учня виконання якоїсь дії. Вони привчають працювати за законами колективу, відчувати свою причетність до суспільних справ. Важливим для формування умінь, навичок, волі, характеру є *приклад*. Це дія, яка заслуговує на наслідування. Він конкретизує уявлення, судження, умовисновки. Це реально діючий, живий, конкретний зразок, який уособлює ідеали, що засвоюються. Цьому сприяє явище наслідування, яке є психологічною основою прикладу.

Наслідування - це робота за взірцем. Наслідування не є сліпим копіюванням: воно формує дії нового типу, що співпадають у загальних рисах з ідеалом, а також оригінальні дії, подібні до провідної ідеї прикладу.

Методом впливу на свідомість вихованця є також *педагогічна вимога* - прохання, доручення, наказ. Мета її - викликати, стимулювати чи загальмувати окремі види діяльності. Вона може:

➤ виражати норми поведінки людини, які необхідні для збагачення соціального досвіду;

- виступати як конкретна задача;
- мати стимулюючу чи гальмівну функцію у вигляді вказівок про початок і кінець роботи, про перехід до нових дій, про надання допомоги, про припинення дій;
- допомогти вихованцю зрозуміти сутність, корисність чи необхідність дії, вчинку.

Вимога має бути доцільною, чітко сформульованою, зрозумілою і посилюююю. Висування вимог передбачає контроль за їх виконанням, а також стимулювання їх виконання. Існують різні методи стимулювання. Серед них найчастіше застосовуються змагання, заохочення, а також покарання.

Змагання будується з урахуванням того, що молоді значною мірою властиве прагнення до здорового суперництва, першості, самоствердження.

У ході змагання ті, хто беруть у ньому участь, прагнуть перевершити один одного. Змагання піднімає відстаючих до рівня передових, стимулює розвиток творчої активності, ініціативи, відповідальності і колективізму.

Способом вираження суспільної позитивної оцінки поведінки і діяльності є *заохочення*. Це визнання підходу, дії, які обрані та реалізуються учнями. Воно може бути матеріальним або моральним. Вчасне й адекватне заохочення активізує особистість, надає їй нових імпульсів для діяльності. Заохочення - це схвалення дій і вчинків з метою спонукання вихованця до повторення. Це метод виховання, спрямований на емоційне ствердження дій і моральних вчинків людини, які успішно виконуються, і стимулювання до нових.

Способом засудження дій і вчинків є *покарання*. Це морально-психологічний засіб корекції поведінки людини. Покарання - несхвалення, осуд негативних дій та вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Але воно в жодному разі не повинне спричинити страждань - ні фізичних, ні моральних. Покарання містить елемент кари, однак основне його завдання - виховне.

Види заохочень можуть бути найрізноманітнішими: схвалення, похвала, вдячність, нагорода, відповідальне доручення, поцілунок близького, моральна підтримка у важкій ситуації, прояв довіри і захоплення, турботи і уваги, вибачення за провину. Види покарань: зауваження, догана, суспільний осуд, усунення від важливої справи, моральне виключення з суспільного повсякденного життя, сердитий погляд вихователя, засудження, обурення, докір чи натяк, іронічний жарт.

Інколи доцільно використати *метод "вибуху"* - стрімкої перебудови особистості, яка відбувається під впливом дуже сильних почуттів. У

педагогіці - спосіб дуже сильних, неочікуваних дій (крик, бойкот та ін.). Може застосовуватися лише у крайніх випадках, коли між особистістю та колективом виникає дуже глибока, зовсім непрохідна товща конфліктних зіткнень.

Методичні прийоми - це конкретний прояв певного методу виховання на практиці. Вони визначають своєрідність методів, що використовуються, і підкреслюють індивідуальний стиль роботи. *Прийом виховання* – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації. У конкретних ситуаціях взаємозв'язок між методами і прийомами має діалектичний і неоднозначний характер. Вони можуть замінювати один одного, і не завжди видно їх супідрядні стосунки.

Задушевна бесіда, диспут, роз'яснення - це приклади прийомів переконання.

Навчання - це завжди двосторонній процес. Номенклатура і класифікація методів і прийомів навчання характеризується великою різноманітністю в залежності від того, яке підґрунтя обирається для їх розроблення.

Для підвищення ефективності навчально-виховного процесу учнів необхідно постійно стимулювати.

Стимулювати - значить спонукати, давати імпульс, поштовх думці, почуттю і дії. Певна стимулююча дія вже закладена в середині кожного методу. Але є методи, головне призначення яких - надавати додатковий стимулюючий вплив і таким чином посилювати дію інших методів, які відносно стимулюючих (додаткових) називають основними.

Змагання - прагнення до першості, адже самоствердження властиве всім людям, особливо молоді. Головне завдання - не дати змагання перерости в жорстку конкуренцію і прагнення до першості будь-якою ціною. Воно повинне бути просякнуте духом товариської взаємодопомоги і доброзичливості. Добре організоване змагання стимулює досягнення високих результатів, розвиток ініціативи, відповідальності.

Заохочення - це сигнал про самоствердження, яке відбулося, оскільки в ньому міститься суспільне визнання того підходу, того способу дій і того ставлення до дії, які вибрані і реалізуються учнями. Головний ефект від заохочення - виникнення гострого бажання поводитися і діяти таким чином, щоб відчувати цей стан психічного комфорту якомога частіше.

Покарання - найдавніший метод виховання. Воно коригує поведінку вихованця, примушуючи його замислитись, де і в чому він вчинив неправильно, викликає почуття незадоволеності, сорому, дискомфорту. Головне почуття покараного вихованця - почуття переживання,

відчуженості від інших вихованців, від колективу.

Педагогічні вимоги до застосування покарань:

- не можна карати за ненавмисні вчинки;
- не можна карати наспіх, без достатніх причин;
- поєднувати покарання з переконанням та іншими методами виховання;
- суворо дотримуватись педагогічного такту;
- спиратися на розуміння і підтримку суспільної думки;
- враховувати вікові та індивідуальні особливості вихованців.

Як до застосування покарань, так і до застосування методу переконань є ряд педагогічних вимог.

Рис. 2.1. Особливості формування переконань

Отже, недостатньо знати методи виховання, необхідно ще й уміло їх використовувати. Особливу увагу при цьому слід надавати стосункам, що складаються між вихователем та вихованцем. Окрім методів і прийомів, у виховній роботі використовують засоби виховання. Засоби виховання - вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі. Вони є "інструментарієм" матеріальної і духовної культури, який використовується для вирішення виховних задач. До них відносять:

- знакові символи;
- матеріальні засоби;
- способи комунікації;
- світ життєдіяльності вихованця;
- колектив і соціальну групу як організуючі умови виховання;
- технічні засоби;
- культурні цінності (іграшки, книги, твори мистецтва).

Варіанти цілеспрямованої виховної взаємодії вихователя і вихованця можуть мати різну форму, тривалість і здійснюватись за різних умов. *Форми виховання* - це варіанти організації конкретного виховного акту. Виховні методи і засоби застосовують не лише для вирішення виховних задач підростаючого покоління. Вони також використовуються з метою надання допомоги дорослим людям, в процесі соціалізації, адаптації до нових

життєвих умов, корекції стилю поведінки чи характеру взаємостосунків з людьми.

2.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Виховання - це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. У широкому розумінні виховання - це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському і культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова виховання є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. *Метою* виховання є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи стримування якихось задатків відповідно до мети. Виховання є одним з видів діяльності з перетворення людини чи групи людей.

Виховання поширюється на тіло, душу й дух і ставить завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно інших людей, сім'ї, народу, держави та ін. Виховання з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованців.

Процес виховання - цілісний процес, у якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона процесу виховання характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна - характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя та учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямований на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів. Це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Виховання є багатофакторним процесом. Серед багатьох виховних чинників виділяють об'єктивну і суб'єктивну групи. До суб'єктивних чинників відносять:

- генетичну спадковість і стан здоров'я людини;
- соціальну і культурну належність сім'ї, яка має вплив на її безпосереднє оточення;
- обставини біографії;
- культурну традицію, професійний і соціальний статус;

- особливості країни та історичної епохи.
- Групу суб'єктивних чинників складають:
- психічні особливості, світогляд, ціннісні орієнтації, внутрішні потреби та інтереси як вихователя, так і вихованця;
 - система стосунків з соціумом;
 - організовані виховні впливи на людину з боку окремих людей, груп, об'єднань і всього суспільства.

Процес виховання має свою специфіку, передусім, цілеспрямований характер. Цілі виховання - це зміни в людині, які очікуються, вони здійснюються під впливом спеціально підготовлених і плановірно проведених виховних акцій і дій. Наявність конкретної цілі робить виховання систематичним і послідовним, не допускає випадковості, епізодичності та хаотичності у проведенні виховних заходів.

У наш час існують різні варіанти організації виховної роботи у закладах освіти.

1. *Традиційний*: педагог має повне навчальне навантаження плюс класне керівництво в одному класі (у ЗВО -куратори-наставники).
2. *Звільнений*: педагог є класним керівником у паралельних класах, організує разом з вихованцями цікаві заходи, залучаючи батьків, учителів-предметників, учить батьків вихованню дітей, стежить за успішністю.
3. *Вальдорфський*: вчитель веде "головні предмети" у своєму класі з 1 по 8. Виховання здійснюється в процесі навчання.
4. *Клубний*: класний наставник не є предметником, займається тільки виховною роботою у декількох класах.
5. *Соціум-варіант*: виховною роботою займається соціальний педагог (психолог), а також класний керівник. Класний керівник вивчає поведінку учня у процесі навчання, а соціальний педагог - у вільний від навчання час.

Виховання має бути побудоване так, щоб людина весь час відчувала себе його суб'єктом, розвивала свої кращі здібності, закладені в неї природою, виховувалася творчою, повноцінною особистістю.

Система виховання є серцевиною системи освіти і розглядається як цілеспрямована, систематична дія (самодія) на духовний і фізичний розвиток особистості.

Формування національної системи виховання будується на основі принципів гуманізму, демократичності, пріоритетності загальнолюдських цінностей, толерантності, прогностичності.

Національне виховання - це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності

підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Національне виховання - виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатовіковій мудрості, духовності.

Національне виховання - це виховання підростаючих поколінь на багатовікових традиціях у дусі українського виховного ідеалу. Воно ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу.

Витоки національної системи виховання в Україні сягають сивої давнини. Прилучаючись до традицій і звичаїв народу, молодь вбирає в себе їхній філософський, психологічний, моральний та естетичний зміст.

Основні цілі, принципи змісту системи національного виховання знайшли відображення у Законі України "Про освіту", Державній національній програмі "Освіта", Концепції національного виховання дітей та молоді у системі освіти тощо.

Основною метою національного виховання на сучасному етапі є передавання молодому поколінню соціального досвіду, багатства, духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності, світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість, духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

В останні роки з'явилося також чимало програм, пов'язаних з відродженням національної *традиції виховання* ("Сучасне козацько-лицарське виховання дітей і юнацтва України", "Основи народної моралі та етики", «Пласт» та ін.).

Основними напрямками сучасного виховання є: патріотичне, правове, моральне, естетичне, трудове, фізичне, розумове. Формуються також нові напрями виховної роботи - громадянське, економічне, екологічне.

Розумове виховання орієнтоване на розвиток інтелектуальних здібностей людини, інтересу до пізнання оточуючого і себе. Завдання і зміст *морального* виховання молодого покоління визначаються через етичні вимоги суспільства. Основними критеріями моральної людини є її моральні переконання, моральні принципи, ціннісні орієнтації, а також вчинки стосовно близьких і незнайомих людей. Головними завданнями *трудового виховання* є розвиток і підготовка сумлінного, відповідального і творчого ставлення до різних видів трудової діяльності, накопичення професійного

досвіду як умови виконання найважливіших обов'язків людини. Метою *естетичного* виховання є розвиток естетичного ставлення до дійсності. Естетичне ставлення передбачає здатність до емоційного сприйняття прекрасного. Основними завданнями *фізичного* виховання є правильний фізичний розвиток, тренування рухових навичок і вестибулярного апарату, різноманітні процедури загартування організму, а також виховання сили волі і характеру, спрямоване на підвищення працездатності людини. *Громадянське* виховання передбачає формування у людини відповідального ставлення до сім'ї, до інших людей, до свого народу і Вітчизни. *Економічне* виховання - це система заходів, спрямована на розвиток економічного мислення сучасної людини в масштабах своєї сім'ї, виробництва, всієї країни. *Екологічне* виховання засноване на розумінні цінності природи і всього живого на Землі. *Правове* виховання передбачає знання своїх прав і обов'язків і відповідальність за їх недотримання.

Національне виховання має сучасний характер. У ньому беруть участь сім'я, навчальні заклади, формальні і неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації. Але економічна криза, спад виробництва, відсутність коштів та інших засобів до існування ставлять під загрозу і процес виховання.

У процесі виховання складною залишається проблема перевиховання.

Перевиховання - виправлення відхилень, вад, негативних наслідків, допущених у вихованні людської особистості. Провідним механізмом перевиховання вважається переконання дією, тобто шляхом залучення вихованця до активної, значущої для нього і водночас суспільно корисної діяльності, в процесі якої відбувається переоцінка цінностей, формування адекватної соціальної спрямованості й відповідних соціально прийнятних зразків поведінки. Іноді внаслідок бездоглядності й негативного впливу середовища педагогічна занедбаність в окремих підлітків набуває такого стійкого антигромадського характеру, що створює загрозу для всього їхнього розвитку й може стати одним із джерел дитячої злочинності. У таких випадках виникає необхідність "примусового" перевиховання, яке здійснюється в закритих навчально-виховних закладах інтернатного типу, де поряд із загальними засобами і методами виховання використовуються спеціальні засоби педагогічного впливу і створюється особливий педагогічний режим.

З раннього дитинства починається процес виховання та самовиховання особистості, тобто процес соціалізації людини, який, зокрема, полягає у засвоєнні прийнятих суспільством правових моральних норм. У процесі *соціалізації* у людини виробляються та закріплюються позитивні стереотипи

поведінки. У нормальних умовах процес засвоєння моральних та правових норм закінчується у підлітковому віці (до 14-16 років), що враховується і законодавством. Поряд з цим, у педагогічній теорії і практиці існує проблема "*складного підлітка*", поведінка якого пов'язана з відхиленнями від норм та виявляється у різних формах дезадаптації, перш за все - у хуліганських діях. Однак при повторенні хуліганські дії призводять до змін мотивації, потреб. Поведінка стає девіантною.

Девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від встановлених норм та стандартів. Видами девіацій є алкоголізм, наркоманія, суїциди, сексуальні збочення, акцентуації характеру, протиправна поведінка.

Девіації можуть виявлятися як на рівні малих груп (родина, мікрогрупа у колективі тощо), так і в індивідуальному порядку. Виникненню девіацій сприяють індивідуально-психологічні елементи (установки, ціннісні орієнтації, потреби, особливості характеру); несприятливі стосунки дитини з батьками; біологічний компонент (генетична основа людини, специфіка діяльності вищої нервової системи, відхилення або патології у нервово-психічному розвитку); зовнішнє середовище (економічні, політичні, соціальні, культурні, побутові).

Для підлітків-правопорушників характерні низький рівень розвитку пізнавальних та суспільних інтересів. У більшості з них у структурі особистості домінують лінощі, безвільність, безвідповідальність, конформізм, агресивність. На формування ідеалів підлітків впливають однолітки, вулична група з негативною спрямованістю, стосунки, що складаються з батьками, педагогами.

Якщо суб'єктивні чинники, що ведуть до складності у вихованні, підкріплюються об'єктивними, зростає дитяча, підліткова та юнацька злочинність. Під впливом виховання формується характер людини.

Виховання і самовиховання - дві сторони єдиного процесу формування особистості. *Самовиховання* - свідома діяльність людини, спрямована на вироблення у самої себе позитивних рис і подолання негативних. Це свідоме, цілеспрямоване і самостійне діяльність, яка виникає в результаті активної взаємодії особистості з середовищем, впливає на розвиток і удосконалення особистості. Потреба у самовихованні є вищою формою розвитку особистості. Цілеспрямованість, усвідомленість і стійкість його залежить, насамперед, від ідеалів, суспільної спрямованості діяльності людини, від її вольових властивостей, від тієї значимості, яку вона надає навколишньому середовищу. Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне людина.

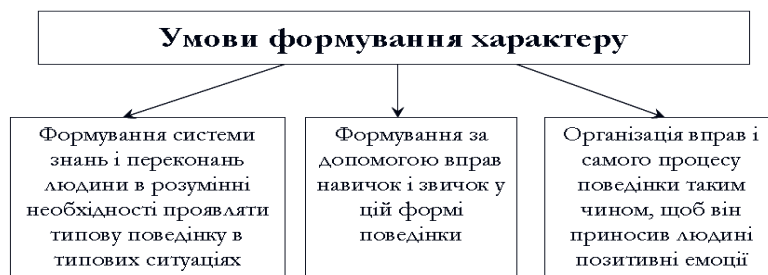

Рис. 2.2. Умови формування характеру

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. Розвиток і формування особистості можна успішно здійснювати лише в колективі і через колектив. Колектив має багате духовне й емоційне життя, характеризується багатогранною діяльністю своїх членів. Усе це створює великі можливості для всебічного розвитку кожної особистості. Колектив є також важливою формою організації виховання як могутній педагогічний інструмент. Колектив - соціально значима група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють для досягнення мети і мають органи самоврядування.

Виховний колектив - це таке об'єднання людей, життя і діяльність якого мотивуються здоровими соціальними прагненнями, в якому добре функціонують органи самоуправління, а міжособистісні стосунки характеризуються високою організованістю, відповідальною залежністю, прагненням до спільного успіху, багатством духовних стосунків та інтересів, що забезпечує свободу й захищеність кожної особистості.

Процеси виховання і перевиховання взаємопов'язані. *Перевиховання* спрямоване на перебудову поглядів, суджень, оцінок учнів, які неправильно склалися, на перетворення негативних способів поведінки, які ускладнюють процес формування особистості.

Рис. 2.3. Складові процесу перевиховання

2.3. СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ І СІМЕЙНА ПЕДАГОГІКА

В усі часи основні функції сім'ї формувались навколо головної - виховання дітей. Через цю визначаючу функцію прокладались шляхи підтримки основ культури, історії традицій народу.

Проходять роки, але вічними залишаються проблеми створення життя, сім'ї. Основне призначення сім'ї - забезпечення соціальної і культурної неперервності розвитку суспільства. Сім'я забезпечує наступність у розвитку культури, бере участь у збереженні і передачі молодому поколінню духовних цінностей і трудових навичок. У сім'ї ми отримуємо допомогу, підтримку, скидаємо те напруження, яке накопичили в процесі соціальних контактів. Сім'я задовольняє потребу людини в спілкуванні на основі взаєморозуміння і взаємопідтримки і разом з тим - в ізоляції, усамітненні. Уже відчуття належності до сім'ї коригує поведінку на роботі і в спілкуванні з іншими людьми. Адаптація до сімейної ролі - складний і важкий процес. І знання з педагогіки та психології можуть допомогти в процесі такої адаптації, у сімейному вихованні, у створенні щасливої родини.

Сім'я є продуктом історичного розвитку. Кожна суспільно-економічна формація має тільки їй властиві шлюбно-сімейні відносини.

Сім'я - це засноване на кровній спорідненості, шлюбі чи всиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей. Це невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям. У ній відбувається процес соціалізації, виховання підростаючого покоління. Тут дитина пізнає навколишній світ, тут у неї формується характер, світогляд, естетичний смак, розвиваються здібності.

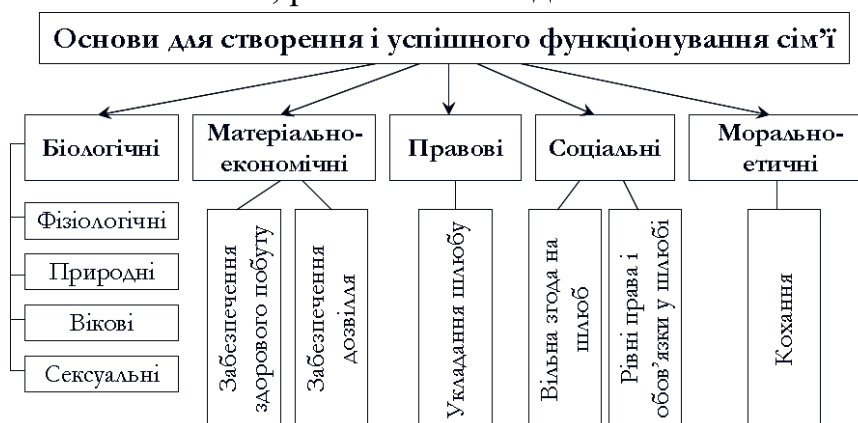

Рис. 2. 4. Умови успішного функціонування сім'ї

Проста сім'я складається з чоловіка і жінки. *Нуклеарна* - це сім'я з дітьми; може бути одnodітною, малодітною і багатодітною. *Розширена* сім'я складається з представників різних поколінь, різних родичів. *Альтернативні* сім'ї - це гетеросексуальні пари без реєстрації шлюбу, комуни - об'єднання сімей за різними мотивами; одностатеві пари.

Дистантні сім'ї - це сім'ї геологів, полярників, військових.

Моногамний шлюб - це подружні відносини одного чоловіка з однією жінкою, *полігамний* - це шлюб одного чоловіка і кількох жінок (полігінія) або шлюб кількох чоловіків з однією жінкою (поліандрія).

Авторитарні сім'ї можуть бути матріархальними або патріархальними. *Патрілокальною* вважається сім'я, коли молоді проживають у батьків чоловіка, *матрілокальною* - коли вони проживають у батьків дружини, *неолокальною* - коли проживають самотійно.

У наш час психологи виділяють два основних типи сім'ї.

Домінаторна сім'я:

1. Зловживання владою.
2. Відсутність рівноправності всіх членів родини, а особливо дітей.
3. Наявність у родині суворих правил, що носять примусовий характер.
4. Економічні труднощі не розподіляються між членами родини.
5. Відсутність поваги до особистого життя членів родини та інших людей.
6. Конфлікти вирішуються за принципом: один виграв - інший програв.
7. Члени родини не беруть участь у прийнятті рішень.
8. Батьківські обов'язки не розподіляються.
9. Дисципліна підтримується завдяки силі або приниженню.
10. Допущених помилок не визнають, вибачення не просять, майже відсутні сміх та радість, зате присутній страх.

Партнерська (демократична) сім'я:

1. Корпоративна структура, рівні можливості.
2. Відсутність секретів і таємниць.
3. Гнучкі правила розпорядку життя.
4. Розподіл економічної відповідальності.
5. Домашня робота та обов'язки розподіляються на основах рівноправності. Повага до особистого життя членів родини.
6. Конфлікти вирішуються на принципах компромісу.
7. Основою дисципліни є повага та довіра.
8. Члени родини відчують себе у безпеці.
9. Сім'я - джерело радості, діти у ній - бажані.

Очевидно, що чисті типи родин можна зустріти не так часто. Проте кожна сім'я має право обрати ту модель, ті домінанти, що відповідають її потребам, цінностям, орієнтаціям, а також традиціям. *Благополучна сім'я* - сім'я з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Сім'я складається, як мінімум, з двох осіб. Це дві особистості зі своїми смаками, звичками, світорозумінням, бажаннями. Повинен пройти певний час, щоб ці два "Я" утворили одне "Ми", створили групу, яка буде для них надійною гаванню, де будуть виховуватись їх майбутні діти.

За психологічними дослідженнями, шлюб сприяє щастю, а зі щасливими людьми набагато цікавіше жити та спілкуватися, будувати взаємовідносини.

Дослідження соціальних психологів виявили деякі закономірності, що призводять до щасливих чи нещасливих шлюбів.

Рис. 2.5. Закономірності щасливого шлюбу

Без надійного сімейного тепла переборювати труднощі життя надзвичайно складно. Тому слід старанно зберігати ідеальний образ партнера, в який у свій час закохалися, пишатися позитивними якостями і не намагатися переробити те, що не подобається.

Родинне виховання - перша природна і постійно діюча ланка розвитку дитини. Сімейне виховання - це організація життєдіяльності дитини в умовах сім'ї. У сім'ї закладається духовна основа особистості, її світорозуміння. Саме сім'я протягом перших шести-семи років життя дитини формує основи майбутньої особистості. Сімейне виховання продуктивне, якщо воно здійснюється в атмосфері любові, взаємного розуміння і поваги. Значну роль тут також відіграє професійна самореалізація і матеріальне благополуччя батьків, яке створює умови для нормального розвитку дитини. Родинне виховання - могутнє джерело формування національної гідності, трудової підготовки, людських почуттів, любові до матері та батька, пошани до рідної мови, культури, історії. Від роду до народу, націй - такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості.

Сучасна модель родинного виховання формується на позиціях співробітництва. Важливо те, що сім'я та навчальні заклади є рівноправними

та рівнозначними союзниками. Сім'я починає займати визначальне місце у системі розвитку дитини. Вона несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей.

Завдання, що стоять перед сім'єю:

1. забезпечити виховання фізично і морально здорової дитини;
2. включити дитину у спільну з дорослими діяльність;
3. створити атмосферу емоційної захищеності, тепла, любові;
4. готувати дитину до життя у складних економічних умовах;
5. сприяти засвоєнню моральних цінностей;
6. забезпечити духовну єдність поколінь;
7. виховувати доброту, справедливість, гідність, людяність; формувати естетичні смаки і почуття;
8. виховувати повагу до школи і вчителя;
9. зберігати традиції;
10. турбуватися про засвоєння дитиною рідної мови.

Можливості впливу сім'ї на дитину величезні, але вони залежать від типу сім'ї, її благополуччя, атмосфери у ній, яка визначається її міцністю, цінностями, емоційним змістом. *Неблагополучна сім'я* - сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини. Ознаками неблагополучних сімей є такі:

1. *Конфліктна*. Стосунки подружжя носять конфліктний характер. Почуття поваги руйнуються. Діти ростуть дратівливими, невірноваженими, часто злими, не вміють підтримувати доброзичливі стосунки з людьми.
2. *Педагогічно неспроможна*. Батьки свідомо підбурюють дітей проти вчителів, школи, оточуючих дітей. Діти, як правило, мало піддаються педагогічному впливу вчителів.
3. *Асоціальна*. Має негативну спрямованість до цінностей, інтересів суспільства, хоч зовнішньо у ній присутня гармонія стосунків. Діти ставляться зі зневагою до товаришів, до тих, хто знаходиться нижче їх соціального рівня.
4. *Аморальна*. Подружжя конфліктує не тільки між собою, але і з загальноприйнятими нормами. Діти, частіше за все, поповнюють лави правопорушників.

Вплив сім'ї на дитину може бути як формальним, тобто спеціально організованим через доручення, вимоги тощо, так і неформальним, тобто взаємовідносини складаються природно. Родинне виховання як органічна частина педагогіки має цілі та зміст, основні методи та форми взаємодії

батьків та дітей.

Сімейне виховання - одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Особливості сімейного виховання такі: члени родини поєднані природними узами спорідненості, спільного побуту, взаємною допомогою і турботою один про одного; діти беруть участь у домашній праці разом з дорослими; стосунки членів родини сповнені любов'ю.

Дитина приходить у світ слабкою та безправною, вона повністю залежить від дорослого. Вона тільки осягає життя, вчиться спілкуватися з людьми. Саме в родині перш за все можна навчитися поважати самого себе, починаючи з дрібниць. Але кожна дрібниця впливає на підсвідомість дитини і викликає глибинні негативні або позитивні емоції. Любов, краса, мудрість сім'ї - це ключ до щастя особистості. *Догляд за малюком* - це перш за все підтримка емоційного контакту з дитиною, адже його відсутність є основною причиною емоційних дефектів особистості: відсутності емпатії, проявів агресивності, жорстокості та ін. Провідними методами виховання у цей період є вправи, наслідування. Основним засобом організації виховання дітей дошкільного віку є організація різноманітної діяльності дитини, ігри, оволодіння навичками самообслуговування.

Родинне виховання дітей *молодшого шкільного віку* спрямоване на розвиток самостійності, формування позитивних мотивів навчання, естетичних смаків. Важливими педагогічними методами є привчання, доручення, робота з книгою, вправи, організація різноманітних видів діяльності.

У *старшому шкільному віці* важливого значення набувають методи формування світогляду, професійної орієнтації, бесіди, дискусії, обговорення, формування цінностей, моральних установок, включення у проблеми життя.

Одна з найважливіших особливостей сімейного виховання полягає в тому, що ефективність сімейної педагогіки залежить від *авторитету батьків*. А справжній авторитет народжується в родині, де справи, турботи батьків, їх тривоги та радощі стають спільною справою.

Стосунки батьків і дітей з роками складаються в певні *типові варіанти* незалежно від того, усвідомлюються вони чи ні. Ці варіанти можна подати у певній структурі - послідовних стадіях розвитку.

1. Батьки і діти відчують постійну потребу в спілкуванні. Тому виникає моральна злагодa у сім'ї.

2. Батьки занурюються у турботи та інтереси дітей. Діти діляться з ними, проте це не завжди є потребою для дітей. Тому заповітні зв'язки

порушені.

Причини: а) недостатній контакт батьків з дітьми; б) недооцінка потреб дитини бути особистістю; в) фальшивий тон; г) недбале ставлення до секретів.

3. Швидше батьки намагаються зануритись в інтереси та турботи дітей, ніж діти діляться з ними, тому інтерес батьків не завжди супроводжується вмінням увійти до внутрішнього світу дитини без нервозності, натиску, тиску.

4. Швидше діти мають бажання ділитися з батьками, ніж батьки переймаються інтересами та турботами дітей. Виникає через надмірну зайнятість батьків роботою, захопленнями, собою, особистими стосунками.

5. Поведінка, життєві прагнення дітей спричиняють конфлікти у сім'ї, при цьому:

а) швидше праві батьки: коли наявне недостатнє знання один одного, відмінності у характері, суперечності бажань, негативних емоцій;

б) швидше праві діти: коли є недоліки у батьків, які вони не вважають за потрібне подолати.

6. Порушення єдності установок та стосунків, педагогічної культури батьків ("Кого ти більше любиш?").

7. Повне взаємне відчуження та ворожість. Виникає педагогічна неспроможність батьків, варварські методи виховання або потурання дитині в усьому.

Духовні контакти не можуть виникнути у результаті одних лише платонічних побажань і прагнень батьків. Для цього повинні бути створені психолого-педагогічні передумови.

Рациональні умови стосунків батьків і дітей це:

➤ *розумна організація сім'ї*: спільні перспективи, спільна діяльність, певні трудові обов'язки, традиції взаємодопомоги, спільні рішення, спільні інтереси і захоплення. Виховний процес підкріплює словесні вимоги. Інтерес до внутрішнього світу дітей, врахування їх вікових і індивідуальних особливостей;

➤ *педагогічний такт*: врахування життєвого досвіду вихованців, їх емоційного стану, тонкий аналіз мотивів вчинку, чуйний, м'який дотик до внутрішнього світу людини. Приховування оголеності прямої виховної дії. Участь в заняттях та інтересах дітей;

➤ *спільні захоплення*: залучення дітей до власних занять і захоплень, загальносімейні захоплення, інтереси, традиції.

Інстинкт рідні, "голос крові" інтенсивно проявляється тоді, коли батьки і діти по-людськи близькі один до одного, пов'язані не лише родинною, але

й духовною близькістю. Глибокі контакти з батьками створюють у дітей стійкий життєвий стан, відчуття впевненості і надійності. А батькам приносять радісне відчуття задоволення.

В умовах розбудови національної системи освіти та виховання відновлюється і родинна педагогіка, яка має величезні можливості, традиції, які дуже демократичні, гуманістичні, привабливі, невідчуждні суб'єктивним віянням.

В основі відродження сімейного виховання лежить твердження, що батьки - головні вихователі. Народна мудрість завжди відводила найголовнішу роль у вихованні дітей матері та батькові. Споконвіку в українській сім'ї укріпилися добросердечні, сповнені любові й поваги взаємини.

Традиційним для України було поєднання патріархальних засад у суспільних відносинах з патріархатом на рівні родини. Внаслідок специфічного розподілу ролей ще у стародавній Україні, українська жінка ніколи не була пригніченою: нерівноправність в одній сфері діяльності цілком компенсувалася перевагами в інших. Саме в історії України жінка мала рівні права з чоловіком щодо освіти, вибору своєї долі та свого обранця, мала великий авторитет господині. Жінка-мати завжди була головним вихователем дітей у родині.

В українській сім'ї традиційно вчили, що людина повинна знати свій родовід, берегти його пам'ять, пишатися своїми предками. У сім'ях зберігали письмові спомини, перекази, предмети побуту та ін. Живучи за законами краси, культивували національні мистецтва: малярство, спів народних пісень, веснянок, колядок, щедрівок, танці, писанкарство, плетіння з лози тощо. Учили жити за законами етики, моралі.

Одним із засобів естетичного виховання виступала краса повсякденного життя: прикрашання свого побуту, облагороджені стосунки між членами родини, доброзичлива атмосфера рідного дому. Важливе значення має звичай прощати одне одному образи напередодні великих християнських свят. Джерелом виховної сили, етики завжди були обряди, звичаї, пов'язані з релігійними святами.

В українській сім'ї велику увагу приділяли розвитку мови дитини.

З давніх-давен в українській родині, особливо селянській, діти привчалися до справжнього діла, чітко розподілялися обов'язки по дому, господарству.

У наш час необхідно знаходити нові форми виховання дітей у родині, але треба продовжувати й те, що століттями збирав, зберігав, цінував наш народ. Перспективним для новітнього родинного виховання є відродження

традиційного високого статусу української родини, її авторитету, подружньої вірності, любові до дітей і обов'язку щодо їх виховання, поваги до батьків, піднесення ролі подружжя у створенні, зміцненні, збереженні й розквіті сім'ї, забезпечення на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя. Честь родини, єдність, наступність, спадкоємність поколінь, родинна і подружня злагода - пріоритети родинного виховання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає сутність національного виховання?
2. Які основні тенденції відродження системи національного виховання?
3. Яке значення для практичної діяльності має визначення цілей виховання?
4. Які педагогічні умови сприяють вибору форм і методів виховання?
5. Складіть перелік педагогічних методів виховання, що використовуються викладачами університету. Які є дійсно ефективними? Чому?
6. Яку роль у процесі виховання відіграє самовиховання?
7. У хорошій сім'ї покарання ніколи не буває, і це - найправильніший шлях сімейного виховання. Чи згодні Ви з такою думкою?
8. Які типові варіанти стосунків виникають у сучасній сім'ї?
9. Які причини призводять до конфлікту у сімейних стосунках? Як можна їх вирішити, використовуючи психолого-педагогічні знання?
10. Які традиції виховання в українській сім'ї Вам хотілося б мати у своїй родині?
11. Які уроки на майбутнє (для своєї сім'ї) Ви могли б винести після вивчення цього модуля?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

ДИДАКТИЧНИЙ ТЕСТ

Виберіть правильні відповіді.

1. Виховання - це :
 - а) процес, що забезпечує розвиток особистості;
 - б) процес накопичення знань;
 - в) процес передавання суспільного досвіду;
 - г) проектування.
2. Головна мета національного виховання:

- а) розвиток громадянина незалежної держави;
 - б) різка зміна цінностей;
 - в) відродження традицій;
 - г) перевиховання.
3. Види методів виховання залежать від:
- а) індивідуальних особливостей виховання;
 - б) типу навчального закладу;
 - в) завдань виховання;
 - г) точки зору.
4. Основними критеріями виховної роботи є:
- а) мета, ідеал;
 - б) шляхи виховання;
 - в) рівень вихованості особистості;
 - г) принципи виховання.
5. На взаємостосунки в сім'ї впливають:
- а) конфлікти;
 - б) розвиток педагогічної науки;
 - в) духовне знання;
 - г) стан здоров'я.
6. Основними ознаками партнерської сім'ї в сучасних умовах є:
- а) відсутність рівноправності;
 - б) суворий розподіл ролей;
 - в) гнучкі правила розпорядку;
 - г) рівні можливості.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 1.Форми і засоби переконання.
- 2.Значення прикладу в переконанні.
- 3.Виховання та розвиток волі.
- 4.Ефективні форми виховання студентської молоді.
- 5.Взаємостосунки батьків і дітей як психологічна проблема.
- 6.Причини сімейних конфліктів та їх профілактика.
- 7.Раціональні умови взаємостосунків батьків та дітей.

МОДУЛЬ III

ПОНЯТТЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНУ МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНУ ТВОРЧІСТЬ

3. 1. ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ: СУТНІСТЬ І СПЕЦИФІКА

Кожна людина за своє життя багато разів буває і в ролі учня, вихованця, і в ролі вчителя, вихователя. Педагоги займаються педагогічною діяльністю професійно, а непрофесійно цією діяльністю займаються майже всі люди.

Проблема педагога і його ролі в суспільстві - одна з найважливіших у сучасному суспільстві. Складно уявити іншу діяльність, настільки різноманітну, настільки вимогливу до якостей та можливостей виконання, як діяльність педагога.

Основними *компонентами* діяльності викладача є такі:

1. *Гностичний* - належить до сфери знань педагога. Мова йде не лише про знання свого предмета, але й про знання способів педагогічної комунікації, психологічних особливостей учнів, а також про самопізнання (власної особистості і діяльності).
2. *Проектувальний* - включає в себе уявлення про перспективні задачі навчання і виховання, а також про стратегії і способи їх досягнення.
3. *Конструктивний* - це діяльність, пов'язана з відбором, вмінням будувати навчально-виховний матеріал та проектувати розвиток індивідуальності учня, тобто особливості конструювання педагогом власної діяльності та активності учнів з урахуванням ближніх цілей навчання і виховання.
4. *Організаційний*, який включає організацію своєї поведінки на заняттях та поза ними; зворотного зв'язку з учнями, їх діями та вчинками. Це система умінь педагога організувати власну діяльність, а також активність учнів.
5. *Комунікативний* - це спільна діяльність педагога та учнів, що передбачає побудову міжособистісної взаємодії та стосунків спілкування у ході педагогічного процесу. Це особливості комунікативної діяльності викладача, специфіка його взаємодії з учнями. Акцент ставиться на зв'язки комунікації з ефективністю педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення дидактичних цілей.
6. *Рефлексивний*, який пов'язаний із зусиллями педагога аналізувати та адекватно оцінювати свою педагогічну діяльність.

Ці компоненти не лише взаємопов'язані, але й значною мірою перетинаються.

Отже, педагогічна діяльність багатогранна. Вона має високу соціальну значущість, можливість для творчості, самовираження, можливість пізнавати людей, спілкуватися, постійно шукати, накопичувати знання та досвід. Важливу роль відіграють *особистісні якості педагога*, його чутливість до іншої людини, гуманність в помислах і діях. Але це не знижує актуальності такої його риси, як вимогливість. Поряд з цим працю справжнього педагога живить віра в людину. Він повинен бути оптимістом, глибоко вірити у сили й можливості дітей, бачити насамперед усе краще, що їм притаманне. Обов'язковою нормою в ставленні вчителя до учнів є справедливість.

Важливим для вчителя є здатність до позитивної емоційної налаштованості, яка виявляється в умінні залишати за порогом аудиторії неприємні переживання, поганий настрій. У стосунках з учнями завжди потрібне почуття міри, неприпустимість крайнощів, що виходять за межі пристойності й педагогічної доцільності. Відчуття учителем учня, усвідомлення своєї ролі у педагогічному процесі і мети своїх виховних дій зумовлює педагогічний такт, сутність якого полягає у творчому вмінні обирати в кожному конкретному випадку таку лінію поведінки, такий підхід, які оберігають честь і гідність учнівського колективу, кожного учня, не принижуючи і не возвеличуючи його честі та гідності. Крім цього, навчально-виховна робота потребує від учителя організаторських умінь і здібностей, адже ефективність педагогічного процесу залежить від правильної організації праці учителя, його вміння об'єднати і згуртувати учнівський колектив. І головним інструментом педагогічної праці, засобом безпосереднього впливу на свідомість і поведінку учнів є мова. Тому мовна культура вчителя є важливою характеристикою його діяльності.

Отже, учитель - головна фігура педагогічного процесу. Його особистий приклад - могутній чинник виховного впливу. Він виховує учнів не тільки словом, а й усіма якостями своєї особистості.

Разом з тим, педагогічна діяльність стикається з багатьма складнощами та проблемами. Головні *проблеми педагогічної діяльності* такі:

- невміння аналізувати компоненти педагогічної діяльності та оцінювати себе як особистість та індивідуальність;
- недостатнє розуміння індивідуально-психологічних особливостей учнів;
- невміння враховувати особливості учнів у навчально-виховному

процесі;

- невміння будувати спілкування та керувати своєю поведінкою;
- постійне психологічне напруження.

Щоденна праця викладача - це навантаження на психіку, тому що перед викладачем часто постають складні завдання, які неможливо вирішити за короткий час. Це нерідко призводить до педагогічних криз.

У сучасних навчальних закладах викладач вже не може бути тільки передавачем знань та інформації. Він повинен бути і педагогом, і психологом. Від цього багато в чому залежать успіхи його діяльності, його авторитет. Позитивні якості особистості вчителя становлять основу його авторитету - визнання учнями його інтелектуальної, моральної сили і переваги. А звідси - й глибока пошана до вчителя і віра в нього.

Авторитет викладача - інтегральна характеристика його професійної, педагогічної та особистісної позиції у колективі, яка виявляється у ході взаємовідносин з колегами, учнями та впливає на успішність навчально-виховного процесу.

Авторитетний педагог - справжній володар думок і почуттів своїх учнів. Авторитет викладача складається з авторитету ролі та авторитету особистості. Він формується за умови розвитку трьох основних типів педагогічних вмінь: "предметних", тобто наукових знань; "комунікативних", тобто вміння спілкуватися, знання учнів, колег; "гностичні", тобто знання самого себе та вміння коригувати свою поведінку. У створенні авторитету викладача важливі такі риси його особистості, як ерудиція, глибокі фахові знання, справедливість, толерантність, прихильне ставлення до людей, принциповість, людяність, єдність слова і діла, високе почуття відповідальності. Не менш важливе значення мають його вміння тримати себе з гідністю, бути завжди бадьорим і життєрадісним, дисциплінованим, внутрішньо зібраним і підтягнутим, стриманим, чемним, привітним. Він повинен бути привабливим для учнів не тільки розумом і почуттями, знаннями й уміннями, а й своєю зовнішністю. *Авторитетних викладачів відрізняє:*

- висока спостережливість;
- повага до учнів або студентів;
- стимулювання їх до активної, творчої діяльності;
- гнучкість та нестандартність у прийнятті педагогічних рішень;
- глибинне знання предмета та розуміння почуттів;
- знання індивідуальних особливостей учнів;
- отримання радості від спілкування.

Отже, авторитетний викладач має високий рівень педагогічної

майстерності, який виявляється у вмінні передати знання та гарантувати результат.

У неавторитетних педагогів переважають жорсткі, авторитарні методи спілкування, штампи та стереотипи у викладанні, невміння поважати своїх учнів незалежно від їх успіхів у навчанні. Проведені дослідження показали, що студентам подобається, коли у викладача поєднуються інтелектуальні та особистісні якості. Крайнощі сприймаються негативно. Викладачі ж швидше цінують у студентах інтелект. Значно складніше їм даються оцінки особистісних здібностей, можливостей.

Авторитет викладача багато у чому залежить від його майстерності, постійного самовдосконалення.

Педагогічна майстерність - вияв високого рівня педагогічної діяльності. Коли ж ми хочемо усвідомити витoki розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного вдосконалення, доцільно звернутись до формулювання цієї педагогічної категорії, яке дає І.А. Зязюн: Педагогічна майстерність - це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. У цьому визначенні І.А. Зязюн наголошує на таких моментах:

- 1) педагогічна майстерність у структурі особистості - це система, здатна до самоорганізації, системотворним фактором є гуманістична спрямованість;
- 2) підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що самоорганізується);
- 3) педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення;
- 4) техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал учителя, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Критеріями педагогічної майстерності педагога також виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість. Вона ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі

та педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога й професійно значущі особистісні риси і якості.

До елементів педагогічної майстерності належать:

1. *Гуманістична спрямованість діяльності.* Полягає в спрямованості діяльності педагога на особистість іншої людини, утвердження найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків.
2. *Професійна компетентність, професіоналізм.* Передбачають наявність професійних знань. Зміст професійної компетентності - це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Професіоналізм педагога - це сукупність психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються в людині у процесі оволодіння знаннями та довготривалої діяльності, що забезпечують якісно новий, вищий рівень вирішення складних професійних завдань.
3. *Педагогічні здібності.* Сукупність психічних особливостей вчителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення (толерантність, комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність, впливовість).
4. *Педагогічні уміння.* Передбачає високу культуру мовлення, здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами, уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом, уміння керуватися основами психотехніки, здатність до бачення внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них.
5. *Педагогічна технологія.* Стосується проблем планування та організації навчального процесу і є комплексом знань, умінь і навичок, необхідних учителю для вирішення стратегічних, тактичних, а також процедурних завдань під час навчально-виховного процесу.

Педагогічна майстерність - це досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів; педагог, який прагне до майстерності, має проводити навчально-виховну роботу на рівні мистецтва, тобто вміло, вправно, оскільки вона скерована на формування особистості вихованця.

Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі моральні і взагалі духовні потреби, тобто ті потреби, які належать виключно людині і становлять виключно риси її природи, це вже мистецтво. У цьому розумінні

і педагогіка буде, звичайно, вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини і людства - їхнє прагнення до удосконалення самої природи людини - її душі і тіла, а вічно передовий ідеал цього мистецтва є довершена людина.

Спілкування виступає однією з найважливіших умов об'єднання людей для будь-якої спільної діяльності. Спілкування між учителем і учнем - одна з основних форм, в якій дійшла до нас тисячолітня мудрість, накопичена людством. Комунікація є формою зв'язку, процесом повідомлення інформації за допомогою технічних засобів, актом спілкування між двома або більше індивідами, процесом передачі інформаційного, емоційного чи інтелектуального змісту.

Педагогічне спілкування визначається в психології як взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, здійснювана знаковими засобами і спрямована на значимі зміни властивостей, станів, поведінки й індивідуально-значеннєвих утворень партнерів. Педагогічна комунікація - організація навчально-виховної роботи на основі сприйняття, засвоєння, використання й передачі інформації з різних джерел. Професійне педагогічне спілкування - комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків. Один з критеріїв продуктивного педагогічного спілкування - це створення сприятливого психологічного клімату, формування певних міжособистісних стосунків у навчальній групі. Вони повинні формуватись педагогом цілеспрямовано. При цьому на певних - вищих - стадіях основним їх джерелом стає саморозвиток колективу. Але на початкових стадіях центральне місце в формуванні високого рівня міжособистісних стосунків належить педагогу.

У процесі педагогічної комунікації інформація виконує педагогічні функції:

- інформаційна (реалізується у навчально-виховній діяльності та взаємодії між учителем та учнем);
- пізнавальна (допомагає розумінню й вивченню навколишнього світу, особистості, колективу, себе);
- експресивна (дає змогу доступно, цікаво й емоційно-виразно передавати знання, уміння й навички);
- управлінська (допомагає керувати своєю поведінкою і впливати на інших людей).

У зв'язку з цим комунікативність учителя є професійно значущою за своєю роллю. Педагогічне спілкування є основною формою здійснення

педагогічного процесу. У навчально-виховному процесі сучасного закладу вищої освіти існують наступні різновиди спілкування:

1. Безпосереднє спілкування між студентами, викладачами чи їхніми керівниками.
2. Спілкування, пов'язане з підготовкою і забезпеченням майбутньої діяльності.
3. Спілкування як засвоєння людиною фонду духовного багатства, створеного іншими.
4. Опосередковане спілкування під час читання, писання, прослуховування магнітофонних і перегляду телевізійних записів тощо.

У безпосередньому спілкуванні педагога з учнем здійснюється найголовніше в педагогічній діяльності - вплив особистості на особистість. Ефективність професійно-педагогічного спілкування викладача залежить від рівня сформованості його комунікативної культури. Комунікативність учителя формується під впливом багатьох причин. Переважають при цьому особистісні:

1. Загальні універсальні якості особистості вчителя: педагогічна спрямованість, психологічна підготовленість, колективізм, доброзичливість, активність, дисциплінованість, організованість.
2. Спеціальні якості вчителя: пізнавальні, експресивні, управлінські.

В індивідуально-груповому педагогічному спілкуванні з однієї сторони виступає педагог, а з іншого боку - клас чи студентська група. У психологічній структурі індивідуального спілкування можна виділити кілька етапів:

- підготовка педагога до спілкування;
- вступ у педагогічний контакт і початковий момент взаємодії з групою;
- організація й управління спілкуванням у ході проведення заняття.

Педагогічне спілкування - це особливе спілкування, специфіка якого зумовлена різними соціально-рольовими і функціональними позиціями суб'єктів цього спілкування. Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт-суб'єктної чи суб'єкт-об'єктної взаємодії, спілкування постає як функціонально-рольове або особистісно орієнтоване. Функціонально-рольове спілкування вчителя - суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції. Головна мета - забезпечення виконання певних дій; особисте ставлення педагога й учня не враховується й не виявляється. Особистісно орієнтоване спілкування вчителя передбачає виконання нормативно заданих функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. Головна мета впливу - розвиток учнів.

Залежно від особистісних якостей педагога і комунікативної ситуації використовуються різні стилі спілкування. *Стиль спілкування* - це усталена система способів та прийомів, які використовує вчитель під час взаємодії.

Ставлення до дитини детермінує організаторську діяльність вчителя, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, демократичним і ліберальним.

Авторитарному стилю притаманна загальна тенденція до жорсткого управління і всеохоплюючого контролю. Йому властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця, пригнічуючи його самостійність та ініціативу. Головні форми взаємодії за такого стилю спілкування - наказ, інструкція, догана. Учитель нетерпимий до заперечень. Це породжує несприятливий психологічний клімат, пригнічує ініціативу й відповідальність, гальмує формування колективістських якостей, розвиває у дітей невпевненість.

За *демократичного* стилю оцінюються факти, а не особистість. Він ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу. Базується на активній участі групи в обговоренні майбутньої роботи і її організації. Основними способами взаємодії є заохочення, порада, інформування, координація, що розвиває в учнів впевненість у собі, ініціативність. У групі підвищується комунікативність та довіра у стосунках.

За *ліберального* стилю в учителя немає стійкої педагогічної позиції. Вона виявляється у неутручанні, низькому рівні вимог до виховання. Педагог, по суті, самоусунувся від відповідальності за те, що відбувається. Форми його роботи зовні начебто демократичні, але через пасивність і незацікавленість, нечіткість програми і брак відповідальності виховний процес стає некерованим.

Педагогічне спілкування має свою систему стилів, особливості яких залежать від обставин та індивідуальних характеристик його учасників:

- спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю;
- спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні;
- спілкування-дистанція;
- спілкування-залякування;
- спілкування-загравання.

Залежно від стилю педагогічного спілкування американські психологи виявили три *типи вчителів*.

1. *"Проактивний "* - це ініціативний в організації спілкування, чітко індивідуалізує свої контакти з учнями. Його установки змінюються у відповідності до досвіду. Знає, чого хоче і що в поведінці його учнів сприяє досягненню цієї мети.

2. *"Реактивний"* - також гнучкий у своїх установках, але внутрішньо слабкий, підкоряється "стихії спілкування". Не він сам, а учні диктують йому стиль спілкування з класом. У нього розмиті цілі, він пристосовується і підлаштовується до учнів.

3. *"Понадактивний "* - не помічаючи індивідуальні відмінності, тут же будує нереальну модель, перебільшуючи ці відмінності в багато разів. Він має справу не з реальними, а вигаданими ним учнями. Він придумує стереотипи, підганяючи під них реальних учнів, зовсім нестереотипних.

Педагогічне спілкування має бути не тяжкою повинністю, а природним і навіть радісним процесом взаємодії. Запорукою продуктивного стилю педагога є його спрямованість на дитину, захопленість своєю справою, професійне володіння організаторською технікою, делікатність у стосунках.

Потреба в *оновленні освіти* актуалізує інтуїтивні зусилля та ініціативи педагогів, які творчо зорієнтовані, методично напрацьовують певний досвід оновленого викладання. Цей досвід досить різноманітний, фактично опановує різні грані й аспекти майбутньої моделі освіти. З багатогранності підходів до визначення основних принципів нової моделі педагогіки можна виділити три ґрунтовні установки:

1. Людина перебуває в активно-діяльних стосунках зі світом і собою.
2. Активність суб'єкта виступає у своєму творчому прояві, коли суб'єкт підіймається до самоствердження.
3. Розглянута позиція підводить до ідеї діяльнісного становлення покликання людини.

Установка - це стійка схильність людини до певної форми реагування, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша потреба. Ці установки на рівні освіти виявилися в радикальній зміні напрямку причинно-наслідкових зв'язків. Детермінація від суб'єкта (в даному випадку - від вихованця) стала визначальною в освітньому процесі.

У зв'язку з цим змінилась і структура освітнього процесу в *новій моделі освіти*. Нова модель освіти спочатку пов'язує виховання з покликанням, а потім мотивовано, під покликання вводиться предмет, навмисне адресований вихованцю урок.

У зв'язку з установками гуманістичної педагогіки формулюються і вимоги до педагога: *не нав'язувати і не підміняти*. Перша вимога пов'язана з утриманням від будь-якого підштовхування при виборі шляху. Друга вимога передбачає допомогу вихованцю. І тут головне, щоб вихованець сам доклав усіх зусиль. У цей момент можна допомогти.

В іншому випадку допомога може зашкодити. У цьому полягає мудрість співробітництва вчителя і вихованця.

3.2. ТВОРЧІСТЬ ЯК ВИЩА ФОРМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Творчість була предметом дослідження з давніх часів. Брокгауз і Нефрон визначають творчість як створення нового. Творчість визначається також як діяльність зі створення нового, що вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. При цьому зазначається, що творчість специфічна для людини, тобто завжди передбачає творця - суб'єкта творчої діяльності. Творчість - один із найзагадковіших і найскладніших феноменів суспільного життя. Вона завжди була і залишається предметом пильної уваги психологів, педагогів, соціологів, кібернетиків, представників інших наук.

Творчість - діяльність людини, яка створює нові об'єкти та якості, схеми поведінки і спілкування, нові образи і знання.

Існує декілька теорій творчості:

- *інтуїтивізм* - знання в людини виникає без усвідомлення шляхів і умов його появи, і тому творчість розглядається як інсайт;
- *теорія неусвідомлюваної творчості* - акти і стани людини, є відображенням дійсності, але вона не усвідомлює цього і не може відтворити процесу творчості;
- *теорія конструктивного інтелекту* - розуміння досягнення як результат вияву розумових здібностей, які пов'язані з системою розумових операцій, зі стилем і стратегією розв'язання проблем, з особливостями індивідуального підходу і осмислюванням завдань, задач, проблемних ситуацій, що вимагають пізнавальної активності і напруження розуму;
- *теорія детермінуючих тенденцій*, яка включає окремі напрями:
 - а) системний детермінізм - залежність предмета в цілому від його окремих елементів і навпаки - залежність окремих елементів від властивостей цілого;
 - б) вплив типу зворотного зв'язку - наслідок впливає на причину, яка його зумовила;
 - в) статистичний - за однакових причин виникають різні ефекти в межах статистичних закономірностей.

Творчість має свій механізм. *Механізм* - сукупність інструментів, що здійснюють певні рухи, генерують думки, почуття, уяву та психомоторику для збирання, оброблення інформації або виконання роботи. *Механізми творчості* - сукупності функціональних органів відображення, проектування і матеріалізації людиною своїх психічних утворень, що є

відкриттями, винаходами або художніми образами. До структури механізму творчості входять:

- почуття - порівняння і оцінювання предметів;
- уява - відтворення неіснуючого;
- психомоторика - матеріалізація відображеного;
- енергопотенціал - можливість дії;
- мислення - відображення неіснуючого.

Механізму творчості властива здатність користуватися і перетворювати енергію з однієї форми на іншу, що є важливим для розуміння процесів творчості людини. Творчість - процес народження нового, що об'єктивно здійснюється в природі або в людині; у природі - зародження, зростання, визрівання; у людській роботі - створення нових думок, почуттів або образів, які стають безпосередніми регуляторами творчих дій. Творчий процес має результатом продукт оригінальний, об'єктивно цінний і самодостатній. Продуктами творчості бувають відкриття, винаходи, нові художні образи, художні твори. Суть у них одна. Різняться вони лише засобами проникнення у природу.

Процес формування творчої особистості багатьма дослідниками пов'язується з вивченням її творчої діяльності. Діяльність розглядається як умова реалізації творчих можливостей особистості. Взаємозв'язок категорій творчості і діяльності виражається у таких положеннях:

1. Діяльність є основою творчості, сутність людини-творця виражається в діяльності, але повністю не виявляється у ній. У повну силу людська сутність виявляється в творчості, яка відбиває високий рівень активності людини, спрямованої на розв'язання діалектичного протиріччя між старим і новим, у процесі якого долаються межі наявної діяльності, змінюються пороги розпредмечування.
2. І творчість, і діяльність спрямовані на перетворення світу і самої людини як діючого суб'єкту, але діяльність може бути продуктивною і репродуктивною, творчість виступає тільки у взаємозв'язку продуктивного і репродуктивного, включаючи не тільки безпосередньо результативні дії, але й мотиви, ставлення, погляди, переживання, самосвідомість і інші форми прояву людських якостей, які не призводять до певного результату.
3. Саме мотиви є стимулом дій механізму творчості.
4. Результати творчої діяльності не завжди є соціально значущими і новими у прямому розумінні цих слів. Дитяча творчість, самодіяльна, індивідуальна творчість "для себе" часто не має суспільної цінності. Це суб'єктивно значуща творчість. Новизна в цьому плані полягає в самотійному підході до створення уже відомого, в індивідуальному відкритті.

5. У сучасних умовах гуманізації суспільства необхідно переглянути поділ новизни на об'єктивно і суб'єктивно значущу. Гуманне суспільство - це суспільство, у якому людина є найвищою цінністю. Саме тому результати творчої діяльності будуть завжди соціально значущими: чи це стосується об'єктивно нового результату, чи це будуть зрушення у творчому розвитку людини.

Здійснюючи продуктивну, творчу діяльність, особистість живе в режимі постійного виходу за межі існуючого, пізнаного, відкритого, реалізованого. Вона виступає як особистість, що творить, створює. Творча діяльність передбачає постановку мети, обдумування варіантів рішень, корекцію нових образів і уявлень та їх реалізацію в конкретний предмет, явище. При цьому велику роль відіграє уява.

На початковому етапі творчої діяльності створюється новий образ, який раніше не існував. Коли вже сформувався загальний образ предмета, уявлення спрямоване на створення конкретних, наочних образів окремих частин предмета (явища). Втілюватися такі образи можуть в ескізах, малюнках, кресленнях чи в готових окремих частинах предмета. Уявлення також бере участь у забезпеченні відбору нових комбінацій, нових елементів, наближуючи тим самим творчий задум до кінцевої реалізації.

У гуманістичній психології творчість розуміють як необхідну для життя людини форму її існування, запоруку емоційного здоров'я. Всебічність і гармонійність особистості є основою ефективного прояву її творчої сутності.

Процес формування творчої особистості пов'язується з вивченням її творчої діяльності. Діяльність розглядається як умова реалізації творчих можливостей особистості. Саме творча діяльність людини робить її особистістю, яка створює і видозмінює своє сьогодення. У процесі творчості реалізуються творчі можливості індивідуальності і здійснюється їх розвиток. Особливості процесу творчості полягають у тому, що сам процес впливає на його результат, який у свою чергу виражається не тільки предметно, а й у зміні самого суб'єкта творчості. Творчі можливості особистості реалізуються не тільки в спеціальній діяльності зі створення загальнокультурних цінностей, а й у самому процесі життя людини, самореалізації її як засобу самоствердження через самовираження і саморозвиток. При цьому під творчим самовираженням розуміють здатність людини будувати свій внутрішній світ, своє світовідчуття, самого себе в цьому світі. Предметом життєтворчості виступає сам суб'єкт діяльності, який здійснює себе у цілеспрямованні, в тому числі власного життєвого шляху.

Для творчої особистості характерне відхилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, наполегливість, висока самоорганізація, працездатність. Вона знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки у самому процесі. Найспецифічнішою рисою творця є несамолюбний потяг до творчої діяльності. Творча особистість - це креативна особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах діяльності.

Творчість є специфічною здібністю кожної людини, яка може і повинна розвиватися. Завдання щодо виховання людей з високими творчими можливостями вже давно перетворилось у нагальну соціальну потребу. Теоретична модель творчої особистості відображає внутрішні передумови до творчості; особистісні утворення, які необхідні для творчої діяльності і формуються ззовні, а також те, що творча особистість розвивається і формується у творчій діяльності і спілкуванні при забезпеченні відповідних умов. Крім того, формування творчої особистості сприяє розвитку її творчої свідомості, яка визначає її соціально-творчу активність.

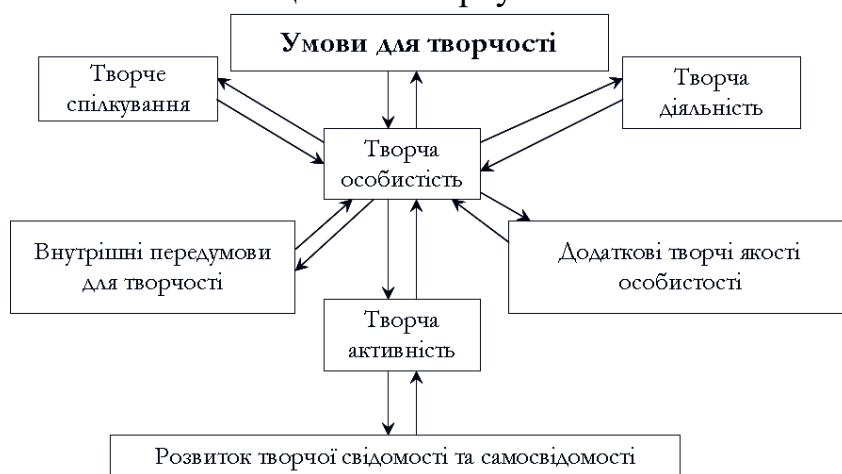

Рис. 3.1. Модель творчої особистості

Психологами було затрачено багато зусиль і часу на з'ясування того, як людина вирішує нові, незвичайні, творчі задачі. Але до сьогодні однозначної відповіді на питання про психічну природу творчості немає. Одним з перших спробував дати відповідь на питання, що *таке творче мислення*, Дж. Гілфорд. Він вважав, що креативність мислення пов'язана з домінуванням у ньому чотирьох особливостей:

1. оригінальність, нетривалість, незвичайність висловлюваних ідей, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни; творча людина майже завжди і скрізь прагне знайти своє власне, відмінне від інших рішення;

2. семантична гнучкість, тобто здатність бачити об'єкт під новим кутом зору, виявляти його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці;

3) образна адаптивна гнучкість, тобто здатність змінити сприйняття об'єкта таким чином, щоб бачити його нові, приховані від спостереження сторони;

4) семантична спонтанна гнучкість, тобто здатність продукувати різноманітні ідеї в непевній ситуації, зокрема в такій, яка не має орієнтирів для цих ідей.

У творчих людей часто дивним чином поєднуються зрілість мислення, глибокі знання, різноманітні здібності, уміння, навички і своєрідні "дитячі" риси в поглядах на довколишню дійсність, у поведінці і вчинках. Але на шляху до творчого мислення інколи виникають *перепони*:

- схильність до конформізму;
- страх опинитися "білою вороною";
- страх здаватися занадто екстравагантним;
- страх відплати з боку іншої людини;
- завищена оцінка значущості своїх ідей;
- високорозвинена тривожність;
- критичне мислення.

Існує два способи пошуків рішення тієї чи іншої проблеми. Одні вважають, що є лише одне правильне рішення, і намагаються знайти його за допомогою знань, що вже є, і логічного мислення. Це *конвергентне* мислення, при якому всі зусилля концентруються на пошуку єдиного правильного рішення. Інші, навпаки, починають шукати рішення в усіх можливих напрямках для того, щоб розглянути якомога більше варіантів. Такий "віялоподібний" пошук найчастіше призводить до оригінальних рішень, він властивий *дивергентному* мисленню.

Зрозуміло, що більша частина людей з раннього дитинства і особливо під час навчання в школі звикла *використовувати* майже виключно конвергентне мислення. Подібний ухил у шкільній педагогіці завжди був бичем для дітей з творчим мисленням.

Творчим особистостям звичайно властиве дивергентне мислення. Такі люди схильні створювати нові комбінації з елементів, які більшість людей знають і використовують лише певним чином, або формувати зв'язки між двома елементами, які не мають, на перший погляд, нічого спільного. Творче мислення завжди пластичне, рухливе, оригінальне.

Найвищий кульмінаційний творчий стан - *натхнення*. Це стан найвищого піднесення, коли пізнавальна й емоційна сфери поєднані і

спрямовані на розв'язування творчої задачі. Натхнення - опанування властивостей природи і ноосфери. Натхнення - це незабутні миттєвості нашого життя. І хоча щоразу вони виняткові - у них є правила: здатність пережити натхнення характеризує енергетику людини. Нерідко з перебуванням у стані творчого натхнення пов'язане виникнення інсайтів, осяяння. Людина, яка перебуває у стані творчого натхнення, має сильний вплив на інших людей, часто може переконати їх, схилити до своєї думки, ідеї, повести за собою. Особистісну властивість, що надає можливість такого ситуативного впливу на інших людей, пов'язаного з власним натхненням, називають *харизмою*. Добре відоме сьогодні поняття "харизматичний лідер", тобто лідер, який веде за собою не стільки глибинною силою переконання, скільки власним надихаючим прикладом.

Діяльність учня, студента, хоч і пов'язана безпосередньо з пізнанням, не завжди, на жаль, є творчою.

Будь-яка творчість починається з усвідомлення незнання. Але не будь-яке незнання стає знанням за допомогою творчості. Творчість є найвищим рівнем розумової діяльності. Природно, творчість пов'язана зі здібностями людини, особливо зі здатністю нестандартно мислити. Але творчість - не особливий дар обраних, цим даром більшою чи меншою мірою наділене все людство. Це дозволяє зробити висновок, що для творчості в пізнавальній діяльності студента притаманна нестандартність мислення і діяльності, в результаті чого народжується нове корисне рішення чи продукт діяльності, який виходить за межі загальноприйнятих стандартів.

Основою творчості є внутрішня мотивація, уява, гнучкість розуму, дивергентне мислення, воля, діяльність і працелюбність. Для забезпечення творчих умов пізнавальної діяльності необхідно:

1. Привчитися до роботи з першоджерелами, навчитися прийомам оглядового читання для швидкого пошуку потрібної інформації.
2. Брати участь у творчих дискусіях на заняттях чи за круглим столом, використовуючи в доброзичливій обстановці можливості релаксації, свободу обміну думками, щоб розвивати уяву, гнучкість і дивергентність мислення.

3.3. ПОНЯТТЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНУ ТВОРЧІСТЬ

У сучасних дослідженнях психолого-педагогічної сутності творчості приділяється увага, зокрема, визначенню поняття педагогічної творчості, дослідженню його співвідношення з супровідними ознаками, властивостями, якостями, особливостями особистості. В умовах духовного

відродження України, незважаючи на істотні соціально-економічні труднощі, в яких знаходиться вчительство, процеси демократизації і гуманізації суспільства позитивно впливають на реалізацію завдань реформування освіти, викликають кардинальні зміни в діяльності навчальних закладів, які спрямовані на формування творчої особистості, її розвиток у навчально-виховному процесі. Діяльність окремих учителів, педагогічних колективів з формування творчої особистості учня гальмується недостатньою загальнопедагогічною підготовкою вчителя, зокрема, до педагогічної творчості.

Якісні відмінності професійної праці вчителя на сучасному етапі розвитку національної системи освіти зумовлені такими чинниками:

- соціальна орієнтація сучасної школи на розвиток творчих можливостей дітей, їх талантів і обдарованості;
- демократизація та гуманізація педагогічної професії;
- поява мережі нетрадиційних типів шкіл, альтернативних систем освіти, авторських методик навчання.

Усе це вимагає від учителя уміння працювати в творчому режимі, нестандартних напрямках, постійно вдосконалювати свою професійну діяльність, створювати творчу лабораторію, спрямовувати викладання будь-якого навчального курсу на розвиток творчих можливостей учнів, їх талантів і обдарованості.

Педагогічна творчість - це категорія педагогіки творчості, вона визначається як особистістю орієнтована розвивальна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (вчителя і учня), зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя.

Педагогічна творчість розглядається нами як категорія, яка відображає процес особистісної і професійної реалізації і самореалізації педагога у педагогічній діяльності. Кульмінаційним моментом педагогічної творчості є особистісно зорієнтована розвиваюча взаємодія суб'єктів педагогічного процесу (педагога і учня), зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої діяльності педагога. Для педагогічної творчості притаманні ряд *специфічних ознак*, які зумовлюють її особливе і відокремлене положення серед інших видів творчості. Головною особливістю педагогічної творчості є те, що об'єктом діяльності є дитина, яка постійно змінюється. Специфіка педагогічної творчості зумовлена тим, що об'єктом і результатом її є творення людини, а не образу, як у мистецтві,

не механізму чи конструкції, як у техніці. Специфіка педагогічної творчості полягає у тому, що перед педагогом постає велика кількість важкопрогнозованих, а іноді й непередбачених чинників, які впливають на його діяльність з формування творчої особистості дитини. Такі риси, як публічність професійної праці, зумовленість професійними знаннями, що набули особистісного змісту, спрямованість на досягнення лише позитивних наслідків, є притаманними лише педагогічній творчості вчителя, як і те, що особливістю педагогічної творчості є своєрідний характер зв'язку особливих якостей особистості з педагогічною майстерністю. Педагогічна творчість вчителя вбирає в себе сутність і закономірності такого феномену, як творчість. Вона зумовлена всією варіативністю психолого-педагогічних зв'язків учителя і учня, педагогічного й учнівського колективів, їх спільною творчою діяльністю, яка спрямована на розвиток творчої індивідуальності кожного суб'єкту.

Отже, *ознаками педагогічної креативності є:*

- високий рівень соціальної і моральної свідомості;
- пошуково-перетворюючий стиль мислення;
- розвинені інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо);
- проблемне бачення;
- творча фантазія, розвинуте уявлення;
- специфічні особистісні якості (любов до дітей, безкорисливість, сміливість, готовність до розумного ризику в професійній діяльності, цілеспрямованість, наполегливість, ентузіазм);
- специфічні мотиви (необхідність реалізувати своє "Я", бажання бути визнаним, творчий інтерес, захопленість творчим процесом, своєю працею, прагнення досягти найбільшої результативності в конкретних умовах своєї педагогічної праці);
- комунікативні здібності;
- здатність до самоуправління;
- високий рівень загальної культури.

Спираючись на властивості такого феномену, як творчість, педагогічну творчість вчителя можна розглядати з точки зору процесу розвитку творчої індивідуальності учня і вчителя, творчої діяльності вчителя, всього педагогічного колективу, створення відповідних умов для творчості, з точки зору її результативності, тобто продукту. Кожного разу критерії ефективності педагогічної творчості будуть різні.

У педагогіці ефективність вказує на ступінь близькості до дійсності, до найбільш бажаного результату, тобто характеризує відношення між рівнями

певної діяльності за ступенем наближення до кінцевої чи заданої мети. Визначити ефективність - означає порівняти досягнуті результати з тими, що проектувалися як оптимальні.

Основним критерієм *ефективності педагогічної творчості* є її результативність, під якою розуміють забезпечення вчителем позитивної динаміки формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого вчителя, які визначатимуться в результаті порівняння досягнутого з вихідними значеннями. Процесуальний аспект педагогічної творчості вчителя, його індивідуально-психологічні особливості, творча діяльність усього педагогічного колективу сприяють вирішенню цієї проблеми. Спрямованість на формування творчої особистості учня передбачає не випадкове, стихійне розкриття потенцій дитини, а спеціальний вибір такого змісту, методів, форм, засобів, створення таких умов навчання і виховання, за яких творчий потенціал особистості розкриється якомога раніше і буде розвиватися. Отже, вчитель потребує підготовки до цього. Педагогічна майстерність учителя формується і удосконалюється на основі його творчої активності, пошуково-перетворюючої діяльності у навчально-виховному процесі. Саме тому творчий вчитель може ще не встигнути стати майстром, але необхідною умовою руху до педагогічної майстерності вчитель досягає лише на основі педагогічної творчості і обов'язково за рахунок сумлінності, завзятості, працелюбства, подолання труднощів, перетворення уміння у навички, тобто із накопиченням досвіду, по закінченню певного часу. Розвиваючи цю думку, можна твердити, що творчі професійні якості вчителя, творчі професійні можливості його особистості реалізуються і розвиваються у творчій взаємодії з учнями, а тому рівень творчої педагогічної діяльності вчителя впливає на ефективність розвитку творчих можливостей учня.

Педагогічна творчість вчителя - це ширше поняття, ніж творча педагогічна діяльність. Педагогічна творчість учителя включає в себе творчу педагогічну діяльність учителя і творчу навчальну діяльність учня в їх взаємодії, а також результати їх творчої діяльності, які ведуть до їх (вчителя і учня) розвитку і саморозвитку.

До поняття *продукту педагогічної творчості* вчителя можна віднести наукові і методичні досягнення вчителів-практиків. Це дасть змогу стимулювати дослідницькі пошуки вчителів, надавати практичним досягненням теоретико-наукового змісту, що, безумовно, призведе до підвищення рівня наукової, теоретичної і методичної підготовки вчителів, їх творчої практичної діяльності.

Дійсну педагогічну творчість вчителя слід відрізняти від підробок під

неї - оригінальничання, прожектерства, волюнтаристського підходу до навчально-виховного процесу. Тому саме наведений вище критерій оцінки педагогічної творчості через її продукт (формування творчої особистості учня та підвищення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя) дає змогу відразу відокремити дійсно педагогічну творчість вчителя від підробок під неї.

За сприятливих умов педагогічної праці найвища результативність педагогічної творчості виявляється у позитивній динаміці сформованості творчої особистості учня та зростанні творчої педагогічної діяльності вчителя.

Проблема *діяльності вчителя* у формуванні особистості дитини в сучасних умовах реформування освіти набуває особливої актуальності, але вона завжди була центральною проблемою психолого-педагогічної науки і практики.

Давньогрецький філософ Демокрит висунув плідну педагогічну ідею про особливе значення виховання в справі формування людини і про виняткову місію вихователя. Філософ і педагог Джон Локк в своїй праці "Думки про вихователя" високо оцінює наставника дітей, його дії і поведінку у позитивному впливі на вихованців. Ідеї гуманізму і демократизму, піклування про вихованця з боку вихователя проймають педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо. Вивчення педагогічної спадщини В. А. Дістервейга дозволяє деталізувати зовнішні і внутрішні умови педагогічної творчості, зробити висновок, що фактор самооцінки вчителя є однією з основних передумов розкриття його творчого потенціалу. Важливим є положення теорії М. Г. Чернишевського і М. О. Добролюбова про визнання професійної праці педагога як творчого процесу. Видатний педагог К. Д. Ушинський завжди виступав за творчий характер педагогічної діяльності, проти шаблону у вихованні. Розглядаючи вплив на вихованців, він віддає перевагу особистості вихователя порівняно з його професійними знаннями і вміннями, підкреслює, що тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості. Вплив особи вихователя на молоду особистість становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень.

Педагогічна праця має творчий характер. Найважливішою особливістю педагогічної творчості є необхідність не лише розуміти нове, а й боротися з віджилим, старим. Вагомий внесок у вивчення процесів становлення вчителя, його діяльності з формування особистості учня внесли дослідження і творча робота талановитого педагога В. О. Сухомлинського,

який писав, що вчитель - головна дійова особа творчої взаємодії, співробітництва з вихованцем. Привертає увагу його думка і про те, що вільний час учителя - це корінь, який живить гілки педагогічної творчості, а саму педагогічну творчість він вважав невід'ємною складовою педагогічної культури вчителя.

Творчість - це об'єктивна риса педагогічної діяльності вчителя. Формування творчої індивідуальності вчителя означає вироблення у нього особливого ставлення до професійної діяльності як способу життя, творчому вчителю значною мірою притаманні специфічні риси творчої особистості. Необхідно розвивати у студентів творчий підхід до педагогічної діяльності, оволодіння ними сучасними досягненнями психології та педагогіки, педагогічного досвіду. Готовність особистості до професійно-педагогічної діяльності включає творче мислення і соціальну активність.

Рисами творчого вчителя є: високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних дидактичних, виховних, методичних, управлінських та інших педагогічних рішень, творчий стиль мислення, здатність побачити проблему, виявити протиріччя, творча фантазія, розвинене уявлення, прагнення досягти ефективних результатів за конкретних умов педагогічної праці, високий рівень загальної культури. Творчість учителя передбачає здатність самостійно комбінувати і перетворювати вже відомі засоби професійно-педагогічної діяльності, пошук нових засобів вирішення педагогічних проблем, які знову виникають.

Необхідно розвивати творчий потенціал особистості майбутнього фахівця. Розвиток особистості відбувається не тільки під впливом зовнішніх стимулів-завдань, а й внутрішнього саморуку.

Критеріями творчої педагогічної діяльності учителя, які за своєю сутністю є індивідуально-творчими і характеризують творчу педагогічну діяльність вчителя як творчий процес, є:

1. Розробка принципово нових підходів до навчання, виховання і розвитку учнів.
2. Раціоналізація та модернізація змісту, форм та засобів навчально-виховного процесу у світлі реформування освіти, зокрема, з метою розвитку творчих можливостей учнів, їх талантів та обдарованості.
3. Комплексне і варіативне використання в професійній діяльності всієї сукупності теоретичних знань і практичних навичок.
4. Бачення нової проблеми у зовні знайомій ситуації, знаходження варіантних шляхів її вирішення.

5. Застосування науково-доказового вибору дій у конкретній педагогічній ситуації.
6. Проведення систематичного самоаналізу професійної діяльності, науково-дослідницької роботи з творчого узагальнення досвіду своїх колег.
7. Володіння формами і методами управління творчою навчальною діяльністю учнів з метою розвитку їх творчих можливостей.
8. Реалізація на практиці принципів педагогіки співробітництва.
9. Прояв гнучкості під час вибору оптимального управлінського рішення у нестандартних (особливо конфліктних) ситуаціях.
10. Оригінальне конструювання навчально-виховного процесу.

Концептуальним є положення, що для визначення рівнів творчої педагогічної діяльності вчителя доцільно розглядати різні напрями його діяльності, оскільки творчість учителя у різних видах професійної діяльності виявляється по-різному.

Отже, творчу професійну діяльність учителя слід розглядати як провідний чинник, що впливає на розвиток творчих можливостей учнів і забезпечує його ефективність. Саме в процесі творчої професійної діяльності розкриваються творчі можливості педагога, відбувається їх реалізація та розвиток.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке творчість ? Яка її роль у професійному становленні фахівця ?
2. Дати характеристику творчої особистості.
3. Які умови необхідні для творчості ?
4. Які перепони на шляху до творчого мислення ?
5. У чому полягає своєрідність педагогічної діяльності ?
6. У чому полягають особливості педагогічного спілкування?
7. Яка нова модель освіти ?
8. Як можна розвивати творче мислення під час навчання ?
9. У чому полягає педагогічна майстерність?
10. Охарактеризувати стилі спілкування.
11. У чому полягає натхнення?
12. Які ознаки педагогічної творчості та критерії педагогічної діяльності?
13. У чому полягає ефективність педагогічної творчості?
14. Що являє собою продукт педагогічної творчості?
15. Що необхідно для становлення творчої особистості вчителя?

ДИДАКТИЧНИЙ ТЕСТ

Дайте відповідь "правильно" або "неправильно". Поясніть, чому.

1. Нині наука може пояснити, як гени впливають на інтелект.
2. Завдяки уяві людина може творити.
3. Творча діяльність - це завжди порушення правил.
4. Основними педагогічними вміннями є предметні, комунікативні та гностичні.
5. Авторитет викладача багато в чому залежить від самовдосконалення.
6. Обов'язковою нормою в ставленні вчителя до учнів є справедливість.
7. На сьогоднішній день усі проблеми педагогічної діяльності вирішені.
8. Гуманістична спрямованість діяльності не є елементом педагогічної майстерності.
9. Авторитарному стилю спілкування притаманна тенденція до демократичного управління.
10. Механізму творчості властива здатність перетворювати енергію з однієї форми на іншу.
11. Харизма пов'язана з власним натхненням і можливістю впливу на інших людей.
12. Педагогічна творчість - категорія педагогіки творчості.
13. Проблемне бачення є ознакою педагогічної креативності.
14. Результативність - основний критерій ефективності педагогічної творчості.
15. Педагогічна творчість тотожна педагогічній діяльності.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Співвідношення творчості й професіоналізму.
2. Становлення творчої професійної діяльності.
3. Психологічні особливості спільної творчої діяльності.
4. Недоліки педагогічного спілкування.
5. Складові педагогічної майстерності.
6. Використання різних стилів спілкування в педагогічній діяльності.
7. Умови становлення творчої особистості вчителя.
8. Ознаки творчої педагогічної діяльності вчителя.
9. Роль творчості в професійній діяльності фахівця.

РОЗДІЛ II ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

МОДУЛЬ I ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

1.1 ПРЕДМЕТ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ДИДАКТИКИ

Система вищої освіти і педагогічні процеси в ній є об'єктом педагогіки вищої школи.

Складові *предмета* педагогіки вищої школи:

- 1) навчально-виховний процес та процес професійної підготовки фахівців, культурної еліти сучасного суспільства;
- 2) вивчення закономірних зв'язків, які існують між розвитком, вихованням та навчанням студентів у ЗВО;
- 3) розробка на цій основі методологічних, теоретичних та методичних проблем становлення сучасного інтелектуального висококваліфікованого фахівця у будь-якій галузі матеріального чи духовного виробництва.

Завдання педагогіки вищої школи:

- аналіз соціально-історичних характеристик системи вищої освіти;
- аналіз змісту, форм і методів навчання, розвитку і виховання студентів у закладі вищої освіти;
- аналіз методів контролю і оцінки успішності студентів на основі системного підходу;
- розробка нових технологій навчання і виховання у закладі вищої освіти;
- розкриття педагогічних закономірностей формування студентів як майбутніх фахівців;
- вивчення діалектичних взаємозв'язків об'єктивних і суб'єктивних, соціальних і природних чинників виховання і розвитку студентства, його потенційних і реальних можливостей;
- співвідношення цілей і засобів виховання і навчання;
- розробка теорії та методики виховання і навчання, які педагог-викладач має враховувати в своїй практичній діяльності, а також критеріїв її ефективності на основі закономірностей цих процесів.

Дидактика (грец. *didaktikos* – повчальний) – галузь педагогіки,

спрямована на вивчення і розкриття теоретичних основ організації процесу навчання (закономірностей, принципів, методів, форм навчання), а також на пошук і розроблення нових принципів, стратегій, методик, технологій і систем навчання.

Основні категорії дидактики – навчання, викладання, учіння.

Виокремлюють дві *функції* дидактики: науково-теоретичну та конструктивно-технологічну.

Закони дидактики – це її об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються під час організації та проведення навчального процесу.

У вітчизняній дидактиці діють такі закони:

– *закон соціальної зумовленості цілей, змісту і методів навчання* виявляє об'єктивний процес визначального впливу суспільних відносин, соціального устрою на формування основних компонентів навчального процесу;

– *закон виховного і розвиткового навчання* розкриває співвідношення опанування знань, умінь, навичок і всебічного розвитку особистості студента, тобто передбачає наявність значного виховного впливу будь-якого навчального заходу, і навпаки – надання процесові опанування знань, умінь, навичок виховного забарвлення;

– *закон зумовленості навчання характером діяльності студентів* з'ясовує співвідношення між педагогічним керуванням і розвитком особистої активності студентів як суб'єктів учіння, між способами організації дидактичного процесу та його результатами, тобто власне характер навчально-пізнавальної діяльності студентів має формувати зміст навчання та визначати основні напрямки їхнього професійного становлення і вдосконалення;

– *закон цілісності та єдності дидактичного процесу* виявляє співвідношення частини та цілого в дидактичному процесі, необхідність гармонійної єдності всіх його компонентів;

– *закон єдності та взаємозв'язку теорії та практики навчання* розкриває співвідношення між змістом і методами навчання та майбутньою діяльністю студентів, залежністю дидактики від сучасної практики. У зв'язку з цим більшість занять мають бути фундаментально і професійно спрямованими й здійснюватися за допомогою практичних методів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Виділяються зовнішні *закономірності процесу навчання* і внутрішні. Перші характеризують залежність навчання від суспільних процесів і умов: соціально-економічної, політичної ситуації, рівня культури, потреб суспільства в певному типі особистості та рівня освіти.

До внутрішніх закономірностей процесу навчання відносяться:

- зв'язок між викладанням, навчанням і досліджуванним матеріалом;
- зв'язок між навчанням і вихованням;
- зв'язок між взаємодією викладача й студента і результатами навчання.

Міцність засвоєння навчального матеріалу залежить від систематичного прямого і відтермінованого повторення вивченого, від включення його в раніше пройдений і в новий матеріал.

Розвиток розумових умінь і навичок студентів залежить від застосування пошукових методів, проблемного навчання та інших, які активізують інтелектуальну діяльність, прийомів і засобів.

Формування понять у свідомості тих, кого навчають, може відбутися в тому випадку, якщо буде організована спеціальна пізнавальна діяльність з виділення істотних ознак, явищ, об'єктів, операції зі співставлення і розмежування понять щодо встановлення їх змісту, обсягу тощо.

Зазначені закономірності підкреслюють одну важливу педагогічну істину, суть якої полягає в тому, що результати навчання і виховання особистості зависять від характеру діяльності, в яку включається студент.

Принципи навчання – це керівні ідеї, нормативні вимоги до організації і проведення дидактичного процесу. Вони мають характер найзагальніших вказівок, правил, норм, що регулюють процес навчання.

Принцип розвиваючого і виховного характеру навчання, спрямований на всебічний розвиток особистості студента.

Принцип науковості змісту і методів навчального процесу. Засвоювані студентами знання повинні викладатися в інтерпретації сучасної науки, не суперечити їй даним.

Принцип систематичності й послідовності в оволодінні досягненнями науки, культури, досвіду діяльності надає системного характеру навчання, теоретичним знанням і практичній діяльності студентів. Наука є системою знань, і там, де немає системи, немає й науки.

Принцип свідомого засвоєння знань. Істинною сутністю людської освіченості є глибокі й самостійно осмислені знання. Знання дієві лише тоді, коли вони засвоюються не механічно, а свідомо.

Принцип активності й самостійності. Встановлено: чим активнішою і більш самостійною є діяльність студентів, тим вищою є якість засвоєння.

Принцип наочності, єдності конкретного й абстрактного. Ефективність навчання залежить від цілеспрямованого залучення органів відчуттів до сприймання і переробки навчального матеріалу.

Принцип доступності навчання. Врахування особливостей розвитку студентів, аналізу матеріалу з точки зору їх можливостей і такої організації навчання, щоб вони не відчували інтелектуальних, моральних, фізичних перевантажень.

Принцип ґрунтовності вимагає, щоб знання міцно запам'ятовувалися студентами, стали б частиною їх свідомості, основою звичок поведінки.

Принцип зв'язку навчання з практикою вимагає, щоб процес навчання стимулював студентів використовувати отримані знання на практиці, аналізувати і перетворювати навколишню дійсність, виробляти власні погляди.

Принцип раціонального поєднання колективних та індивідуальних форм і способів навчальної роботи означає, що викладач може і повинен використовувати найрізноманітніші форми організації навчання, а також різноманітні способи взаємодії студентів у навчальному процесі.

Принцип природо-відповідності навчання й виховання вперше запропонував Я. А. Коменський. Його гасло: «Навчай відповідно до природи». Я. А. Коменський часто шукав аналогії між життям природи й процесом навчання і радив учителеві вчитись у природи, слідувати її законам.

1.2. ПРОЄКТУВАННЯ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ

Проектування – це особливий тип інтелектуальної діяльності, відмінною особливістю якої є перспективна орієнтація, практично спрямоване дослідження. Німецький педагог А. Флітнер характеризує *проектну діяльність* як навчальний процес, у якому обов'язково беруть участь розум, серце і руки («Lernen mit Kopf, Herz und Hand»), тобто осмислення самостійно добутої інформації здійснюється через призму особистого ставлення до неї і оцінку результатів у кінцевому продукті.

Етапи проектування (за Н. Ковшун)

1. Аналіз розвитку існуючої ситуації і формування проблеми.
2. Вироблення ідей у рамках певної існуючої системи і підходів, які сприятимуть вирішенню проблеми.
3. Побудова моделі бажаного педагогічного об'єкта у відповідності до провідних ідей і цінностей.
4. Формування припущень про способи досягнення мети; варіанти поетапної діяльності; установлення критеріїв оцінки результатів.
5. Реалізація проекту при неперервній діагностиці, аналізі та корекції проектної діяльності.

6. Узагальнення результатів, визначення елементів позитивного результату розвитку в межах проекту.

Під час проєктної діяльності викладач є не транслятором готових знань в оптимальному вигляді й оптимальній логіці викладання, а рівноправним співучасником процесу здобуття, обробки, аналізу й подання знань студентам. Це значно складніше, вимагає додаткового часу та додаткових зусиль і від студентів, і від викладача.

Інноваційно-освітня діяльність у вищій школі включає творче перетворення конкретних результатів наукових досліджень і досягнень передового педагогічного досвіду в нові освітні продукти, товари і послуги (нові спеціальності та напрями підготовки випускників, навчальні знання, технології, підручники тощо), здатні забезпечити учасникам інноваційно-освітньої діяльності додатковий ефект (педагогічний, економічний тощо). Особливу роль серед результатів інноваційно-освітньої діяльності грають інноваційні технології навчання, оскільки рівень інноваційної технологізації певною мірою визначає якість освіти, економічну ефективність і конкурентоспроможність ЗВО.

Орієнтовна узагальнена *модель інноваційного навчання* передбачає:

- активна участь студента в процесі навчання (а не пасивне засвоєння інформації);
- можливість прикладного використання знань в реальних умовах (наприклад, під час практики);
- представлення знань у різноманітних формах (а не тільки в текстовій);
- підхід до навчання як до колективної, а не індивідуальної діяльності;
- акцент на процесі навчання, а не на запам'ятовуванні інформації.

Алгоритм вибору та використання інноваційних освітніх технологій включає п'ять етапів.

Етап 1. Аналіз вихідної ситуації. Описується сукупність освітніх технологій, які застосовують при опануванні дисциплін і модулів ООП, спрямованих на формування компетенцій випускника.

Етап 2. Визначення домінуючої технологічної парадигми (за якими технологіями можемо і хочемо «працювати»).

Етап 3. Вибір освітніх технологій методологічного і стратегічного рівнів з навчальної дисципліни і ООП в цілому. Критеріями вибору конкретних стратегічних технологій є: домінуючий тип розвитку особистості (духовне, інтелектуальне, особистісне), який виступає в якості мети освіти; шаблі й стадії реалізації освітнього процесу всередині рівнів

освіти; тип освітнього закладу; психолого-педагогічні закономірності та медичні показники студентів; ступінь інноваційності стратегічних технологій щодо один до одного.

Етап 4. Вибір конкретних тактичних технологій або прийняття рішення про їх проектування. Критеріями вибору тактичних освітніх технологій є: педагогічна кваліфікація викладачів (особливо ігротехнічних); специфіка навчального матеріалу; індивідуальні особливості студентів; матеріально-технічні умови навчання; особливості взаємин між педагогами, між педагогами та керівниками кафедр, факультетів, інших підрозділів.

Етап 5. Створення системи освітніх технологій з кожної дисципліни, кожного модуля, ООП в цілому.

Проектна технологія передбачає наявність проблеми, що вимагає інтегрованих знань і дослідницького пошуку її розв'язання. Це є одним із завдань особистісно орієнтованого навчання студентів закладів вищої освіти. Викладач повинен бути обізнаним щодо дослідницьких і пошукових методів: уміти організовувати і проводити дискусії, «не придушуючи» ініціативу студентів своїм авторитетом, тобто уміти керувати проектами та проектною діяльністю.

Основна цінність проектної технології навчання полягає в тому, що вона орієнтує студентів на створення певного матеріального або інтелектуального продукту, а не на просте вивчення певної теми.

Мета проектної технології полягає у зацікавленні та залученні студентів до вирішення певних проблем, що передбачає оволодіння необхідними знаннями і навичками, а також організації проектної діяльності щодо вирішення проблеми та презентацію практичного застосування отриманих результатів. При використанні проектної технології вирішується ціла низка завдань: розвиваються пізнавальні навички студентів (самостійно здобувати знання з різних джерел, використовувати набуті знання для вирішення навчальних та практичних завдань, досліджувати (уміння виявляти проблему, збір інформації, спостереження, проведення експериментів, аналіз, побудова гіпотез, узагальнення), співпрацювати в різноманітних групах, формулювати проблеми та знаходити шляхи їх вирішення, активно розвивається критичне та творче мислення, сферу комунікації тощо.

Щодо структури проекту, то вона залежить від типу проекту, наприклад, дослідницькі проекти потребують усталеної і добре обміркованої структури: формулювання теми, обґрунтування її актуальності; чітке визначення мети; визначення об'єкта та предмета дослідження; продумування завдань та розподілу їх по групам; добір

методів, методології дослідження; пошук інформації, висування гіпотез та шляхів вирішення проблеми; експериментальна обробка результатів. Натомість творчі та ігрові проекти не мають чітко визначеної структури: так, у творчих проектах вона вибудовується на основі спільних групових інтересів та діяльності відповідно до кінцевого результату, однак саме оформлення результатів потребує чіткої структури; а в ігрових проектах – вона відкрита аж до їх закінчення.

У проєктній технології виділяють такі етапи роботи на проєкті:

- пошуковий (тема, пошук проблеми, її аналіз);
- аналітичний (аналіз зібраної інформації, висування гіпотез, пошук методів дослідження, складання плану реалізації проєкту, поетапне планування роботи);
- практичний (реалізація запланованих кроків, поточний контроль);
- демонстраційний (підготовка демонстраційного матеріалу, демонстрація проєкту);
- підсумковий (аналіз роботи над проєктом, оцінювання самого проєкту).

При застосуванні проєктної технології навчання – і це її головна характеристика – акцент робиться на активні види самостійної роботи (індивідуальної, парної, групової). Перед початком роботи над проєктом студенти вивчають перелік усіх запропонованих тем проєктів. Проте, тема та проблема дослідження не може бути нав'язаною викладачем, оскільки усвідомлення студентами життєвої необхідності знань, умінь та навичок з певної проблеми є необхідною умовою проєктної діяльності. Щоб отримати очікуваний результат, викладач повинен пропонувати студентам тільки те, що їм цікаво і відповідає їх талантам і здібностям. За необхідності, студенти обирають керівника проєкту, партнерів, з якими б хотіли співпрацювати.

Одним із засобів реалізації проєктної технології, що набуває особливого значення при підготовці педагогів є дидактичне проєктування. Більшість дослідників визначають дидактичне проєктування як діяльність (цілеспрямовану, інноваційну, методичну, проєктувальну), зміст якої розкривається переважно як створення проєкту навчання (дидактичних систем, навчальних технологій, дидактичних проєктів, конкретних проєктів, науково-методичного забезпечення), як діяльність, що включає етапи створення моделей освіти, проєктів освіти та педагогічних конструктів. При цьому метою дидактичного проєктування педагога є трансформація технічних знань у педагогічну систему.

Особливого поширення в практиці роботи вищої школи набуло ігрове проєктування – розробка студентами рекомендацій, планів і заходів

навчально-виховного характеру. Для цього студентів поділяють на групи з трьох-п'яти осіб. Кожна з них розробляє власні варіанти проєктів тих чи інших документів з попереднім їх рецензуванням, а потім захищає їх під час загальної дискусії. Отже, проєктна технологія передбачає наявність проблеми, вимагає інтегрованих знань і дослідницького пошуку її вирішення. Результати запланованої діяльності повинні мати практичну, теоретичну, пізнавальну значимість. Головними ознаками технології є самостійність студентів та використання ними дослідницьких підходів у проєкті.

1.3. ОСНОВНІ ВИДИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ І МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Методи навчання – це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й студентів, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань. Вони реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності.

Прийоми навчання – це складова методу, конкретні дії педагога й студентів, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів.

Засоби навчання – це різноманітне навчальне обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби).

У дидактиці існують такі *класифікації методів навчання*:

- *за джерелами передачі й характером сприйняття інформації*: словесні, наочні та практичні;
- *за основними дидактичними завданнями, які необхідно вирішувати на конкретному етапі навчання*: методи оволодіння знаннями, формування умінь і навичок, застосування отриманих знань, умінь і навичок;
- *за характером пізнавальної діяльності*: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі;
- *на основі внутрішнього логічного шляху засвоєння знань*: індуктивний, дедуктивний, традиційний, аналітичний, синтетичний, порівняння, узагальнення, конкретизації і виділення головного.

Форми організації процесу навчання розкривають через способи взаємодії педагога зі студентами під час розв'язання дидактичних завдань. Їх виявляють за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, стосунками. В них реалізується зміст освіти, освітні технології, стилі, методи й засоби навчання.

Форми організації навчання мають упорядкувати навчальний процес. Їхньою провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас, кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей.

У дидактичному процесі найчастіше виокремлюють чотири групи організаційних форм: навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота, контрольні заходи.

До першої групи належать: *лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація, навчальна гра*. Ці організаційні форми навчання мають свої особливості. Їх урахування дає змогу оптимізувати процес навчання.

Провідною формою організації процесу навчання у ЗВО є *лекція*. Вона забезпечує системне подання наукових знань у викладенні науково-педагогічних працівників. Матеріал під час лекції подають науково, концентровано, логічно й аргументовано. У підготовці до заняття враховують зміст, структуру, добір прикладів та ілюстрацій, методичне оформлення, розрахунок часу, склад та особливості студентів тощо.

Дидактичні цілі лекцій: повідомлення нових знань, систематизація й узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, світогляду, розвиток пізнавальних і професійних зацікавлень.

Загальний структурний каркас будь-якої лекції – формулювання теми, повідомлення плану і літератури, яку рекомендовано для самостійної роботи, а потім чітке дотримання плану.

У педагогічній практиці для здійснення навчального процесу доцільно окреслити такі види академічних лекцій:

- вступна;
- інформаційна;
- оглядова;
- настановна;
- підсумкова.

Часто до видів лекцій зараховують також *проблемну лекцію, лекцію-візуалізацію; лекцію із запланованими помилками, бінарну лекцію (лекцію вдвох), лекцію-пресконференцію тощо*.

Вступна лекція дає перше цілісне уявлення про навчальний предмет і орієнтує студента в системі роботи з цього курсу. Лектор ознайомлює студентів з метою і завданнями курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін та в системі підготовки фахівця. Подає короткий огляд курсу, етапи розвитку науки і практики, досягнення у цій сфері, імена відомих учених, викладає перспективні напрями досліджень. Лектор відзначає методичні й організаційні особливості роботи в межах курсу, а

також подає аналіз навчально-методичної літератури.

Інформаційна лекція орієнтована на викладення і пояснення студентам наукової інформації, яку потрібно осмислити й запам'ятати. Це найтрадиційніший тип лекцій у практиці вищої школи.

Оглядова лекція – систематизація наукових знань на високому рівні. Вона потребує чимало асоціативних зв'язків у процесі осмислення інформації, яку викладають під час розкриття внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, крім деталізації й конкретизації. Зазвичай, стрижень викладених теоретичних положень становить науково-понятійна й концептуальна основа всього курсу чи великих його розділів.

Настановна лекція – вид лекції у вищій школі, спрямований на розкриття підходів, принципів, умов, форм, методів та особливостей діяльності студентів з метою оволодіти, насамперед, самостійно, сукупністю знань, навичок і умінь. Наставовні лекції найчастіше проводять із студентами заочної та дистанційної форм навчання.

Підсумкова лекція – вид лекції, який використовують наприкінці вивчення навчальної дисципліни, блоку навчальних дисциплін, курсу тощо з метою підбивання підсумків із питань аналізу діяльності студентів; змісту глибини й широти здобутих знань, умінь і навичок, розкриття шляхів їх реалізації в житті; висвітлення проблем наукових питань.

Кожен вид лекції у вищій школі можна прочитати, використовуючи різні методи. Наприклад, на основі *проблемного методу* викладають так звану проблемну лекцію. Під час цієї лекції нові знання повідомляють через проблемність питання, завдання чи ситуації. Процес пізнання студентів у співпраці й діалозі з викладачем наближається до дослідницької діяльності. Зміст розв'язання чи підсумовування й аналізу традиційних і сучасних поглядів.

На основі *методу наочності* викладають лекцію-візуалізацію. Це форма подавання лекційного матеріалу засобами аудіо-, відеотехніки чи іншими технічними засобами навчання. Читання такої лекції – розгорнуте чи коротке коментування візуальних матеріалів (натуральних об'єктів – людей у їхніх діях і вчинках, у спілкуванні й у розмові; мінералів, реактивів, деталей машин; картин, малюнків, фотографій, слайдів; символічних, у вигляді схем, таблиць, графіків, моделей).

На основі *діалогічного методу* викладають бінарну лекцію – різновид читання лекції у формі діалогу двох науково-педагогічних працівників, або як представників двох наукових шкіл, або як ученого і практика, викладача і студента.

На основі *методу пошуку помилок* викладають лекцію із заздалегідь

запланованими помилками, яка розрахована на стимулювання студентів до постійного контролю пропонованої інформації (пошук помилки: змістової, методологічної, методичної, орфографічної). Наприкінці лекції проводять діагностику слухачів і аналіз зроблених помилок.

На основі *методу запитань і відповідей* викладають лекцію-конференцію. Її проводять як науково-практичне заняття, із поставленою проблемою й системою доповідей, тривалістю 5–10 хв. Кожен виступ репрезентує логічно завершений текст, заздалегідь підготовлений у межах запропонованої викладачем програми. Сукупність представлених текстів дасть змогу всебічно висвітлити проблему. Наприкінці лекції викладач підбиває підсумки самостійної роботи й виступів студентів, доповнюючи чи уточнюючи запропоновану інформацію, і формулює основні висновки.

Лекція-консультація може відбуватися за різними сценаріями. Перший варіант – за типом «запитання – відповіді». Лектор відповідає упродовж лекційного часу на запитання студентів за матеріалами всього розділу чи всього курсу. Другий варіант такої лекції, яку можна організувати за типом «запитання – відповіді – дискусія», є потрійним поєднанням: викладення нової навчальної інформації лектором, задавання запитань і організація дискусії у пошуку відповідей на сформульовані питання.

Підготовка до академічної лекції (А. Кузьмінський, Т. Туркот):

1. Ознайомлення з навчальним планом освітньої програми з метою визначення місця навчальної дисципліни у системі усіх дисциплін, спрямованих на підготовку даних фахівців.

2. Вивчення навчальної програми з конкретної дисципліни.

3. Пошук необхідної інформації (підручники, посібники, монографії, інтернет тощо).

4. Відбір необхідної інформації (врахування специфіки теми, особливостей студентської аудиторії – рівень підготовки, інтереси, психологічні особливості, професійна спрямованість).

5. Ознайомлення з новими (не відомими студентам) науковими поняттями, термінами, їхньою етимологією.

6. Добір і систематизація методів, засобів, прийомів навчання, прикладів тощо.

7. Підготовка тексту лекції.

8. Опрацювання відредагованого дидактичного матеріалу лекції.

9. Перенесення змісту лекції на каталожні картки у формі коротких тез, опорних сигналів.

Вимоги сучасної дидактики вищої школи до лекції (Т. Туркот):

- 1) науковий виклад великого об'єму чітко систематизованої і концентрованої, методично грамотно опрацьованої сучасної наукової інформації;
- 2) доказовість і аргументованість суджень;
- 3) достатня кількість фактів, аргументів, прикладів, текстів чи документів, які підтверджують основні тези лекції;
- 4) ясність, логічність і лаконічність викладу інформації;
- 5) активізація навчально-пізнавальної діяльності слухачів різноманітними засобами;
- 6) чітке окреслення кола запитань для самостійного опрацювання з посиланням на джерела інформації;
- 7) аналіз різних поглядів на вирішення поставлених проблем;
- 8) надання студентам можливості слухати, осмислювати і нотувати отриману інформацію;
- 9) встановлення контакту з аудиторією та забезпечення ефективного зворотного зв'язку;
- 10) педагогічно доцільне використання різноманітних засобів наочності;
- 11) педагогічна завершеність (повне висвітлення наукової проблеми чи теми з логічними висновками).

1.4. АКТИВНІ МЕТОДИ І ФОРМИ НАВЧАННЯ – ЕЛЕМЕНТИ ІНТЕРАКТИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Інтерактивне навчання – навчальний процес, що ґрунтується на принципах гуманізації, демократизації, диференціації та індивідуалізації і становить соціально мотивоване партнерство, центром уваги якого є не процес викладання, а організована творча співпраця рівноправних особистостей на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Методологічну основу інтерактивного навчання становлять такі підходи:

- діяльнісний підхід – людина виявляє властивості й зв'язки елементів реального світу лише у процесі діяльності й на підставі різних її видів;
- особистісно орієнтований підхід – методологічна переорієнтація навчально-виховного процесу на розвиток особистості, формування його основних професійних компетенцій;
- системний підхід – знання вибудовуються у свідомості студентів за схемою: основні наукові поняття – основні положення теорії – наслідки – застосування;

– комплексний підхід забезпечує ґрунтовні, міцні системні знання. Такий підхід є наслідком застосування закону діалектики, відповідно до якого кожне явище слід розглядати в усіх зв'язках і опосередкуваннях, брати кожне у єдності спільного, індивідуального й одиничного;

– синергетичний підхід – науковий напрям теорії самоорганізації, що формулює принципи самоорганізації, які діють на всіх структурних рівнях матерії. Сучасна наукова парадигма, що об'єднує знання про природу і людину системні, функціонування складних систем, матерію та дух, на методологічних засадах якої створюється суттєво нова картина світу;

– компетентнісний підхід – визначає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових життєвих та професійних компетентностей особистості. Підсилює власне практичну орієнтованість освіти, акцентує увагу на її результатах.

Ефективність інтерактивного навчання забезпечує дотримання визначених основних принципів.

Принцип діяльності. Навчання через досвід. Створювати умови дослідження через використання набутих знань.

Принцип відкритості. Не тільки давати знання, але і показувати їх межі. Ставить учасника перед проблемами, рішення яких лежать за межами досліджуваного питання.

Свобода вибору. Право вибору любого суб'єкта діяльності, яке дається всім: і у виборі форм, і у можливості представити власну точку зору.

Зворотний зв'язок. Регулярно контролювати процес навчання за допомогою розвинутої системи зворотного зв'язку: підводити підсумки, оцінювати проведення семінару, надавати можливість обговорювати сам процес навчання.

Ознаки інтерактивного заняття проявляються в особливостях взаємодії суб'єктів навчання, змісті і структурі, яка передбачає такі форми:

– фізичну – змінюють робочі місця, вільно рухаються в приміщенні, пересаджуються, говорять, пишуть, слухають.

– соціальну – активно взаємодіють з учасниками, задають питання, відповідають на питання, обмінюються думками.

– пізнавальну – самостійно знаходять рішення проблеми, вносять доповнення і поправки, виступають (презентують, захищають) для набування професійного досвіду.

Методи стимулювання творчої активності

Творчі ситуації – ситуації, які потребують вирішення деякого протиріччя або проблеми.

Навчально-творчі задачі – форма організації змісту навчального

матеріалу, за допомогою якої педагог створює творчу ситуацію, прямо чи опосередковано задає мету, умови та вимоги до навчальної творчої діяльності.

Навчання у співробітництві (навчання в малих групах) – навчання в групі, коли кожний відчуває підтримку товариша і усвідомлює власну відповідальність за успіхи групи, які значною мірою залежать від його власних успіхів. Головну ідею навчання в співробітництві можна виразити такою тезою: вчитися разом, а не просто щось виконувати разом.

Метод проєктів. В основу методу проєктів покладена ідея, що відображає сутність поняття «проєкт», його прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати при розв’язанні тієї чи іншої проблеми.

Навчальний тренінг – вид навчальної гри, що передбачає напрацювання і засвоєння поведінкових навичок, ідей, які необхідні для виконання конкретної роботи. Об’єктом тренінгу є конкретний вид діяльності.

Метод дискусії. Дискусія організується як процес діалогічного спілкування учасників, у ході якого відбувається формування практичного досвіду спільної участі в обговоренні й вирішенні теоретичних і теоретико-практичних проблем. У ході дискусії відбувається колективне зіставлення думок, оцінок, інформації з обговорюваної проблеми.

Ігровий метод. В процесі гри формується особистість в цілому, розвивається її інтелект, відчуття і воля. В основу ігрових методів покладено пошук оптимального варіанту розв’язання проблеми.

Метод «мозкового штурму». Суть цього методу полягає спочатку в чіткому формулюванні навчального питання чи проблеми, а потім у пошуку варіантів оптимальної відповіді на основі використання знань студентів, врахування їх точок зору і ступеня професійної підготовленості. У процесі «мозкового штурму» аналізуються пропозиції учасників щодо шляхів розв’язання проблеми. Наприкінці обирається оптимальний варіант розв’язання проблеми. Для обговорення конкретної проблеми група студентів ділиться на дві підгрупи: генератори ідей і критики. Генератори ідей висловлюють усі ідеї щодо розв’язання даної проблеми, які тільки спадають їм на думку.

Метод «Дельфі». Замість групового обговорення проводиться індивідуальне опитування студентів за попередньо підготовленими питаннями. Метод «дельфі» виключає навіюваність групової думки і дозволяє висловити свою точку зору на проблему.

Проблемне навчання – це спеціально створена система специфічних прийомів і методів, які сприяють тому, щоб студент самостійно здобував

знання і вчився самотійно їх застосовувати в розв'язанні нових пізнавальних і практичних задач, а не отримував знання в готовому вигляді або вирішував задачі за зразком.

Кейс-метод – метод аналізу ситуацій. Суть його полягає в тому, що тим, хто навчається, пропонують осмислити реальну життєву ситуацію, опис якої одночасно відображає не тільки яку-небудь практичну проблему, але і актуалізує визначений комплекс знань, який необхідно опанувати при вирішенні даної проблеми. При цьому сама проблема не має однозначних рішень. За своєю суттю кейс-метод найбільш близький до ігрових методів і проблемного навчання.

Прийоми активізації учнів у процесі навчання

I група – для формування стійких пізнавальних інтересів:

- використання в процесі викладання наочності, технічних засобів навчання;

- організація змагань, пізнавальних ігор;
- пов'язування матеріалу з життям та досвідом студентів.

II група – для формування системи знань, умінь:

- виділення головного й суттєвого в навчальному матеріалі;
- виконання завдань із систематизації й узагальнення, встановлення причинно-наслідкових, внутрішніх і міжпредметних зв'язків;
- застосовування знань у нових умовах.

III група – для залучення всіх учнів до активної діяльності:

- застосування різних форм «швидкого опитування»;
- самотійна постановка учнями запитань, коментування відповідей інших студентів;
- поєднання індивідуальних, групових та фронтальних форм перевірки знань учнів, формування навичок само- і взаємоконтролю.

1.6. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ, ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

Семінар – це особлива форма організації навчальних практичних занять, спрямованих на поглиблення, розширення, деталізацію й закріплення теоретичного матеріалу. Семінарські заняття – логічне продовження лекцій. Це важлива форма розвитку самотійності мислення, творчості студентів.

Основними завданнями семінарського заняття є:

- розвивати пізнавальну активність і самотійність, уміння творчо застосовувати матеріал лекцій;

– поглиблювати і закріплювати знання, отримані в процесі вивчення предмета;

– сприяти розвитку творчого мислення, вміння логічно висловлювати і аргументувати свої думки, слухати один одного, продуктивно критикувати.

Семінару притаманні чотири основні функції:

– поглиблення, конкретизація, систематизація знань, набутих на лекціях і під час самостійної роботи;

– розвиток навичок самостійної роботи;

– заохочення до наукових досліджень;

– контроль за якістю засвоєння студентами матеріалу.

У практиці вищої школи встановилася система з семінарських занять трьох типів: просемінар, спецсемінар і власне семінар.

Просемінар – заняття, що готує, підводить до семінару, перехідна від уроку форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів через практичні та лабораторні заняття, у структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми – власне семінарів. Такі заняття проводяться, зазвичай, на I курсі головним чином з метою ознайомлення студентів зі специфікою самостійної роботи, а також з літературою, джерелами, методикою роботи над ними. На просемінарах студенти готують реферати на певні теми й обговорюють їх з учасниками просемінару, роблять за допомогою викладача висновки й узагальнення.

Спецсемінар – спеціально організоване спілкування дослідників-початківців з певної проблеми. Успіх спецсемінару ще більш, ніж просемінару та семінару, залежить від того, хто ним керує. Спецсемінар, керований провідним фахівцем, набуває характер наукової школи, яка привчає студентів до колективного мислення та творчості. Наприкінці заняття керівник, як правило, робить повний огляд заняття в широкому науковому плані, розкриваючи обрії подальшого дослідження проблем, формуючи інтерес студентів до науки.

Різновиди семінарів

За дидактичною метою семінари поділяються на заняття: з введення в тему; планування її вивчення; дослідження фундаментальних освітніх об'єктів; організації захисту освітніх результатів; з поглиблення, узагальнення та систематизації знань; контрольні та залікові семінари, аналітичні семінари.

За способом і характером проведення розрізняють семінари: вступні, оглядові, пошукові, індивідуальні, групові, семінари-проекти, семінари вирішення задач, семінари-практикуми, «круглі столи», «мозкові атаки»,

семінари-ділові ігри.

За домінуючою формою семінари є: індивідуальні, групові, колективні, індивідуально-колективні.

Практичне заняття – форма навчального заняття, під час якої науково-педагогічний працівник організовує для студентів аналіз окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує навички і уміння їх практичного застосування, через індивідуальне виконання відповідно сформульованих завдань. Цю форму занять проводять у лабораторіях або аудиторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою.

Науково-педагогічний працівник, якому доручено практичні заняття, за погодженням із лектором навчальної дисципліни, завчасно готує необхідний методичний матеріал – тести для виявлення рівня оволодіння відповідними теоретичними положеннями, набір завдань різного ступеня складності.

Основні завдання практичних занять:

- поглиблення та уточнення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування інтелектуальних навичок і вмінь планування, аналізу й узагальнень, опанування навичок організації професійної діяльності;
- накопичення первинного досвіду організації виробництва та технікою управління ним;
- оволодіння початковими навичками керівництва, менеджменту та самоменеджменту.

Структура практичного заняття: попередній контроль знань, умінь і навичок студентів; формулювання загальної проблеми та її обговорення за участю студентів; розв'язування завдань та їх обговорення; розв'язування контрольних завдань, їх перевірка й оцінювання. Оцінки за окремі практичні заняття враховують, виставляючи підсумкову оцінку з відповідної навчальної дисципліни.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, на якому студенти під керівництвом науково-педагогічного працівника особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліді з метою гірактичної перевірки й підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, набувають практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, устаткуванням, вимірювальною апаратурою, обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Проведення лабораторних занять потребує добре підготовлених,

спеціально обладнаних навчальних лабораторій із використанням устаткування, пристосованого до умов навчального процесу (лабораторні установки, макети тощо). Інколи лабораторні заняття доцільно проводити безпосередньо на виробництві, в умовах реального професійного середовища (на заводі, у полі, в науково-дослідному інституті, у школі).

Структура лабораторного заняття: проведення поточного контролю підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи, виконання її завдань, підготовка індивідуального звіту про виконану роботу і захист його перед науково-педагогічним працівником.

Виробнича практика є невід'ємною складовою професійної підготовки і проводиться на підприємствах та організаціях, забезпечених відповідним обладнанням.

Основна увага під час практики надається формуванню у студентів професійних практичних навичок, необхідних для самостійної роботи, засвоєнню методик комп'ютерних опрацювань результатів наукових досліджень, які не охоплено загальними програмами, але є необхідними для розв'язку конкретних завдань, удосконалення навичок у використанні сучасної комп'ютерної техніки для розв'язання конкретних навчальних та наукових завдань.

Завданням виробничої практики є оволодіння студентами основними методами синтезу матеріалів та методами дослідження їхніх фізичних властивостей, системою розробки наукових ідей і практичного втілення наукових досліджень.

Виробнича практика для магістрів є завершальним етапом навчання і проводиться з метою узагальнення і вдосконалення здобутих ними знань, оволодіння професійним досвідом та готовності до самостійної діяльності. Під час цієї практики поглиблюються та закріплюються теоретичні знання із фахових дисциплін, завершується формування бази фактичного матеріалу для виконання магістерської роботи.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте поняття закону, закономірності в дидактиці.
2. Які найважливіші закони і закономірності навчання.
3. Що таке принципи навчання? У чому виявляється їхній зв'язок із закономірностями навчання?
4. У чому сутність принципу науковості навчання? Які правила його реалізації?
5. У чому полягає значення знання закономірностей і принципів

навчання для педагога?

6. Які основні вимоги до використання проєктної технології?
7. Які компоненти входять до механізму реалізації проєктної технології.
8. Які типи і види соціально-педагогічних проєктів?
9. Які основні особливості застосування технологій проєктування?
10. Які вимоги висуваються до організації проєкту?
11. Які основні етапи розробки концепції проєкту?
12. Що спільного і які відмінності у поняттях «метод навчання» і «форми організації навчання»?
13. Як можна охарактеризувати функції лекції як основної форми організації навчальних занять у вищій школі?
14. Які основні види лекційних занять відповідно до завдань і змісту у вищій школі?
15. Які дидактичні вимоги є обов'язковими для лекції?
16. У чому полягають відмінності між методикою проведення традиційної лекції та проблемної?
17. У чому полягає сутність методу стимулювання творчої активності студентів?
18. Які основні особливості навчання у співробітництві (навчання в малих групах)?
19. Які головні риси інтерактивного навчання?
20. Як можна охарактеризувати суть проблемного навчання?
21. Що таке метод «мозковий штурм»?
22. Які основні функції семінарських (практичних, лабораторних) занять?
23. Які основні види семінарських занять використовують у вищій школі?
24. У чому відмінність між семінарськими, лабораторними та практичними заняттями?
25. У чому полягає сутність підготовки і проведення семінарських (практичних, лабораторних) занять у ЗВО?
26. Яке місце у навчально-виховному процесі належить спецсемінарам?
27. Що таке виробнича практика?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Продумайте систему правил навчання до кожного принципу навчання, які сприяли б ефективній його реалізації.
2. Проілюструйте зв'язок між принципами навчання.
3. Здійсніть, за вашим вибором, коментар трьох педагогічних принципів на основі досвіду навчання у ЗВО. Наведіть приклади їхньої реалізації та порушення у системі навчання у ЗВО.
4. Наведіть приклади втілення та порушення педагогічних принципів у системі навчання, на основі досвіду навчання у ЗВО.
5. У форматі дайджестів проаналізувати моделі вищої освіти (американська, французька, німецька, англійська) та структуру вищої освіти в Україні.
6. Обґрунтуйте основні цілі та напрями реформування вищої освіти в Україні.
7. Обґрунтуйте основні ідеї освіти для сталого розвитку.
8. Розкрийте основні цілі та рішення Болонського процесу.
9. Сформулюйте основні принципи освіти в Україні, обґрунтуйте шляхи їхньої реалізації.
10. Спроектуйте вступну лекцію навчальної дисципліни на засадах компетентнісного підходу.
11. Спроектуйте план практичного заняття.
12. Спроектуйте план семінарського заняття на засадах компетентнісного підходу.
13. Розробити презентацію на тему «Метод проєктів – шлях до формування життєвих компетентностей особистості».
14. Віднайдіть і законспекуйте 8-10 висловлювань учених-науковців щодо їхнього ставлення до лекції.
15. Скориставшись Інтернет-джерелами та додатковою літературою, проведіть дослідження становлення і розвитку лекції як форми організації навчання у вищій школі. Здійсніть періодизацію цього процесу в історії вітчизняної педагогіки. За результатами дослідження підготуйте лекційне заняття із використанням комп'ютерної презентації.
16. Проаналізуйте та оцініть результативність лекції з конкретної навчальної дисципліни, яку зараз вивчаєте. На підставі проведеного аналізу запропонуйте, що слід доповнити чи удосконалити у змісті й методиці проведення аудиторних занять з цього предмета.
17. МікрОВикладання (2-3 хв.): Ваші погляди щодо «ідеального» лектора ЗВО?

18. Заповніть таблицю, подану нижче (за прикладом описаної дискусії):

<i>Метод</i>	<i>Зміст</i>	<i>Методичні поради</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
Рольова гра				
Метод кейсів				
Метод «мозкового штурму»				
Дискусія	Вільний вербальний обмін знаннями, ідеями чи думками між викладачем і студентами та між студентами	Часові та етичні рамки мають бути обговорені до початку дискусії. На початку заняття обов'язково повинна бути чітко визначена мета дискусії. Необхідно створити сприятливе емоційно-психологічне середовище, забезпечити можливість вільного обміну думками	Демонстрація розуміння. Активне опанування знаннями. Активна взаємодія	Можливе відхилення від теми. Сильна залежність від рівня підготовки студентської групи

19. Підготувати доповіді-презентації за темами:

а) «Імітаційні, ігрові технології навчання».

б) «Як розробити інтерактивну технологію».

20. Охарактеризуйте види використання інформаційно-комунікаційних засобів в освітньому контексті: електронні книги, телеконференція, технологія перевернутого навчання, навчальний телекомунікаційний проєкт, комп'ютерні ігри, технологія електронного мозкового штурму, гейміфікація.

21. Проведіть контент-аналіз трактування у різних джерелах таких понять: «семінарське заняття», «практичне заняття», «лабораторне заняття», «колоквіум», «самостійна робота», «індивідуальне навчально-дослідне завдання», виділіть їх суттєві ознаки та запишіть у таблицю. Сформулюйте власний варіант з використанням виокремлених ознак.

<i>Суттєва ознака поняття</i>	<i>Кількість авторів, які визначають дану ознаку</i>
-------------------------------	--

22. Проведіть науково-методичний аналіз відвіданого семінарського (практичного, лабораторного) заняття. Дослідіть застосування навчальних завдань під час заняття. Зробіть висновки.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Обґрунтуйте основні цілі та напрями реформування вищої освіти в Україні.
2. Обґрунтуйте основні ідеї освіти для сталого розвитку.
3. Розкрийте основні цілі та рішення Болонського процесу.
4. Сформулюйте основні принципи освіти в Україні, обґрунтуйте шляхи їх реалізації.
5. Історія та етапи розвитку методу проєктів у зарубіжній педагогічній теорії і практиці. Дж. Дьюї та К. Кіппатрик – засновники проєктного методу.
6. Приклади сучасних моделей навчання на основі методу проєктів у зарубіжних країнах.
7. Досвід впровадження проєктного методу у вітчизняній освіті 20-х років ХХ сторіччя.
8. Практика реалізації методу проєктів у педагогічній діяльності.
9. Вимоги до навичок лектора.
10. Підготовка викладача до лекції.
11. Активізація уваги студентів на лекції.
12. Уміння викладати інформацію проблемно.
13. Особливості читання лекцій онлайн.
14. Зарубіжний досвід читання лекцій.
15. Здійснення інтерактивного навчання на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.
16. Дидактичні можливості інформаційних технологій.
17. Види використання інформаційно-комунікаційних засобів в освітньому контексті: електронні книги, телеконференція, технологія перевернутого навчання, навчальний телекомунікаційний проєкт, комп'ютерні ігри, технологія електронного мозкового штурму, гейміфікація.
18. Основні положення організації самостійної роботи студентів.
19. Види самостійної роботи студентів.
20. Самостійна робота під час лекційного заняття та відпрацювання лекції.
21. Підготовка студента до семінарських, практичних і лабораторних занять.
22. Методика організації самостійної роботи з навчальною і науковою літературою.

Модуль II ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

2.1 ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА

Педагогічна діяльність – професійна діяльність, спрямована на створення в педагогічному процесі оптимальних умов для виховання, навчання, розвитку і саморозвитку особистості вихованця і вибору можливостей вільного та творчого самовираження.

Технологічні принципи педагогічної діяльності (Н. Е. Щуркова):

- орієнтованості на відносини, облік рівня вихованості і навченості вихованців;
- динамічності педагогічної позиції (вихованець і учитель виступають то як суб'єкт-об'єкт, то як об'єкт-суб'єкт);
- компенсаторності (домінування в особистості та діяльності педагога того, що у нього виходить добре, над тим, що виходить слабше);
- сенсорологічний (у спілкуванні з педагогом мають значення і звукові, і колірні, і смакові, і нюхові відчуття);
- оригінальності і новизни впливів і прийомів взаємодії; культурологічний принцип професійних аналогій і запозичень через педагогічну інтерпретацію і аранжування у педагогічній діяльності (зі сфери акторської майстерності, з галузі естетики, сугестії (навіювання), психотерапії, соціальної психології тощо).

Педагогічна майстерність – вияв високого рівня педагогічної діяльності. Ґрунтується педагогічна майстерність на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Розглядається як вияв власного «Я» у професії. Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

Структура педагогічної майстерності

Структуру педагогічної майстерності (за І. Зязюном) складають такі елементи:

- педагогічна спрямованість особистості викладача (ціннісні орієнтації на себе, на засоби педагогічного впливу, на особистість вихованця і навчально-виховний колектив, на цілі педагогічної діяльності);
- професійне знання (предмета, методики його викладання, теоретичних основ педагогіки і психології);
- здібності до педагогічної діяльності (комунікативні – повага до

людей, доброзичливість, товаристськість; перцептивні – професійна передбачуваність, емпатія, педагогічна інтуїція; динамічні – здатність до вольового впливу і логічного переконання; емоційно–почуттєві – здатність володіти собою і вибудовувати педагогічну дію на позитивних почуттях; оптимістичне прогнозування тощо);

- педагогічна техніка як форма організації поведінки викладача, що ґрунтується на двох групах умінь: 1) умінні володіти собою – поставою, мімікою, жестами, пантомімікою; керувати емоційними станами – знімати зайве психічне напруження, викликати стани творчого самопочуття; володіти технікою мови – дихання, голосоутворення, дикція, темп мовлення; 2) уміння співпрацювати з кожним студентом і всією групою у процесі вирішення педагогічних завдань – дидактичних, організаторських, контактної взаємодії, стимулювання діяльності вихованців тощо.

Рівні педагогічної майстерності

- елементарний рівень – педагог володіє лише окремими елементами професійної діяльності;

- базовий рівень – педагог володіє основами педагогічної майстерності (цей рівень мають випускники закладів вищої освіти);

- досконалий рівень – характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їх високою якістю;

- творчий рівень – характеризується ініціативністю, творчістю у професійній діяльності. Педагог самостійно конструє оригінальні, педагогічно доцільні прийоми та способи взаємодії. Причому його діяльність базується на результатах рефлексивного аналізу.

Основні складові педагогічної культури:

- педагогічна спрямованість;
- психолого-педагогічна ерудиція;
- гармонія розвинутих інтелектуальних і моральних якостей;
- висока педагогічна майстерність і організованість;
- уміння продуктивно поєднувати навчально-виховну й науково-дослідницьку діяльність;

- сукупність професійно важливих якостей;

- педагогічно спрямоване спілкування і поведінка;

- постійне самовдосконалення.

Педагогічна діяльність реалізується через постійне розв’язання задач різного характеру, ступеня проблематичності і складності.

Педагогічна ситуація – сукупність умов та обставин, спеціально поставлених педагогом) або виникаючих спонтанно (мимовільно) в педагогічному процесі. Виникла в педагогічній взаємодії, аналізується

педагогом: визначається склад її учасників, цілі та мотиви кожного суб'єкта ситуації, їх психічний і фізичний стан, загальні обставини події (час, місце, об'єктивні причини). Після цього педагог формулює психолого-педагогічну сутність ситуації і педагогічну проблему, що вимагає розв'язання, тобто педагогічну задачу.

Педагогічна ситуація + мета = педагогічна задача.

Педагогічна задача – це результат усвідомлення вихователем у педагогічній ситуації необхідності розробки системи професійних дій і прийняття їх до виконання.

Педагогічну задачу науковці розглядають як осмислене широкомасштабне поняття, що інтегрує в собі основні елементи педагогічної діяльності: мету, обставини, засоби, результати, та є структурною одиницею навчально-виховного процесу.

Види педагогічних задач

Задачі-ситуації: описано типові випадки, факти, явища які мали місце в практиці, а також задачі-описи педагогічного досвіду;

Задачі-завдання: виконання практичних завдань, проведення спостережень, опрацювання зібраного матеріалу, який узагальнюють у навчальних проектах;

Інформаційно-проблемні тексти: завдання із запитаннями щодо пояснення понять і висловлювань, систематизації знань і обґрунтування висновків.

Педагогічне завдання – осмислення сформованої педагогічної ситуації і прийняття на цій основі рішень та плану необхідних дій.

2.2 ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ

Педагогічне спілкування відбувається в межах педагогічного процесу, що визначається як професійно компетентне управління комунікативно-розумовою діяльністю, що завжди спрямоване на суб'єкт-суб'єктну інтелектуальну й розвивальну взаємодію

Загальна мета педагогічного спілкування полягає як у передачі суспільного та професійного досвіду (знань, умінь, навичок, ідеалів, цінностей тощо) від педагога до учня / студента, так і в обміні між ними особистісними смислами щодо тих об'єктів, що вивчаються, та життя взагалі.

Стиль спілкування також є відбиттям звичок, стереотипів індивіда, його особистісних особливостей. У педагогів стиль спілкування може залежати від їхнього ставлення до учнів і колег, яке може бути негативним,

позитивним, індивергентним і ситуативно зумовленим.

Загальновідомою класифікацією стилів педагогічного спілкування є поділ їх на авторитарний, демократичний та ліберальний стилі.

Авторитарний або директивний стиль властивий тим педагогам, які надають перевагу самотійному вирішенню проблемних завдань, виключно покладаються на власні знання та особистий досвід, намагаються все контролювати, схильних до оцінних суджень та володіють низьким рівнем розвитку емпатійних якостей.

Демократичний або колегіальний стиль обирають педагоги, які орієнтуються на консенсус з іншими, заохочують їхню активність та ініціативу, працюють над виробленням загальних рішень, неконфліктні, конструктивні в діалозі та ефективні у вирішенні проблем, оскільки враховують інтереси протилежної сторони.

Ліберальному (потуральному) стилю надають перевагу безініціативні педагоги, які уникають відповідальності. Такі індивіди виконують власні функції формально, їх не цікавить думка інших, а власної вони або не мають, або приховують від оточення.

У педагогічному спілкуванні завжди присутні аспекти впливу. Зазвичай вплив визначається як взаємодія одного індивіда або індивідів з іншим / іншими, унаслідок якої відбувається зміна їхньої поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок тощо. Це складне соціально-психологічне утворення, що виступає полімодальним явищем і може бути: безпосереднім та опосередкованим, умотивованим і невмотивованим, глибоким і поверховим, ефектним і невиразним, імпліцитним і експліцитним, індивідуальним і фронтальним, конструктивним і деструктивним, життєдайним і згубним, навмисним і ненавмисним, очікуваним і неочікуваним, постійним і змінним, прямим і непрямим, сильним і слабким, епізодичним і систематичним, усвідомлюваним і неусвідомлюваним тощо.

Ефективне здійснення впливів потребує того, щоб комунікатор був спроможний акцентувати увагу реципієнтів на меті завдання та їхню власну зацікавленість у її досягненні. Стосовно взаємодії партнерів по спілкуванню варто робити акцент на функціонально-рольовому впливі, що зумовлений соціально-рольовими позиціями партнерів по спілкуванню, пов'язаний з дотриманням формально-рольових правил поведінки або норм взаємодії у визначеному соціальному просторі існування. Саме такий вплив властивий освітній діяльності та є елементом педагогічного спілкування.

Розвиток комунікативної компетентності педагога є як одним із способів самореалізації учасників освітнього процесу, так і підґрунтям

підвищення загальної якості педагогічної діяльності.

Комунікативна компетентність індивіда складається з таких його здібностей, як:

- уміння здійснювати соціально-психологічне прогнозування ситуації, у якій буде відбуватися спілкування;
- уміння програмувати процес спілкування з урахуванням унікальності комунікативної ситуації та її фонових особливостей;
- уміння здійснювати соціально-психологічне управління процесом спілкування, його окремими етапами.

Також комунікативна компетентність складається з таких компонентів:

- когнітивного (володіння необхідним рівнем комунікативних знань);
- емоційно-вольового (регуляція процесу та результату прояву компетентності);
- мотиваційного (готовність до прояву знань, умінь, навичок ефективного спілкування);
- ціннісно-сміслового (ставлення до змісту компетентності та об'єкту її застосування);
- поведінкового (досвід прояву компетентності в різних стандартних і нестандартних соціальних ситуаціях).

Зараз зростає необхідність формування комунікативної компетентності педагогічних працівників як з урахуванням сучасного розвитку інформаційних технологій, так і з підвищенням амплітуди кризових умов життя.

Чинниками розвитку комунікативної компетентності сучасного педагога виступають знання та навички роботи в соціально-цифрових мережах. Опанування ІКТ з метою розуміння, як у їхніх структурах і на підставі наявного соціокультурного капіталу здійснюються впливи в процесі комунікативної взаємодії, що зумовлюють формування та розвиток уявлень, переконань, інтересів, відносин та особистісної автономії індивідів. Також важливим чинником комунікативної компетентності педагогів є розвиток їхньої медіаграмотності. Остання визначається як сукупність здібностей, навичок та вмінь, що дозволяють індивідам аналізувати, оцінювати та створювати повідомлення в різних медійних контекстах. Узагальнені типи бар'єрів у педагогічному спілкуванні наведені на рис. 2.1.

Рис.2.1. Типи бар'єрів у педагогічному спілкуванні

Знання вербальної та невербальної комунікації, зокрема, що акцентовано представлена у віртуальному просторі, постійне його поглиблення буде сприяти зростанню комунікативної компетентності педагога.

Розуміння мови (вербальної та невербальної) співрозмовника та спроможність розмовляти мовою, що зрозуміла для співрозмовників, сприяє як продуктивності комунікативної взаємодії, так і запобіганню конфліктів, конструктивному вирішенню проблем, що можуть виникати в процесі педагогічної діяльності.

Правила ефективного педагогічного спілкування:

- формувати почуття «ми», демонструвати спільності поглядів, що усуває соціальні бар'єри, протиставлення та об'єднує для досягнення поставленої мети;
- встановлення особистісного контакту, щоб кожен студент відчував звернення саме до нього;
- демонстрація власного ставлення;
- передача педагогом розуміння внутрішнього стану студентів;
- постійний вияв інтересу до студентів;
- створювати ситуації успіху адже це потрібно для сприятливого психологічного клімату взаємодії.

2.3 ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Компетентнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на досягнення інтегральних результатів у навчанні, якими є загальні (базові, ключові) і спеціальні (предметні) компетентності тих, хто навчається.

З позицій компетентнісного підходу рівень освіченості визначається здатністю розв'язувати проблеми різної складності на підґрунті наявних знань. Компетентнісний підхід не заперечує значення знань, але він акцентує увагу на здатності використовувати здобуті знання.

Компетентнісний підхід передбачає не лише трансляцію знань, умінь і навичок від викладача до студента, а й формування у майбутніх фахівців професійної компетентності. Реалізація такого підходу передбачає використання відповідних освітніх технологій у навчанні, рефлексію студентів, самостійність застосування у практичній діяльності професійних умінь і навичок.

Реалізація компетентнісного підходу до навчання майбутніх фахівців передбачає, в першу, чергу формування і розвиток їх компетентностей.

Як зазначено в Програмі «DeSeCo» (Definition and Selection of Competencies), *компетентність* – це здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність заснована на поєднанні взаємовідповідних знань, умінь і практичних навичок, ставлень та цінностей, поведінкових компонентів, усього того, що особистість може мобілізувати для активної дії.

Близьким за змістом до поняття «компетентність» є поняття «компетенції», що вперше було запропоновано Міжнародною організацією праці на початку 90-х років у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки управлінських кадрів. Поняття «компетенція» є тотожним поняттям «знання» і «повноваження». Під «компетенцією» розуміють: коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі; наперед задану вимогу (норму), сукупність взаємопов'язаних якостей особистості відносно означених предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності; високу обізнаність із чим-небудь; узагальнені способи дій, що забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності.

Компетенція виявляється у сукупності знань, умінь та навичок, необхідних для вирішення певного завдання. Компетентність, як і компетенція, є інтегральною характеристикою особистості.

Компетенція – сукупність взаємопов’язаних якостей людини (знання, уміння, навички), необхідних для здійснення ефективної діяльності в певній галузі, а *компетентність* – володіння відповідними компетенціями, які включають особисте ставлення до предмета діяльності.

Модель компетенцій викладача для забезпечення освітньої діяльності містить три взаємопов’язані блоки: *hard skills, soft skills, digital skills*.

Hard skills («хардскілз», англ. hard skills – «тверді навички») – технічні навички, пов’язані з виконуваною діяльністю в галузі формалізованих технологій: діловодство, логістика, метод сліпого друку, управління автомобілем, програмування тощо.

Soft skills («софтскілз», англ. soft skills – «м’які навички» або «гнучкі» навички») дозволяють бути успішним незалежно від специфіки діяльності та напрям, у якому працює людина. Традиційно в психології їх відносять до соціальних навичок: уміння переконувати, знаходити підхід до людей, лідирувати, здатність до міжособистісного спілкування, ведення переговорних процесів, роботи в команді, особистісного розвитку, управління часом, ерудованість, креативність тощо. Як видно з наведеного списку, жодне з перерахованих вище умінь не стосується лише конкретної спеціальності.

Нещодавно з’явилася ще одна група навичок — «*digital skills*» (цифрові навички) – у зв’язку з тотальною комп’ютеризацією та цифровізацією.

Довгий час вважалося, що *hard skills* мають домінувати у цьому переліку навичок. Під їхнє формування були складені усі освітні програми світової вищої професійної освіти. На думку учених Гарварда і Стенфорда від 75 до 85% професійного успіху залежить від *soft skills* і тільки 25-15% – від *hard skills*.

Педагогічні умови – сукупність об’єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети.

Педагогічні умови, необхідні для формування компетентності майбутніх фахівців:

- забезпечення систематичної позитивної мотивації до опанування майбутньою професією;
- проєктування змісту дисциплін циклу фахової підготовки;
- використання інноваційних технологій у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців;
- формування особистісних та професійних якостей особистості майбутнього фахівця;

– оволодіння практичним досвідом здійснення майбутньої професійної діяльності.

Для успішної побудови методики навчання слід спиратися на такі компоненти як: індивідуальні здібності студента; дидактична орієнтація на вироблення позитивно мотивованого ставлення студентів до нового; здатність викладача до ефективного впровадження сучасних освітніх технологій; тести оцінки результатів діяльності; аналіз схеми управління впровадженням сучасних освітніх технологій.

Педагогічні умови є складовою освітнього процесу та в сукупності забезпечують його існування, функціонування та розвиток. Їх відбір залежить від структури процесу, що реалізується; структури особистісної характеристики особи, на яку здійснюється вплив із метою її перетворення; мети відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, прийомів та організаційних форм навчання; принципів вирішення протиріч у навчанні.

2.4. ПЕДАГОГІЧНА ЕТИКА

Педагогічна культура – оволодіння педагогом педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень розвитку його особистості.

На професійно-педагогічному рівні педагогічна культура розглядається як сфера професійної діяльності, яка включає суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, доцільні освітні системи, педагогічні технології і практику.

Критеріями ефективності формування професійно-педагогічної культури студентів є оволодіння знаннями та уміннями, регламентованими вимогами вишівської підготовки:

- системою фундаментальних знань;
- професійною термінологією;
- досвідом видатних педагогів минулого і вмінням визначати межі застосування цього досвіду в сучасній професійній педагогічній практиці;
- знанням важливих сучасних теорій і вмінням використовувати їх для аналізу та проектування процесів у власній практиці;
- вмінням орієнтуватися в основних джерелах інформації;
- вмінням теоретично обґрунтовувати власні професійні дії;
- вмінням аналізувати й оцінювати, а також коригувати власну професійну діяльність.

Вивчення різнопланових поглядів і думок дало змогу виокремити у

структурі педагогічної культури чотири основних блоки.

1. *Спеціальні здібності і властивості педагогічної особистості*: ділові якості (сумлінність, відповідальність, працьовитість, дисциплінованість, енергійність, точність); рефлексивні якості (охайність, підтягнутість, самокритичність, широкий світогляд, ерудиція); комунікативні якості (уважність, чесність, надійність, справедливість, стриманість, вимогливість, обов'язковість); емпатійні якості (гуманність, взаєморозуміння, доброта, тактовність, обов'язковість, здатність до співпереживання й атракції).

2. *Ідейно моральні якості педагога*: переконаність, принциповість, патріотизм, колективізм, порядність, інтелігентність.

3. *Професійно-етична поведінка педагога*: особливий спосіб життя особистості, її спрямованість та прагнення до постійного вдосконалювання системи специфічних відносин, поглядів і переконань у сфері навчання та виховання людей.

4. *Педагогічна майстерність*: знання предмета (професійна компетентність, спеціальна тактична підготовленість, досвід у навчанні й вихованні, наукова кваліфікація); педагогічна технологія (техніка й експресія мовлення, ясність і логічність думок, переконливість висловлювань, виразність міміки, жестів, зразковий показ, уміння обирати необхідні засоби, форми і методи); педагогічна творчість (творча уява, нестандартне мислення, потреба в пошуку нової інформації, прагнення до експерименту); педагогічний стиль (педагогічна переконаність, уміння адекватно сприймати й оцінювати свою та чужу діяльність, педагогічно спрямоване спілкування і поведінка, педагогічний такт та етика, уміння слухати і чути, інтерес до пізнання внутрішнього світу людей).

Складові педагогічної культури – науковий світогляд, наукова ерудиція, духовне багатство, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, природно-педагогічні людські якості, педагогічна техніка (культура зовнішнього вигляду, культура мови, культура спілкування, педагогічна етика, педагогічний такт), прагнення до самовдосконалення.

Педагогічна культура діалектично пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною тощо.

Методи впливу на особистість студентів

– *методи формування свідомості особистості*: бесіди, лекції, дискусії, переконання, навіювання, приклад;

– *методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки*: привчання (вправи, доручення), педагогічна вимога (пряма, опосередкована – прохання, натяк, порада),

громадська думка колективу, створення виховних ситуацій, прогнозування;

– *методи стимулювання діяльності й поведінки*: заохочення (подяка, нагородження, позитивна громадська думка колективу), змагання, гра, покарання (осуд, зауваження, догана, наказ, відрахування з ЗВО, негативна громадська думка колективу);

– *методи контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності й поведінки*: вимога (прохання, вказівка, розпорядження), контроль (індивідуальна бесіда, анкетування, тестування, спостереження), самовиховання (самоспостереження, самопізнання, самоаналіз, самоосуд, самооцінка, саморегуляція, самопереконання тощо).

У практиці реальної діяльності методи виступають у складній гармонійній єдності, взаємно доповнюючи один одного.

2.5 РЕЗИЛЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ

Психологічна стійкість – це вміння керувати своїми емоціями та почуттями, не пасувати перед труднощами і знаходити вихід з будь-якої ситуації; динаміка стійких станів особистості як системи, при яких вона здатна з певною ймовірністю ідентифікувати і блокувати зовнішні і внутрішні негативні дії.

Резилентність (психологічна пружність, еластичність) – вроджена динамічна якість психіки, що лежить в основі здатності переборювати стреси та важкі періоди конструктивним шляхом. Це відповідь психіки на щоденні виклики та небезпеки.

До основних показників сформованості психологічної стійкості можна віднести характер самоставлення та самооцінки, адаптивний рівень особистісної тривожності, стан психологічного благополуччя.

Індивідуальні особливості особистості, які найбільшою мірою призводять до зниження психологічної стійкості: емоційна нестабільність, відсутність ціннісного самоставлення та впевненості в собі, внутрішньоособистісні конфлікти, неуспішний досвід вирішення складних і конфліктних ситуацій в минулому, низький рівень розвинутої рефлексії, потреба в схваленні, імпульсивність, перфекціонізм, непродуктивні копінг-стратегії. Психологічну стійкість знижують також труднощі самовираження та самореалізації, неможливість повною мірою реалізувати свої творчі здібності та невизначені плани щодо професійного становлення. І, навпаки, психологічну стійкість підвищують такі чинники, як: розвинена суб'єктність і рефлексія, які допомагають приймати усвідомлені та відповідальні рішення і реалізовувати їх, тобто, по суті, виявляти та

реалізовувати свою Я-концепцію в ситуаціях екзистенційного вибору шляхів і способів подальшої самореалізації.

Зберігати рівний настрій і внутрішню гармонію дозволяє психологічна стійкість особистості, яку підтримують внутрішні (особисті) і зовнішні (міжособистісні) ресурси.

Внутрішні ресурси:

- налагодженість реального й бажаного Я-особистості, самоповага. Оцінка цієї відповідності впливає з порівняння уявлень про себе «такого, який я є насправді (я-реальне) і – яким я хотів би бути (я-бажане)»;
- відповідність досягнень домаганням;
- відчуття сенсу життя, свідомість діяльності й поведінки; віра в досягнення поставлених цілей;
- упевненість у тому, що все, що з людиною відбувається, є наслідком власних зусиль і вчинків;
- екстравертивність – особистісна характеристика, що визначає спрямованість інтересів на навколишній світ. Екстравертам властива товариськість, ініціативність, гнучкість соціального поведіння. Протилежні якості характерні для інтровертів;
- добре фізичне здоров'я, витривалість;
- уміння використовувати ефективні способи подолання стресу (розслаблення, позитивне мислення);
- високий рівень психолого-педагогічної культури.

Основними зовнішніми ресурсами є міжособистісна і соціальна підтримка – підтримка близьких, друзів, співробітників, їхня конкретна допомога в справах.

До індивідуальних особливостей, які спричиняють зниження стресостійкості, відносяться:

- підвищена тривожність;
- гнівливість, ворожість (особливо та, що придушується особою), агресія, спрямована на себе;
- емоційна збудливість, нестабільність;
- песимістичне ставлення до життєвої ситуації;
- тривалі негативні переживання;
- замкнутість.

Крім того, знижують психологічну стійкість: утруднення самореалізації; сприйняття себе як невдахи; внутрішньо-особистісні конфлікти. Знання ресурсів стійкості людини до стресів дає їй можливість усвідомлено працювати над собою, запобігаючи їхній негативній дії.

Формування резилентності тісно пов'язане з формуванням

емоційного інтелекту індивіда. Під *емоційним інтелектом* розуміють здатність людини до розпізнавання емоцій, передбачення намірів і реакцій, мотивацію та бажання. До того ж, уміння контролювати, керувати та аналізувати власні емоції та емоції інших людей, з метою вирішення певних задач.

Наступним чинником, який сприяє розвитку резилентності є «mindfulness» (техніка усвідомленості). Цей термін трактують ще й як самоспостережливість – занурення в обмірковування певної ситуації. Він описує процес, який є невід’ємним, коли мова йде про успішне подолання складних ситуацій – зосередження на усвідомленні відчуттів у конкретний проміжок часу, аби краще розібратися в нагальній складній, неприємній ситуації. Важливим аспектом є нівелювання попереднього досвіду, уявного майбутнього та будь-яких передбачень.

Науковці поділяють чинники формування резилентності на:

1) внутрішні захисні чинники: стосунки (уміння формувати позитивні стосунки, бути другом); здатність надавати допомогу (служувати іншим); життєві вміння (прийняття рішень, позитивне налаштування, контроль емоцій); почуття гумору; стрижень (система цінностей); сприйнятливність (розуміння людей і ситуацій); автономність/незалежність; позитивна орієнтація на майбутнє (самотивація); творчість; почуття власної цінності;

2) захисні чинники зовнішнього середовища: атмосфера в освітньому середовищі (учителі/викладачі); почуття безпеки; підтримка; визнання цінності та унікальності; чіткі правила та кордони; високі очікування до досягнень і поведінки; довіра; повага та турбота.

Існують такі способи розвитку резилентності:

1) розвиток саморефлексії (написання есе, обговорення в малих групах) та рефлексії (написання описово – аналітичних творів про власний досвід ладнання зі складними життєвими ситуаціями чи про те, як це робили відомі особистості);

2) вилучення досвіду з власних невдач – має бути розуміння, що невдачі, помилки є абсолютно припустимими;

3) створення атмосфери, де суб’єкт отримує схвалення за прикладені зусилля, наполегливість і старання, а не лише за успішні результати;

4) обговорення питань резильєнтності в контексті досягнень, успішності й соціальних змін, використовуючи приклади відомих людей;

5) формування підтримки по відношенню до фахівців, вона має бути орієнтованою не лише на предметну, але й на емоційну складову.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які шляхи формування загальної і педагогічної культури викладача закладу вищої освіти?
2. Які рівні педагогічної майстерності виокремлюють науковці?
3. Які основні складові педагогічної культури?
4. Як можна охарактеризувати поняття педагогічної майстерності та її складові?
5. Як пояснити залежність педагогічної культури та педагогічної майстерності?
6. Що таке педагогічне спілкування?
7. Що таке стиль педагогічного спілкування?
8. Що таке оптимальне педагогічне спілкування?
9. Як ви уявляєте шляхи удосконалення своїх комунікативних умінь?
10. Які уміння допомагають викладачу ефективно організувати педагогічне спілкування?
11. У чому полягає стиль відносин і характер педагогічного впливу в процесі навчання?
12. Що таке компетентнісний підхід?
13. Які причини впровадження компетентнісного підходу у навчання, і чому вони є інноваційним засобом його модернізації?
14. Які основні компоненти в компетентнісній освіті?
15. Що таке Soft Skills?
16. У чому різниця між Soft, Hard Skills та Digital skills?
17. Які види компетентностей Ви знаєте?
18. Які педагогічні умови формування ключових компетентностей фахівця?
19. Які основні компоненти педагогічної культури?
20. Які шляхи формування загальної і педагогічної культури викладача?
21. Які ви знаєте складові педагогічної культури?
22. Які головні професійні якості викладача?
23. Які методи впливу на особистість студентів Ви знаєте?
24. У чому полягає сутність психологічної стійкості педагога?
25. Які існують способи розвитку резилентності?
26. Які чинники визначають високу емоційну напруженість професії педагога?
27. Які індивідуальні особливості особистості призводять до зниження психологічної стійкості?
28. Що таке емоційний інтелект?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте визначення поняття «професійно-педагогічна діяльність». Упорядкуйте їх відповідно до ієрархії. Поставте відповідні цифри проти визначення, починаючи із найбільш загального і завершуючи найбільш частковим визначенням. Професійно-педагогічна діяльність – це:

- перетворення педагогом дійсності, що наявна у навчально-педагогічному процесі;
- розумний і цілеспрямований розвиток свідомості людини (К. Д. Ушинський);
- внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність педагога, регульована усвідомленою учнями метою;
- різновид загальнотрудової людської діяльності, спрямованої на виховання і навчання підростаючого покоління (Н. В. Кузьміна);
- синтез наукових знань, умінь, навичок та особистісних якостей учителя; діяльність учителя, спрямована на передавання учням знань, умінь і навичок;
- педагогічна творчість учителя, що полягає в його умінні досягати найліпших результатів в оптимальні терміни.

2. Підготувати виступ-презентацію на тему: «Погляди на педагогічну майстерність у світовій педагогічній науці та практиці».

3. Заповніть відповідями таблицю.

Результати навчання	Стилі педагогічного спілкування					
	Авторитарний		Ліберальний		Демократичний	
	+	–	+	–	+	–
Мотивація (які мотиви?)						
Знання (характер знань)						
Компетентності						
Комунікація						
Особистісні якості						

Примітка. «+» – позитивний результат; «–» – негативний результат. Подумайте над відповідями на запропоновані запитання.

4. Підготувати мікровиступ перед студентами (на 3 хвилини) на власну тему.

5. Користуючись книгою Д. Карнегі «Як здобувати друзів і впливати на людей», випишіть принципи, правила і способи: як поводитися з людьми; як спонукати людину прийняти вашу точку зору; як змінити думку людини і не викликати при цьому її обурення і образи.

6. Письмово дати визначення поняття «компетентність» за такими дослідниками і джерелами: А. В. Хуторський, С. Е. Шишов та В. А. Кальней,

Ф. В. Шаріпов, Ю.Б. Рубін, «Енциклопедія освіти».

7. Країни, що взяли участь у міжнародному проєкті «DeSeCo» (Definition and Selection of Competencies), метою якого було визначити ключові компетентності, що впроваджуються в освіту та які відповідають запитам сучасного суспільства, визначились з переліком основних, ключових, компетентностей, притаманних цим системам освіти. Письмово перелічити та охарактеризувати ключові компетентності, які виділили країни-учасниці проєкту.

8. Підготувати тези доповіді на конференцію у межах орієнтованої теми «Компетентнісний підхід та його місце у навчально-виховному та освітньому процесі».

9. Написати педагогічне есе: «Щоб я порекомендував для успішного формування фахових компетентностей учителя-предметника» (предмет на вибір).

10. Скласти схему результатів реалізації засобів і умов формування педагогічної культури.

11. Проведіть контент-аналіз трактування у різних джерелах таких понять: «культура», «педагогічна культура», «професійно-педагогічна культура», виділіть їх суттєві ознаки та запишіть у таблицю.

<i>Суттєва ознака поняття</i>	<i>Кількість авторів, які визначають дану ознаку</i>
-------------------------------	--

12. Проаналізуйте проблему і підготуйте (на вибір) презентацію на тему:

- а) «Стресогенні чинники педагогічної професії».
- б) «Психологічні рекомендації щодо регуляції емоцій».
- в) «Стрес та психологічна рівновага в педагогічній діяльності».

13. Опрацювати статтю авторів Цюман Т., Нагула О., Адамська З. «Психологічні умови резилентності педагога в період воєнного стану» за посиланням:

<https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351/440>

та

визначити авторську концепцію «Правил Стійкості Педагога».

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Формування педагогічної майстерності спирається у концепціях відомих педагогів минулого (Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, О. Духнович, К. Ушинський).

2. Гуманістична спрямованість особистості педагога в оцінці В. Сухомлинського.

3. Погляди О. Музиченка на сутність педагогічної майстерності.

4. Філософія педагогічної майстерності І. А. Зязюна.
5. Бар'єри комунікації та ускладнення у процесі педагогічного спілкування.
6. Інтелектуальні джерела комунікативних бар'єрів.
7. Причини виникнення конфліктних ситуацій у педагогічному процесі та шляхи їх розв'язання.
8. Психолого-педагогічна корекція порушень спілкування в освітньому процесі.
9. Модернізація вищої освіти з позицій компетентнісного підходу.
10. Моделі реалізації компетентнісного підходу в досвіді вітчизняної та зарубіжної практики.
11. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи.
12. Розроблення критеріїв сформованості компетентностей.
13. Перспективи запровадження компетентнісного підходу в вітчизняну педагогічну освіту.
14. Мотиваційно-сміслові якості особистості в професійному становленні студентів.
15. Професійна мотивація.
16. Шляхи підвищення мотивації студентів.
17. Технології підвищення рівня мотивації студентів до навчання.
18. Поняття професійного стресу. Особливості його перебігу.
19. Засоби саморегуляції поведінки в умовах професійно-педагогічного стресу.
20. Маніфест психологічної стійкості.

МОДУЛЬ III

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Заклад вищої освіти є важливим соціальним інститутом, який відіграє ключову роль у розвитку суспільства. Він є установою, що регламентує освітні програми на вищому рівні, ніж середня освіта, і готує студентів до спеціалізованої професійної діяльності, досліджень та інтелектуального розвитку.

В останні роки особлива увага приділяється ролі соціокультурного середовища в соціальному та професійному становленні студентської молоді.

Соціокультурне середовище є важливим простором життєдіяльності, в якому відбуваються процеси становлення особистості, її розвитку та саморозвитку у взаємодії з іншими людьми, суспільством, культурними та духовними традиціями і цінностями.

Структура соціокультурного середовища включає соціальні, матеріальні та духовні умови, в яких відбувається соціалізація та самореалізація особистості студента. Соціокультурне середовище варто визнати не лише важливим чинником розвитку особистості, але й об'єктом педагогічного впливу, таким чином, воно є засобом виховання і місцем особистісного розвитку молоді.

Соціокультурне середовище закладу вищої освіти – це соціальний простір для активного залучення студентів до культурних відносин суспільства, заснований на загальнолюдських і національних цінностях і спрямований на задоволення потреб та інтересів студентів, аспірантів і викладачів. Формування та розвиток соціокультурного середовища має такі складові: ціннісно-цільову, предметно-просторову, інформаційну, подієву та ставленнєву.

Ціннісно-цільовий компонент – це цілі, завдання та цінності освіти і виховання студентської молоді. Головною метою є підготовка компетентних працівників, конкурентоспроможних на ринку праці, відповідальних, професійно підготовлених, здатних до професійного зростання, соціальної та професійної мобільності. Декомпозиція цілей вищої професійної освіти, відображена в національних стандартах і законодавстві, полягає у формуванні у студентів світогляду і світосприйняття відповідно до сучасної дійсності та сучасних досягнень науки, самосвідомості та самореалізації молоді, патріотизму, громадянської позиції, толерантності, культури спілкування, правової культури, поведінки, що відповідає морально-етичним принципам і соціальним нормам. Акцент робиться на формуванні, набутті досвіду участі в суспільно значущій діяльності, формуванні соціально-етичних принципів і соціальних норм.

Ціннісна складова соціокультурного середовища університету передбачає формування загальнокультурної компетентності студентів під час освітнього процесу: вся діяльність спрямована на виховання у студентів громадянськості, працелюбності, поваги до прав і свобод людини, естетичних і моральних норм поведінки, професійної відповідальності та комунікативних навичок для здійснення професійної діяльності, поваги до загальнолюдських цінностей і творчого мислення.

Предметно-просторова складова соціокультурного середовища

характеризується віддаленими будівлями з власною інфраструктурою: бібліотеками, читальними залами, комп'ютерними класами, ресурсними центрами, навчальними корпусами та корпусами соціально-педагогічної служби, навчальними аудиторіями, конференц-залами, музеями. Це, з одного боку, ускладнює взаємодію з представниками інших структурних підрозділів університету, а з іншого – створює умови для формування унікальної студентської субкультури та традицій.

Характеристики соціокультурного середовища університету мають значний вплив на професійне становлення студентів. Від умов та особливостей університетської спільноти залежать можливості самореалізації студентів в університетській спільноті, професійні наміри та кар'єрні очікування молодих людей, їх соціальна успішність. Соціокультурне середовище у закладах вищої освіти є результатом цілеспрямованих впливів, джерелом яких є менеджмент освітньої організації. Завданням компетентнісного підходу є розробка моделі формування соціокультурного середовища та її послідовне впровадження в освітній процес. Компетентнісний підхід покликаний допомогти студентам сформувати такі особистісні, особистісно-соціальні комплекси.

Компетентнісний підхід спрямований на формування у студентів комплексу особистісних і соціальних якостей, що визначають їх готовність і здатність відповідально і продуктивно взаємодіяти в суспільстві та успішно саморозвиватися, що значною мірою залежить від ефективності соціокультурного середовища.

Взаємовідносини встановлюються у взаємодоповнюючій освітній, науково-дослідній, соціально-виховній, адміністративній, господарській та методичній діяльності.

Суб'єктами постановки цілей, планування та організації різних напрямів є рада директорів, навчальні, соціально-виховні, адміністративно-господарські служби, сектор, координаційна рада та творчі органи. Професійне становлення студентів значною мірою залежить від їхньої участі в управлінні освітніми організаціями та впливу на прийняття важливих рішень. Особливості світоглядних елементів соціокультурного середовища знаходять своє відображення в діяльності органів студентського самоврядування.

Автономні представники академічних груп взаємодіють із соціальними, навчальними, адміністративно-господарськими службами, департаментами та управліннями, а також зі студентськими клубами та профспілковими комітетами університету.

Створення соціокультурного середовища безпосередньо залежить від

специфіки взаємодії між освітніми та розвиваючими програмами, адміністративно-управлінськими структурами університету та структурами студентської автономії. Крім того, воно також знаходить своє відображення в навчальних планах, програмах, проєктах університету та організації взаємодії із зовнішніми партнерами. Соціокультурне середовище освітньої організації є не лише умовою розвитку особистості, але й важливим фактором професійного розвитку студентів.

Соціокультурне середовище є умовою професійної комунікації та формування етики майбутнього фахівця. Воно не тільки уможливлює формування загальнокультурних і професійних компетенцій студентів, але й безпосередньо сприяє засвоєнню ними основної освітньої програми.

Соціологи приділяють багато уваги вивченню соціальних інститутів суспільства. Поняття соціальних інститутів посідає центральне місце в аналізі системної структури суспільного життя. Воно передбачає можливість узагальнення, ідеалізації та абстрагування найбільш істотних типів соціальних відносин з різноманітної поведінки людей шляхом співвіднесення їх з основними цілями і потребами соціальної системи. Отже, під соціальними інститутами слід розуміти основні елементи соціальної структури, які інтегрують та орієнтують різноманітну індивідуальну поведінку людей. Соціальні інститути впорядковують суспільні відносини у найважливіших сферах суспільного життя.

Слово «інститут» має багато значень. У перекладі з латинської мови «інститут» – «institutionum» означає «встановлення, устрій». Згодом він набув двох значень: технічного у вузькому сенсі (назва професійної наукової чи освітньої установи) та соціального у широкому сенсі (сукупність правових норм, що регулюють певне коло суспільних відносин). У соціологію термін «інститут» прийшов з юриспруденції і з самого початку набув широкого значення. Соціологи наповнили це поняття новим змістом і стали узагальнювати все те, що має форму стійкої загальності, має зовнішній примус і регулює весь комплекс взаємодій людей.

У науковій літературі можна зустріти різні погляди на сутність соціальних інститутів. Як історично, так і логічно можна виокремити низку підходів до їх тлумачення та визначення інститутів. А саме: як порядок встановлених правил і зразків поведінки; як стійка сукупність формальних і неформальних правил, принципів, норм і установок; як популярне соціальне утворення, що регулюється нормами і ролями; як сукупність соціальних інститутів, таких як типи і форми соціальної практики; як сукупність правил і зразків поведінки; як формальні і неформальні правила; як стійка сукупність принципів, норм і установок тощо.

О. Кант, автор ідей про соціальну статику і соціальну динаміку, вважав, що найважливішою умовою збереження соціальної стабільності є підтримання єдності думок. Він розглянув основні соціальні інститути (сім'ю, державу і релігію) з точки зору їх включеності в процес соціальної інтеграції та функцій, які вони виконують, і дійшов висновку, що саме ці інститути відіграють провідну роль у забезпеченні єдності думок. Підхід О. Канта до аналізу найважливіших соціальних інститутів, їх функцій та структури суспільства справив значний вплив на подальший розвиток соціологічної думки.

Г. Спенсер розумів суспільство як організм, і це розуміння привело його до концепції соціальних інститутів. Для Г. Спенсера інститути – це органи соціального організму, які дозволяють людям жити і працювати разом. Суть такого розуміння полягає в домінуючій ролі соціальних інститутів у суспільстві. Поняття «інститут» використовується Г. Спенсером як синонім поняття «установа». Такий підхід до соціальних інститутів підкреслює їхню функціональність. Інститути – це стійкі структури соціальної дії, які виконують певні функції. Наприклад, Спенсер класифікував їх на шість типів відповідно до того, яку роль або функцію вони виконують у суспільстві: побутові (сімейні), ритуальні (церемоніальні), політичні, церковні, професійні та виробничі.

Е. Дюркгейм підкреслює примусову владу, яку соціальні інститути мають над індивідами та групами, деякі зразки мислення і поведінки набувають певної стійкості через повторення, стають колективними звичками, передаються з покоління в покоління шляхом виховання, повторюються в усній формі і навіть закріплюються в якості символів, визначаючи істотний набір моделей поведінки. Таким чином, за Е. Дюркгеймом, соціальні інститути є стійкими формами звичаїв. Всі вірування, всі зразки поведінки, встановлені групою, можна назвати інститутами.

У зарубіжній соціології поширеним є розуміння інститутів як сукупності соціальних ролей. Так, Н. Смелзер описує соціальні інститути як набір ролей і статусів, призначених для задоволення певних соціальних потреб. Інший американський соціолог, Р. Міллс, розуміє інститути як публічну форму набору певних соціальних ролей.

На думку П. Бургера і Т. Лукмана, соціальні інститути виникають у процесі повсякденного життя людей і є результатом типізації «звичних» дій. П. Бергер пише, що інститутами зазвичай називають незалежні набори соціальних дій.

Американський соціолог А. Джонсон визначає соціальні інститути як

стійку систему ідей і відносин, організованих навколо досягнення найважливіших (життєво важливих) цілей.

Прихильники іншого підходу схильні порівнювати інститути з організаціями та установами. У цьому сенсі соціальні інститути, агенції та організації розглядаються як синоніми. Такої точки зору дотримувався Г. Спенсер, який вважав інститути синонімами організацій та агентств. Він вважав, що існування суспільства залежить від нормального функціонування його «органічних» органів, які забезпечуються інститутами. Сучасний німецький соціолог А. Гелен визначає інститути як регулюючі органи, які спрямовують поведінку людей у певному напрямку, подібно до того, як інстинкт спрямовує поведінку тварин.

На думку Т. Дюран, різноманітність підходів до визначення поняття соціальних інститутів свідчить про становлення теорії. Вона вважає, що для побудови єдиної теорії соціальних інститутів необхідно проаналізувати різні точки зору, виявити їх сильні та слабкі сторони, а також визначити їх можливе поєднання та взаємодоповнення. Т. Дюран досліджує виокремлені підходи і доходить висновку, що найбільш конструктивною є нормативна концепція соціальної системи.

Соціальні інститути мають правовий вимір, який виражається в правових нормах. Кожна соціальна структура має чітко визначені формальні обмеження. Однак інститути не слід зводити до правових норм. Це пов'язано з тим, що, крім правових норм, інститути можуть містити вимоги, які не мають правового аспекту.

Соціальні інститути також не слід зводити до організацій чи соціальних груп: на думку І. Шмерліної, організація не є втіленням «онтології» інститутів, а слугує безпомилковою ознакою існування останніх. Обговорюючи поведінкові аспекти соціальної реальності, вона приходить до висновку, що інститути повинні бути виведені зі статусу ідеальних конструкцій. На її думку, інститути – це а) системи норм, а не установи, і б) системи нормативних очікувань, а не фактична поведінка. Тому нормативний підхід дозволяє мислити інститути в «позаіндивідуальній площині», тобто як «особливий вид» реальності.

І. Шмерліна зазначає, що під інститутами можна розуміти чотири види реальності: правові норми, установки буденної свідомості (суспільний менталітет), повсякденні статусно-рольові практики та організації. Майже всі визначення, що зустрічаються в літературі, можна віднести до цих типів реальності.

Найважливішими аспектами закладів вищої освіти як соціального інституту є:

- 1) розвиток людського капіталу: вища освіта формує висококваліфікованих професіоналів, що сприяє розвитку людського капіталу в суспільстві. Освічені люди володіють необхідними знаннями та навичками для участі в економіці, науці, культурі та інших сферах життя;
- 2) інтелектуальний розвиток та інновації: заклади вищої освіти стимулюють і підтримують дослідження та інновації. Це сприяє розвитку нових технологій, наукових відкриттів, ідей і рішень, що в кінцевому рахунку сприяє прогресу суспільства;
- 3) соціальна мобільність: вища освіта може слугувати засобом для соціальної мобільності, даючи змогу людям з різних соціальних прошарків досягти кращої якості життя та кращих можливостей у кар'єрі;
- 4) культурне та соціальне формування: заклади вищої освіти відіграють роль у формуванні цінностей, ідентичності та культурної спадщини. Студенти вивчають не лише дисципліни, а й розвивають критичне мислення та соціальні навички;
- 5) соціальне відтворення: заклади вищої освіти відіграють роль у передачі знань і культурних цінностей від одного покоління до іншого. Це сприяє стабільності та соціальному відтворенню суспільства.

Однак слід зазначити, що заклади вищої освіти також стикаються з низкою викликів, таких як доступність освіти, фінансове навантаження на студентів, актуалізація освітніх програм під вимоги ринку праці та освітні методи, що змінюються.

Загалом, заклади вищої освіти мають важливе значення для розвитку суспільства, а їхнє ефективне функціонування є ключовим чинником для створення сприятливого соціального та економічного середовища.

Соціокультурне середовище – це умови, створені для координації соціокультурних процесів, які сприяють розвитку особистості студента, зміцненню його моральних, громадянських і загальнокультурних якостей.

3.2. ВИХОВНА РОБОТА У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПОНЯТТЯ, МЕТА, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ ТА НАПРЯМИ

Виховна робота – це система ідей, поглядів, переконань, звичаїв та обрядів, які забезпечують духовне самооновлення та самозбереження людини. Виховання – це також цілісна система (цілі, завдання, принципи, зміст, методи, засоби та форми організації). І коли окремі елементи такої системи свідомо чи несвідомо випускаються з поля зору, або втрачаються чи звужуються певні зв'язки всередині неї, освіта втрачає свою цінність, руйнується, а виховна взаємодія послаблюється чи навіть зводиться

нанівець. Як наслідок, молодь часто стає фізично і морально слабкою, без сильної волі, без високих і стійких ідеалів, духовно збіднілою і нездатною активно просувати добро в житті або протистояти злу.

Це пов'язано з тим, що студентство залишається однією з найважливіших груп молоді як за чисельністю, так і за своєю соціальною роллю в сучасному суспільстві, а студенти є найбільш освіченою та перспективною частиною молоді, на яку держава і суспільство покладають великі надії. Соціально-економічна модернізація суспільства спричиняє серйозні деформації в ціннісних орієнтаціях молоді та їх джерелах, тому необхідно визначити шляхи залучення молодого покоління до культурних традицій. Необхідно збагатити педагогічні теорії новими концепціями, підходами і педагогічними технологіями, заснованими на нових міждисциплінарних знаннях, і впровадити їх у зміст освіти.

Виховання у закладах вищої освіти є не лише цілеспрямованим соціально-педагогічним процесом, а й створює умови для формування почуття обов'язку, патріотизму і честі, розвитку високих моральних цінностей та естетичних уподобань. Реалізація цих цінностей в освітньому процесі завжди була доречною.

Складовими соціально-професійної компетентності є знання, уміння, навички, досвід, ціннісно-сміслові орієнтації та особистісні якості, які гарантують випускникам цілеспрямовану здатність відповідально розв'язувати різноманітні професійні та соціально-особистісні завдання, у тому числі в мінливих і нестабільних ситуаціях. Зрозуміло, що такі складні особистісні якості як компетентність, не можуть бути ефективно сформовані лише шляхом опанування студентами загальних і спеціальних дисциплін. Розвиток компетентності вимагає комплексної реалізації освітніх засобів навчання і розвитку, навчальної та позанавчальної діяльності в рамках цілісного освітнього процесу. Формування соціально-професійної компетентності випускників визначається розвитком ціннісно-мотиваційної, емоційно-вольової та спонтанної сфер особистості студента, але тільки в умовах інтеграції соціально-гуманітарної та загальнопрофесійної підготовки студента, інтеграції змісту і технології навчально-виховного процесу забезпечується на основі активної рефлексії та активних форм і методів.

Для того, щоб реалізувати процес навчання на основі компетентнісного підходу, необхідно мати чітке уявлення про те, які компетенції можуть бути сформовані в процесі навчання і які компетенції будуть необхідні студентам у їхній майбутній професійній діяльності. В педагогічній науці розрізняють «тверді навички» (hard skills) та «м'які

навички» (soft skills) у здійсненні навчальної та професійної діяльності. «Жорсткі навички» – це компетенції, необхідні для здійснення конкретної професійної або технічної діяльності, наприклад, для лікаря – знання симптомів хвороб, ліків, процедур тощо; для вчителя – знання предметів викладання, педагогіки та психології. У кваліфікаційних документах зазначається саме володіння «твердими навичками», або «твердими компетенціями», без яких неможливо здійснювати спеціальну професійну діяльність. Тому і навчальні програми, і зусилля викладачів зазвичай спрямовані на розвиток саме hard skills. Однак останнім часом все більше уваги приділяється soft skills, тобто м'яким навичкам. Це універсальні особистісні компетенції, які реалізуються в житті кожної людини і практично в кожному виді професійної діяльності. На наш погляд, найважливішою з м'яких навичок є здатність до навчання. До м'яких навичок належать інформаційні навички, тобто вміння читати, шукати інформацію, опрацьовувати великі обсяги різноманітної інформації, критично мислити, аналізувати та узагальнювати. Ще одна м'яка навичка – соціальна компетентність – вміння розуміти себе, розуміти інших, взаємодіяти з людьми, працювати в команді, запобігати та вирішувати конфлікти. Усі провідні компанії та дослідники називають креативність найважливішою м'якою навичкою. Традиційно креативність визначалася як здатність до творчості та уяви. Сьогодні на перший план виходить інша конотація. Це здатність приймати рішення та діяти в поточних ситуаціях, використовувати наявні матеріали та інструменти, досягати цілей новими способами та методами.

Автономна компетентність – ще одна м'яка навичка, яка проявляється у здатності брати на себе відповідальність за події у своєму житті, мати власну думку та діяти відповідно до своїх інтересів і переконань. Вона визначає здатність бути лідером для себе і для інших. Важливим питанням у педагогіці є те, що є більш важливим в освітній та професійній кар'єрі – «тверді навички» чи «м'які навички».

Вищезазначене підтверджує необхідність включення формування soft skills у комплексну систему підготовки майбутніх фахівців. Саме освіта допомагає молодим людям розвивати ці «м'які навички», тоді як навчання займається формуванням «твердих навичок».

Водночас слід зазначити, що існує дисбаланс між гуманітарними та природничими науками. Ця проблема впливає з реалій постпізньоіндустріальної моделі національного розвитку. Розвиток наукомістких галузей і технологій визначає пріоритети у підготовці фахівців природничих спеціальностей. Не дивно, що держава визначила ці

галузі як пріоритетні. В останні роки кількість студентів, які вивчають природничі науки, збільшилася на тлі зменшення кількості фахівців гуманітарних спеціальностей.

У зв'язку з цим неодноразово стверджувалося, що гуманітарна освіта в Україні є неефективною і занепадає. Однак зміни у структурі державного замовлення на підготовку фахівців не можуть свідчити про кризу гуманітарної освіти в Україні. Більше того, аналіз вимог щодо практичної значущості нових освітніх стандартів показує, що вони відповідають багатовіковим гуманітарним традиціям і вимогам.

Слід підкреслити, що посилення виховної спрямованості професійної підготовки студентів та повноцінне формування соціальних і особистісних компетентностей майбутніх фахівців можливе через інтеграцію змісту і технологій навчально-виховного процесу. Сформулюємо основні педагогічні умови такої інтеграції. Вони включають такі положення:

- 1) включення до змісту навчальної дисципліни складних соціально-професійних проблем і ситуацій, що відображають сутність загальнолюдських цінностей, демократії, культурних цінностей, національних культурно-історичних традицій, соціокультурного різноманіття, інтеграційних процесів, кризи цивілізації, глобальних проблем людства тощо. Це сприяє усвідомленню студентами цінностей і традицій, розумінню ними процесів глобалізації та виникнення негативних кризових явищ у світі, а також їх готовності до вирішення різноманітних проблем на основі людиноорієнтованих технологій;
- 2) встановлення міждисциплінарних зв'язків (через міждисциплінарне вирішення наукових і прикладних проблем глобального або регіонального значення в рамках сталого розвитку). Це дає можливість студентам сприйняти й опанувати ідеї та принципи сталого розвитку та визначити шляхи вирішення глобальних проблем людства у своїй майбутній кар'єрі;
- 3) здійснювати проектну діяльність для розв'язання складних наукових, практичних, соціально-економічних та екологічних завдань (проблем) і застосовувати результати цієї діяльності в соціальній практиці;
- 4) опора на проблемно-дослідницькі, активні та колективні стратегії навчання.

Раніше в педагогіці наголошували на принципі навчання в процесі праці. Праця як діяльність є дійсно важливим засобом освіти. Необхідність виховання в праці реалізується за умови широкого розуміння принципу керівництва самостійною діяльністю дітей, особливо як організації різних видів праці учнів, що є невід'ємним елементом виховання в більшості національних систем освіти. Для того, щоб створити сприятливі умови

життєдіяльності студентів, необхідні для отримання ними повноцінної професійної освіти в закладі, необхідно подолати багато усталених поглядів на те, як відбувається навчання в закладі. По-перше, необхідно виокремити виховний процес із загального потоку педагогічних процесів і звужити його функціональну роль до додаткової по відношенню до навчання. Таким чином, педагогічна складова не чинитиме надмірного тиску на студентів.

В. Головенкін представив модель особистості фахівця з вищою освітою у вигляді системи вимог до його особистісних і громадянських якостей. Провідну роль у вихованні студентів відіграють викладачі закладів вищої освіти. Викладачі завжди були вихователями, але сьогодні під вихованням можна і потрібно розуміти не тільки передачу досвіду і ціннісних суджень від старших до молодших, а й співпрацю викладачів і студентів у спільній навчальній та позанавчальній діяльності.

Педагоги гарантують єдність і цілісність виховання. Принципи виховання визначають особистий приклад педагога як один з найважливіших і найефективніших шляхів розвитку особистості. Освіта передбачає діяльність студентів, але викладачі є організаторами їх діяльності.

Викладачі повинні дотримуватися високої професійної етики. Наприклад, студенти не повинні пропонувати викладачам особисті послуги, заохочувати лестощі чи підлабузництво. Неприпустимими є також зневага чи упереджене ставлення до одних студентів і панькання з іншими.

Важливо розуміти, що в основі навчання лежить активна співпраця між студентами та викладачами. Такий підхід є найбільш ефективним. Ефективним є поєднання активного управління та активності студентів. Розвиток особистості завжди базується на активній діяльності.

Основною метою навчання студентів у закладі вищої освіти є формування і розвиток загальної та професійної освіти майбутніх фахівців. Освітня діяльність у ЗВО спрямована на підготовку висококваліфікованих і компетентних молодих фахівців, готових до виробничої, соціальної та культурної діяльності. З точки зору компетентнісного підходу до вищої професійної освіти метою освітньої діяльності закладів вищої освіти є формування загальнокультурних і соціально-гуманітарних компетентностей майбутніх фахівців вищої кваліфікації.

Варто перелічити деякі завдання виховної роботи закладів вищої освіти: виховувати духовно розвинену, сучасну і далекоглядну особистість; створити організаційно-педагогічні умови для формування важливих особистісних і професійних якостей, які дозволять студентам активно здійснювати свій професійний і особистісний розвиток у демократичному,

багатонаціональному суспільстві та в державі, що динамічно розвивається; сформувати у майбутніх фахівців глибоке розуміння соціальної ролі професії, позитивне та активне ставлення до цінностей обраної професії та відповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків.

На особистісному рівні освіта пов'язана з подальшим формуванням життєвої позиції молодої людини і допомагає їй знайти відповіді на вічні питання про світ, життя, себе, навколишнє середовище і ставлення до минулого, сьогодення і майбутнього. У цьому наборі можна виокремити три основні групи питань:

- 1) найзагальніші питання про світогляд і буття, тобто про те, яким є світ і як до нього ставитися, що таке добро і зло, у що і в кого вірити, які ідеали людини і людського життя;
- 2) як будувати своє життя, якому стилю життя надавати перевагу, які цінності вважати своїми, яких традицій дотримуватись, до чого прагнути у своїй професійній діяльності, кого вважати зразком для наслідування, як проводити дозвілля та як вирішувати життєві проблеми;
- 3) моральні питання, тобто як ставитися до оточуючих, родичів, друзів і ворогів, як будувати стосунки і вирішувати конфлікти в сім'ї, як виховувати своїх дітей, як ставитися до людей інших національностей, культур, віросповідань тощо.

Щодо формування життєвого вектору особистості, то перед педагогами стоїть складне виховне завдання – зорієнтувати своїх вихованців на образ людини, яка вірить у власні сили і здібності, самостійно мислить на засадах свободи вибору і своєї відповідальності, прагне утвердитися в житті через свою ділову активність.

Ці вічні філософські питання настільки складні, що більшість людей не завжди знаходять на них відповіді. Для початку, щоб спростити пошук відповідей, необхідно вивчити явища, що відбуваються навколо нас. Для того, щоб визначити суть будь-якого процесу чи явища, необхідно: 1) проаналізувати процес або явище по відношенню до інших і виявити його особливості; 2) визначити функцію процесу чи явища, що розглядається; 3) визначити структуру досліджуваного процесу чи явища; 4) розглянути аналізований процес чи явище в його поетапній динаміці та розвитку.

Освітня діяльність покликана здійснюватися з урахуванням вимог до організації освітньої діяльності, які називаються принципами освіти, що забезпечують її спрямованість. А. Алексюк вказує на важливість і необхідність дотримання таких принципів виховання по відношенню до студентів: гуманістична спрямованість; цілісність навчально-виховного процесу; творчість у навчанні; послідовність і систематичність;

спрямованість змісту освіти на розвиток соціальної активності студентів.

Існують різні напрямки виховання. Основними з них є професійне, моральне, патріотичне та естетичне виховання. Інші напрямки (наприклад, правове, трудове, фізичне) є лише деякими з основних компонентів. Конкретний заклад вищої освіти може враховувати свій профіль і визначати ті напрями, які відповідно до основного профілю найбільш повно виражають якості професійної/бакалаврської/магістерської підготовки. Однак слід зазначити, що найважливішим напрямом, який є центральним для всіх інших напрямів освітньої діяльності, є професійне виховання майбутніх фахівців, результатом якого є набуття ними системи професійних цінностей і мотивацій та формування професійної культури.

Зрозуміло, що однією з головних умов цілеспрямованого формування морального обличчя майбутніх фахівців із сучасної молоді є викладачі закладів вищої освіти. Педагоги як люди відіграють важливу роль у формуванні компетентностей студентів. Водночас, роль викладача полягає не лише у вузькоспеціалізованій та якісній підготовці, але й у моральному вимірі кожного педагога, побудові його особистої шкали цінностей, ставленні до освіти та суб'єктивній думці з усіх предметів. Слід зазначити, що обдурити студентів нечесною та удаваною поведінкою практично неможливо. Досвід показує, що люди мають схильність до імітації, як мавпи. Коли ми перебуваємо серед доброчесних громадян, ми самі стаємо доброчесними громадянами. Першим з педагогічних принципів виховання у виховному процесі є систематичність. Цей принцип є важливим у процесі навчання і виховання з метою створення умов для підготовки майбутніх громадян. Принцип систематичності реалізується не тільки в процесі навчання, а й у виховному процесі. В даному випадку виховний процес реалізується через аудиторні заняття, індивідуальні консультації, особистий приклад, а також через оформлення інституційних аудиторій та рекреаційних зон. Усе це - наочні кампанії, які не менше, ніж приклад викладача та усне слово інструктора, мають щоденний вплив на вихованців.

При викладанні будь-якого напрямку за навчальною програмою умови освітнього процесу можуть бути створені не лише на папері, а й у вигляді реальної роботи, якщо цього забажає викладач чи заклад. Як саме здійснювати виховний вплив на студента, вирішує викладач, аби він йшов від душі. Це пов'язано з тим, що виховання – це завжди двоєдиний процес, який складається з навчання і викладання, і жоден з цих елементів не може бути поставлений вище, щоб уникнути викривлень. Аналіз виховних заходів для студентів також приводить до висновку, що виховання – це процес, який має мету, але водночас є багатофакторним і багатофункціональним.

Виховний процес включає в себе також створення певних умов для формування моральних якостей у вихованців та побудову ціннісної бази в самому виховному процесі.

Я. Рескін підкреслює, що мета виховання полягає не тільки в тому, щоб змусити людину робити добро, але й знаходити в цьому певну радість, не тільки бути чистою, але й любити цю чистоту, не тільки бути справедливою, але й бажати справедливості і прагнути до справедливості. Будь-яке виховання завжди має певну мету. Мета виховання завжди відображає історичну потребу суспільства в підготовці покоління, здатного виконувати певну соціальну функцію або соціальну роль. Історія педагогіки показує, що в різні епохи, в різних країнах і в різних народів цілі освіти були свої. Вони рухливі, мінливі і мають конкретно-історичний характер.

Досвід показує, що одним із найефективніших механізмів формування затребуваних фахівців у системі виховної діяльності закладів вищої освіти є розвиток молодіжних громадських організацій та організацій студентського самоврядування і активна участь у їхній діяльності.

Розгалужена система студентської автономії надає студентам широкі можливості для самореалізації та сприяє формуванню їхньої професійної компетентності та цінних особистісних якостей через участь у заходах різної соціальної та особистісної значущості. У сучасних соціокультурних умовах забезпечення різноманітності форм і змісту діяльності організацій молодіжного та студентського самоврядування є необхідною умовою для покращення функціонування і розвитку самоврядування та ефективності системи університетської освіти в цілому. Різноманітність діяльності студентського самоврядування сприяє розвитку конкурентного середовища, зменшує можливість одночасної зміни керівництва всіх організацій та гарантує зміну керівництва з дотриманням спадкоємності.

Студенти сьогодні вибірково ставляться до участі в роботі молодіжних громадських організацій та об'єднань. Для них важлива не лише їхня сумісність з цілями, статутними завданнями, особистими установками, потребами та інтересами громадських організацій, але й те, чи є в цих організаціях друзі та однодумці, наскільки комфортно вони почуваються у спілкуванні з ними, чи створюється атмосфера, в якій може процвітати творчість.

У навчанні важливу роль відіграє взаємодія в команді. Психологічний клімат у групі, який спрямовує і контролює досвідчений викладач, має вирішальне значення і позитивно впливає на особистісний розвиток. Невід'ємною частиною цього процесу є навчання молоді соціальній поведінці. Принципи виховної діяльності дають вихованцям можливість

задовольнити потребу в єдності та солідарності, а також опанувати моделі людських стосунків, які існують у реальному світі.

Основною метою освітньої діяльності в сучасних закладах вищої освіти є, перш за все, всебічний розвиток особистості майбутніх конкурентоспроможних фахівців з вищою професійною освітою. Поряд з достатнім рівнем професійних знань, молоді фахівці повинні бути наділені якостями, затребуваними сучасними роботодавцями, такими як висока культура, інтелігентність, соціальні навички, ініціативність.

У сучасних умовах існує занепокоєння, що комп'ютеризація навчального процесу негативно впливає на розвиток таких якостей випускників, як інженерне мислення, здатність до самостійних і творчих досліджень, вміння працювати в команді, організовувати і викладати, приймати правильні рішення і брати на себе відповідальність. Зміни в суспільно-політичному житті країни загострили проблему невідповідності традиційних форм освіти запитам сучасного суспільства. З'явилася тенденція до внутрішнього спротиву, учасники якого зростають під безпосереднім впливом освіти. Подолання цих протиріч може бути вирішене з позицій ко-педагогіки.

Система виховання майбутніх фахівців, яка є однією з основних частин освітньої діяльності закладів вищої освіти, повинна плануватися з урахуванням факторів взаємодії з соціальним середовищем і мати гуманітарну спрямованість.

Сучасна освітня практика у закладах вищої освіти вимагає нового типу взаємовідносин між викладачем і студентом, що ґрунтується на співпраці, відкритості та довірі і враховує всі складнощі та особливості сучасного суспільства, в якому важливу роль відіграє особистість викладача. Викладачі більшою мірою є для студентів зразками для наслідування в їхній подальшій життєвій поведінці, і саме викладачі формують соціально значущі установки та орієнтації молодих людей.

У зв'язку з цим найбільш актуальними завданнями виховної діяльності в закладах вищої освіти є: формування особистісних якостей, необхідних для ефективної професійної діяльності; розвиток навичок роботи в команді та управління колективом; формування позитивної громадянської, правової та політичної культури; формування високих моральних стандартів у студентів; гармонізація прояву різноманітних індивідуальностей студентів у професійній, творчій, науковій та громадській сферах; розвиток нетерпимості до тютюнопаління, наркоманії та алкоголізму, асоціальної поведінки та прагнення до здорового способу життя.

Відповідно до поставлених завдань, у системі виховної діяльності закладу вищої освіти можна виділити три основні напрями інтеграції: професійно-трудове виховання, громадянсько-правове виховання та культурно-моральне виховання.

Ці три напрями мають бути присутніми в концепції виховної діяльності закладу, у плануванні виховної діяльності на всіх рівнях, у всіх виховних заходах університету, як в аудиторний, так і в позааудиторний час, включаючи лекційні та семінарські заняття, виробниче навчання, кураторську роботу зі студентами, роботу в гуртках і клубах, діяльність студентських громадських організацій.

Сьогодні однією з особливостей освітньої діяльності у закладах вищої освіти є таке явище сучасної освіти, як комерціалізація. Як наслідок, часто порушується одна з найважливіших гуманітарних вимог – реальна доступність освіти, а навчально-виховна діяльність може стати другорядною і відходити на другий план. Однак ринок диктує свої вимоги як до закладів вищої освіти, так і до сучасного студента. Тому особливо гостро постає необхідність перегляду принципів виховної діяльності у вищих навчальних закладах з метою відродження студентства як спільноти людей з власною думкою та активною життєвою позицією.

Актуальною є діяльність органів студентського самоврядування як учасників управління якістю професійної освіти та їх роль у сприянні підвищенню якості освітнього процесу та оцінюванні результатів освітніх програм. Для студентів основним критерієм оцінки якості освіти є конкурентоспроможність на ринку праці, що вимагає участі органів студентського самоврядування в оцінці якості освіти та управлінні нею.

Критеріями студентської автономії є: збільшення кількості студентських громадських об'єднань та клубів; збільшення кількості студентів, які беруть участь у діяльності студентських громадських об'єднань та організацій; збільшення кількості соціально активних студентів; розробка та реалізація студентами різноманітних ініціатив та проектів у навчальній, професійній, науковій, творчій, спортивній та громадській діяльності; систематичність та урізноманітнення форм студентської активності; формування студентських традицій, брендів та символіки; розробка та оприлюднення системи оцінювання якості освіти та її контролю.

Таким чином, виховна робота у закладі вищої освіти відноситься до поняття виховання, що є однією з важливих складових освітнього процесу. Виховна робота спрямована на розвиток особистості студента, формування його цінностей, соціальних навичок, громадянської активності та інших

критичних якостей, необхідних для становлення кращої людини та громадянина. Основною метою виховної роботи в закладах вищої освіти є забезпечення всебічного розвитку студентів, формування у них ціннісних орієнтацій, соціокультурних компетенцій та підготовка до активної участі в суспільному житті. Завданнями виховної роботи є формування високоморальної, етичної та культурної особистості студента, розвиток громадянської свідомості та активності, патріотизму, національної свідомості, соціальних навичок, комунікативної компетентності та толерантності, а також підтримка студентів у досягненні академічного успіху та розвитку професійних якостей. Функціями виховної роботи є організаційно-управлінська: координація роботи виховних підрозділів, створення планів і програм; освітньо-пізнавальна: розвиток і підтримка пізнавальної активності студентів; корекційна: підтримка і допомога студентам у подоланні труднощів та адаптації. Важливо, щоб виховна робота була інтегрована в освітній процес, забезпечувала активну участь студентів та сприяла їхньому гармонійному розвитку.

3.3. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В організації освітнього процесу в закладі вищої освіти форма навчання повинна бути спрямована на реалізацію освітніх програм середньої професійної освіти, вищої професійної освіти та додаткових освітніх програм. Освіта – це єдиний, цілеспрямований процес навчання, актуальний для всіх рівнів освіти, в ході якого у здобувачів освіти не тільки накопичуються знання, уміння і навички, а й розвиваються здібності до професійної діяльності за певною професією або в певній галузі професійної діяльності.

Виховна робота є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку людини, основою її успішної соціалізації, основою її економічного добробуту та запорукою розвитку суспільства і нації, об'єднаних спільними цінностями і культурою.

Організація виховної діяльності – це система поведінки педагога, спрямована на впорядкування різноманітної (багатоцільової) розвивальної діяльності (переважно спільної діяльності) студентів.

Організація виховної роботи – це цілеспрямована діяльність, пов'язана з формуванням і проектуванням освітніх установ і навчальних програм в єдину систему для задоволення різних освітніх потреб.

У педагогічній спільноті немає єдиної думки щодо форми організації

виховної роботи. Так, Є. Титова визначає форму виховної діяльності як встановлений організаційний порядок конкретних дій, ситуацій і процедур взаємодії учасників освітнього процесу, спрямованих на вирішення конкретного освітнього завдання (навчального, організаційного, практичного), сукупність організаційних прийомів, що забезпечують зовнішнє вираження освітньої діяльності та визначається як виховний засіб.

Під формою організації виховної роботи розуміють різні варіанти організації конкретних виховних процесів, в яких поєднуються і комбінуються виховні цілі, завдання, принципи, закономірності, методи і прийоми. На сьогодні існує велика кількість класифікацій форм організації виховної роботи.

Форма організації виховної роботи – це система організації виховної роботи, яка задає логіку взаємодії учасників виховного процесу як колективної діяльності, взаємодії учасників.

Негативною тенденцією на сучасному етапі розвитку освітньої діяльності у закладах вищої освіти є зменшення ролі автономії як форми організації навчальної роботи. Водночас участь студентів у громадських організаціях є одним із чинників соціалізації молоді та найважливішим засобом ефективного вирішення складних педагогічних завдань.

Автономія повинна зосередитися на цих питаннях, щоб дати студентам можливість розвивати компетенції та навички, проявляти ініціативу та приймати самостійні рішення. Н. Болдирєв виокремлює такі форми організації виховної діяльності залежно від способу виховного впливу: словесні – конференції, збори, лекції, з'їзди, зустрічі; практичні – походи, екскурсії, конкурси, суботники; наочні – музеї, виставки.

Л. Кліфшенко також виділяє види форм виховної діяльності за кількістю учасників: індивідуальні – бесіди, заняття з вихователем і одним вихованцем; групові – безпосередній контакт між кількома учасниками (гуртки, тимчасові групи); масові – проведення кількома колективами, університетами, цілими країнами свят, конференцій, зборів, маршів тощо.

У закладах вищої освіти вибір форми виховної роботи визначається на основі наукових принципів відповідно до таких чинників: мети навчання, змісту і спрямованості навчального завдання, курсу навчання, освітнього рівня і соціального досвіду індивідів, особливостей академічної групи як колективу з традиціями, регіональних особливостей і традицій, рівня матеріально-технічних можливостей, рівня кваліфікації викладачів як організаторів навчального процесу.

У сучасних умовах вибір форми виховної роботи студентів університету визначається також зовнішніми факторами.

По-перше, проблемами та змінами, що відбуваються у вищій освіті. Зменшення виховної функції в державних освітніх стандартах призвело до втрати досвіду соціальної активності серед молодих, активних людей і досвіду організації цієї активності серед викладачів. Формування соціокультурного середовища у закладі вищої освіти сприяє формуванню загальнокультурної компетентності. В умовах формування нового покоління студенти повинні мати більше можливостей для навчання, в тому числі в університетах за кордоном.

По-друге, зміна соціокультурної ситуації в країні та пов'язані з цим нові вимоги до особистості: ініціативність, мобільність, самостійність у прийнятті рішень, почуття відповідальності за долю і процвітання країни, життя в громадянській і правовій державі.

По-третє, зміни в характері молодих людей, поява нових цінностей і розвиток егоцентричних позицій і установок. Необхідно підкреслити, що це лише деякі з факторів, що впливають на вибір найбільш прийнятної та ефективної форми організації виховної діяльності студентів у закладі вищої освіти.

Пріоритет слід надавати формам виховної роботи, які дають можливість студентам брати активну участь у цікавій, змістовній і творчій діяльності, спрямованій на розв'язання суспільно значущих проблем. Педагогічна теорія і практика розробили низку форм виховної діяльності, класифікованих за різними ознаками. За об'єктною спрямованістю, позицією учасників та об'єктивними виховними можливостями форми виховної діяльності можна поділити на три категорії – події, заняття та ігри. За часом проведення – короткострокові, довгострокові, традиційні, за періодом підготовки – імпровізовані, ті, що забезпечують додаткову підготовку, за видом діяльності - трудові, спортивні, мистецькі, наукові, громадські, інші. На сьогоднішній день основними формами навчання студентів у закладах вищої освіти є рефлексія, проекти та тренінги.

Виховна діяльність у закладах вищої освіти є багатогранним і складним процесом, який впливає на особистість, здібності та інтереси студентів, як на парах, так і в позааудиторній діяльності. Складна система виховних заходів формує у студентів світогляд, позитивний погляд на життя, навички соціальної поведінки та моралі. Доцільне використання організаційних форм і методів виховної роботи сприяє підвищенню ефективності виховної діяльності.

Методи виховання (гр. Methodos – від шлях, спосіб) – це способи впливу вихователів на свідомість, волю і поведінку вихованців з метою формування у них стійких переконань і певних норм поведінки.

На сьогодні існує велика кількість класифікацій методів виховання: наприкінці 70-х - на початку 80-х років 20 століття в педагогіці сформувалася концепція діяльнісного підходу до виховання. З позицій цієї теорії педагоги Т. Коннікова та Г. Щукіна запропонували класифікацію методів виховання. У своїй системі вони розглядали три групи методів організації виховної діяльності: методи формування досвіду позитивних дій у процесі діяльності (вчення, вправи, завдання, створення виховних ситуацій, вимоги, громадська думка), методи формування суспільної свідомості (бесіда, розповідь, дискусія, лекція, приклад) і методи стимулювання діяльності (змагання, заохочення, покарання).

Наразі існує багато класифікацій методів виховання. Більш детально розглянемо класифікацію Г. Щукіної. За допомогою методів, що входять до цієї класифікації, у студентів формуються погляди, переконання, почуття та емоційні переживання. Якщо студенти байдужі до виховних впливів, то виховна діяльність навряд чи дасть позитивні результати.

Слід розглянути також сутність і значення методів, які найчастіше використовуються у процесі цілеспрямованого виховання в умовах навчальних закладів.

1. *Роз'яснення* – це монологічний виклад суті будь-якої ідеї, положення, закону, позиції тощо. Цей метод використовується у вільній бесіді, діалозі зі студентами, дискусії, лекції.
2. *Переконання* – педагогічний метод, який використовується для формування прийнятної і значущої для студентів точки зору з цілого ряду питань, включаючи норми і правила поведінки, взаємовідносини, цінності і погляди.
3. *Заспокоєння* – означає, що політична нестабільність, моральна та естетична невизначеність, плюралізм у підходах до цінностей породжують велике розмаїття поглядів, суджень, оцінок та уподобань, часто явно помилкових або негативних. У таких випадках доречно використовувати методи, які заспокоюють або переорієнтовують студентів, змінюють їхні позиції, моральні та поведінкові норми. Цей метод слід застосовувати коректно, без тиску, але водночас наполегливо і рішуче.
4. *Поради* – цей метод досить поширений у навчальних закладах і простий у застосуванні. Викладачі спираються на власний педагогічний та життєвий досвід і прагнуть передати його студентам через раду.
5. *Педагогічні вимоги* – у спілкуванні зі студентами в їхній поведінці або у стосунках один з одним чи з іншими людьми можуть мати місце певні правопорушення, або учні можуть поводитися негідним чином. Метод вимог може виконувати стимулюючу функцію і функціонувати як завдання,

але може бути і своєрідним гальмом. Вимоги можуть бути прямими або непрямыми. Прямі вимоги висуваються в діловому, напористому тоні, часто багатослівні і вказують на авторитарну позицію вчителя або іншого організатора освіти. Непрямі вимоги мають більш розгорнуту форму, наприклад, у вигляді інструкцій, порад і прохань. Освітні вимоги можуть висуватися індивідуально учням або навчальним групам.

6. *Громадська думка* формується в міру розвитку групи, формується та функціонує в групі і є способом, за допомогою якого група впливає на особистість студента. Громадська думка – це акумулювання вимог, ціннісних орієнтацій і рішень всередині певної групи. Як правило, цей метод відіграє важливу роль у життєдіяльності тих, хто навчається, визначаючи їхні дії, поведінку та рішення. Він виконує функції оцінки, обмеження та стимулювання.

7. *Приклад* – метод прикладу регулярно використовується в навчальному процесі в ненав'язливій формі. Часто цей метод використовується для професійного розвитку слухачів. Він використовується для того, щоб викликати високі емоції у студентів і прояснити їхній світогляд щодо шляхетної мети, тобто з ким розділити життя.

8. *Доручення* можуть бути індивідуальними або груповими, тимчасовими або постійними. За змістом вони можуть бути організаційними, навчальними, науково-політичними, трудовими, естетичними, спортивними, морально-етичними, екологічними, шефськими. Проблематика і завдання повинні мати соціальну цінність; бути конкретними і зрозумілими; враховувати інтереси, можливості і соціальні потреби студентів; поступово ускладнюватися; бути послідовними і систематичними, а не епізодичними.

9. *Вправа* – використовується для формування та закріплення навичок, поведінкових звичок та морально-етичних якостей. Викладачі застосовують цей метод для модифікації вже існуючих звичок, навичок і якостей.

10. *Змагання* – використовувалося в радянській системі виховання і навчання як засіб досягнення найкращих результатів у трудовій, спортивній та інших видах діяльності студентів, найважливішим завданням якого було формування відносин дружби, взаємопідтримки і коректного суперництва. У сучасних умовах змагання використовується для досягнення вищих результатів у трудовій, спортивній, художній та інших видах діяльності; для розвитку творчої співпраці між студентами або між групами студентів; для формування підприємливості, особистої ініціативи та активності; прагнення до успіху моральними засобами; інтересу до «нудної», але потрібної діяльності; для розвитку організаторських здібностей і навичок розвитку

організаторських та інших навичок, які можуть бути використані для вирішення низки педагогічних завдань. Змагання може бути індивідуальним або груповим, епізодичним або довготривалим.

11. *Методи стимулювання*: схвалення, осуд, контроль і самоконтроль. Деякі педагогічні дослідники та викладачі в даний час відкидають обґрунтованість використання заохочення (схвалення) і, особливо, осуду (покарання) в контексті освітніх установ.

Методи схвалення вказують на позитивне визнання діяльності і можуть мати форму похвали, подяки, нагородження грамотою або цінним подарунком, газетної статті або фотографії на дошці пошани.

Метод звинувачення – це негативна оцінка діяльності або поведінки, і використання цього методу викликає негативні почуття у того, хто навчається. Він може мати форму констатації, пояснення, підтвердження, обговорення на зборах, догани, відрахування з навчального закладу тощо.

При застосуванні методу схвалення і звинувачення доцільно враховувати такі педагогічні вимоги: спиратися на кращі сторони особистості студента; мати союзника в групі; добре знати студента і застосовувати метод індивідуально і коректно; не зловживати методом щодо до одного і того ж студента; враховувати моральні наслідки, що виникають при застосуванні методу, а також природні наслідки, що впливають з їхньої природи.

Методи управління використовуються для перевірки ходу і результатів діяльності та дій того, хто навчається, а також виконання завдань і доручень. Цей метод може виражатися у формі бесід, спостережень, доповідей на зборах, нагадувань, письмових доручень з оцінкою діяльності, тестів тощо.

Методи самоменеджменту застосовуються до самого себе з метою стимулювання або перевірки власного розвитку та освіти. Його формами вираження є рефлексія, самоспостереження, самонавчання, роздуми і тестування. Методи самоконтролю відіграють важливу роль у моральному, естетичному, соціальному та інтелектуальному розвитку, а також у самовихованні та формуванні характеру.

Висока дискурсивна культура, організаторські здібності та компетенції викладачів, а також активність самих слухачів можуть допомогти їм більш успішно застосовувати виховні методи. Деякі виховні методи застосовуються в короткостроковій перспективі і дають короткострокові освітні ефекти. Інші методи – довготривалого застосування, довготривалих виховних ефектів (змагання, завдання, вправи).

Виховні методи є багатофункціональними. Це означає, що один і той самий метод може сприяти формуванню різних якостей, властивостей, установок і досягати різних результатів.

Організаційні форми виховної роботи дають позитивні результати лише в складних випадках. Немає поганих чи хороших форм, і будь-яка форма може бути хорошою тільки в руках компетентного педагога, який вміє її правильно використовувати.

Методи організації виховної роботи вимагають від організатора виховної роботи знань та індивідуального підходу до вибору методів. Один і той самий метод може по-різному впливати на характер вихованців. У той же час для досягнення необхідних результатів можна використовувати різні методи. Знання методів та їх професійне застосування мають значний вплив на успішність студента та виховного процесу в цілому.

Таким чином, різноманітність методів і організаційних форм виховної роботи дозволяє педагогу застосовувати їх для досягнення поставлених педагогом цілей, педагогічної ситуації та внутрішнього стану суб'єкта виховної роботи. Для успішної організації виховної роботи необхідно враховувати основні групи методів організації виховної роботи: формування позитивного досвіду дії, формування суспільної свідомості, стимулювання активності. Тільки в комплексній виховній роботі формується світогляд вихованця, позитивне ставлення до життя, навички соціальної поведінки та моральні засади.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що являє собою соціокультурне середовище?
2. Що таке соціальний інститут?
3. У чому полягає виховання та виховна робота у закладах вищої освіти?
4. Які ключові педагогічні умови інтеграції змісту і технологій навчально-виховного процесу?
5. Яку роль відіграють викладачі у вихованні студентів?
6. Які основні завдання виховної роботи у закладах вищої освіти?
7. Назвіть принципи виховання студентської молоді.
8. Чому виховання – це двоєдиний процес?
9. У чому полягає мета виховання студентської молоді?
10. Що являє собою студентське самоврядування?
11. Якими повинні бути взаємовідносини між викладачами і студентами?
12. Які критерії студентської автономізації?

13. Від чого залежить вибір форми виховної роботи?
14. Що таке методи виховання?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю визначень дефініції «соціальний інститут» у зарубіжній та вітчизняній соціології

Автор	Країна	Визначення

2. Охарактеризуйте напрямки виховання. Наведіть приклади заходів за кожним напрямком.
3. Скласти план виховної роботи зі студентами на семестр.
4. Схематично зобразити класифікацію форм виховної роботи за різними ознаками.
5. Охарактеризуйте сутність і значення методів виховання, які найчастіше використовуються, заповнивши таблицю

Метод виховання	Сутність методу	Значення

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Охарактеризуйте складові формування та розвитку соціокультурного середовища.
2. Охарактеризуйте заклад вищої освіти як соціальний інститут.
3. Охарактеризуйте hard skills та soft skills у навчальній та професійній діяльності.
4. Обґрунтуйте найбільш актуальні завдання виховної діяльності у закладах вищої освіти.
5. Дослідіть, у чому виявляється руйнівний характер адикції.
6. Вплив виховання на формування особистості студента

МОДУЛЬ IV ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

4.1 СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Наразі поняття «самостійна робота» не має однозначного трактування та визначення. Розглянемо найпоширеніше визначення терміну. Так

В. Загбязинський розглядає самостійну роботу як різні види індивідуальної, колективної та пізнавальної діяльності студентів в аудиторний та поза аудиторний час, здійснювані без безпосередньої допомоги викладача, але під його керівництвом.

А. Зимня визначає самостійну роботу як дію, що характеризується цілеспрямованістю, внутрішньою мотивацією та структурованістю. Цей акт характеризується здатністю суб'єкта модифікувати його як у самому процесі, так і в результаті; якостями і вміннями, необхідними для виконання самостійної роботи, є високий ступінь самосвідомості, самоаналізу, самодисципліни і самовідповідальності.

Аналіз літератури показує, що деякі дослідники (Л. Вяткін, І. Зимня) найважливішими елементами в організації самостійної роботи вважають усвідомленість і мотивацію. У роботі Л. Вяткіна розглядається «совість» як складова самостійної роботи. Науковець визначає самостійну роботу як вид діяльності, в якому виконується робота, що сприяє свідомому і міцному засвоєнню знань, умінь і навичок з метою формування пізнавальної самостійності як важливої риси особистості студента. На його думку, ця діяльність послідовно зменшує пряму допомогу викладача.

Багато авторів вказують на те, що важливу роль в організації самостійної роботи студента відіграє мотивація, інші, такі як А. Моріборг і О. Петунін, підкреслюють творчий аспект самостійної роботи, тобто сприйняття та розуміння творчого матеріалу під час лекцій, підготовки презентацій, іспитів, заліків, курсових та дипломних робіт.

Як зазначають багато дослідників, активна самостійна робота вимагає високого рівня мотивації. Зарубіжні дослідники виділяють фактори, які мотивують студентів до навчання:

- 1) одним з основних факторів є усвідомлення корисності роботи, яку виконує студент. Студенти повинні знати, що їхнє навчання буде корисним для них у майбутньому. При цьому в самостійній роботі важливим є вік студента, рівень його відповідальності та обізнаності щодо виконання конкретного завдання, що, в свою чергу, визначає рівень якості виконаної роботи;

- 2) творчий підхід в організації самостійної роботи, що дозволяє підвищити інтерес студентів до навчальної діяльності та розвинути творче мислення;

- 3) активна участь студентів в академічній олімпіаді;

- 4) використання викладачами елементів управління знаннями, які мотивують студентів, наприклад, оцінок, тестів, заліків тощо;

- 5) заохочення, похвала та натхнення студентів.

Зарубіжні автори наголошують на необхідності формування у студентів творчих навичок. Це пов'язано з тим, що творчі навички необхідні для мотивації, привернення уваги до важливості науково-дослідної роботи студента, пробудження інтересу до процесу її виконання, набуття нових знань у дослідницькій діяльності тощо.

Лекційний матеріал за цим напрямом має включати конспекти лекцій та обговорювані завдання (реферати), які можуть бути представлені у вигляді електронних підручників та методичних матеріалів.

На лабораторних/практичних заняттях завжди може бути представлений перелік тем і практичних завдань з детальним розглядом прикладів, необхідною літературою та контрастними питаннями для закріплення матеріалу. Матеріалом для оцінювання можуть бути тестові завдання та/або контрастні питання з окремих тем/розділів/дисципліни в цілому, варіанти графічних розрахунків, контрастні роботи, питання для колоквиуму/іспиту/заліку. Методичні вказівки до проведення різних видів самостійної роботи студента включають правила оформлення, організації та опису роботи, критерії оцінювання та процедури захисту.

Глосарій – це список рекомендованої основної та додаткової літератури, довідкових систем, журналів або бібліотечних систем. Додаткові матеріали можуть включати графіку, аудіо- та відеоматеріали, презентації, інструкції з використання програмного забезпечення, посилання на вільно поширюване програмне забезпечення та корисні інтернет-ресурси.

Будь-яке навчання, що створює умови для самостійного мислення, пізнання і творчої діяльності студентів, можна віднести до самостійної діяльності. У широкому розумінні самостійне навчання – це всі види діяльності, які студенти виконують самостійно, як в аудиторії, так і поза нею, з викладачем і без нього.

Самостійного навчання можна досягти за допомогою:

а) безпосередніх занять в аудиторії, таких як лекції, практичні заняття, семінари, експерименти та практичні роботи;

б) контакту з викладачами поза аудиторними заняттями: консультації з академічних проблем, творчий контакт, ліквідація заборгованостей, виконання індивідуальних завдань тощо;

в) в бібліотеці, вдома, в гуртожитку, на факультеті або в іншому місці, де студент займається навчальною або творчою діяльністю.

Метою самостійної роботи студентів є самостійна та ініціативна робота спочатку над навчальним матеріалом, а потім над науковою інформацією, закладення основ самоорганізації та самоосвіти, прищеплення

їм здатності до постійного підвищення своєї професійної кваліфікації в майбутньому.

Навчальний процес передбачає два види самостійної роботи:

1. Самостійна робота в аудиторії – самостійне навчання відбувається в аудиторії під безпосереднім керівництвом викладача та на основі завдань викладача.

2. Позааудиторне навчання – самостійне навчання здійснюється студентами на основі завдань викладача, без його безпосередньої участі.

Зміст аудиторної та позааудиторної самостійної роботи визначається навчальними завданнями, рекомендованими в кожній навчальній програмі з предмета.

Таблиця 4.6.

Характеристика видів позааудиторної самостійної роботи студентів

Види ПСРС	Вид діяльності	Дії
1	2	3
Спрямовані на формування нових знань	Підготовка до лекційних занять: вивчення, аналіз і конспектування рекомендованих джерел	Читання літератури, осмислення інформації, її узагальнення, створення короткого запису
	Складання глосарію	Добір і систематизація нових термінів, що зустрічаються під час вивчення цієї теми
	Пошук інформації в мережі Інтернет	Перегляд відеоматеріалу, переведення інформації з однієї форми в іншу (текст, схеми, презентації тощо), самостійне формулювання проблеми та знаходження шляхів її вирішення
Спрямовані на закріплення знань, умінь	Складання тестових завдань	Закріплення вивчених тем шляхом їх диференціації, конкретизації, порівняння та уточнення у формі «запитання-відповідь»
	Підготовка до тестування, контрольних занять, заліків та іспитів	Диференціація, конкретизація, аналіз інформації для її закріплення
	Складання ментальних карт за темою (розділом)	Розвиток уміння зі структурування інформації, виокремлення головних елементів, встановлення між ними зв'язків

1	2	3
Спрямовані на застосування набутих знань	Виконання практичних завдань репродуктивного типу (розв'язання задач, тестування, відповіді на запитання)	Закріплення вивчених тем
	Створення презентацій	Систематизація, переробка інформації, оформлення її у вигляді презентації
	Написання контрольних, розрахунково-графічних, лабораторних, домашніх робіт	Застосування отриманих знань для вирішення практичних завдань за опанованою методикою
Спрямовані на виконання завдань творчого характеру	Написання рефератів, контрольних, курсових, кваліфікаційних, дипломних робіт	Аналіз, систематизація інформації, закріплення практичних навичок вирішення професійних завдань
	Виконання власних наукових досліджень	Самостійне формулювання проблеми та знаходження шляхів її вирішення, участь у наукових дослідженнях, конкурсах (кафедри, факультету).

Самостійна робота може виконуватися індивідуально або в групах, залежно від мети, обсягу, теми самостійної роботи, рівня складності та рівня підготовки студента. Контроль результатів самостійної роботи студента повинен здійснюватися в межах часу, відведеного для обов'язкових навчальних дисциплін та позааудиторної роботи.

Форми самостійної роботи студента можуть бути різними залежно від мети, характеру та навчальної дисципліни і кількості годин, передбачених навчальним планом: підготовка до лекцій, семінарських, практичних та лабораторних занять; опрацювання навчальної літератури; вивчення та конспектування навчальних посібників та першоджерел; опрацювання тем та питань, що не виносяться на лекційні та семінарські заняття в межах програми навчальної дисципліни; опрацювання проблемних питань; написання рефератів, підготовка доповідей, написання доповідей, написання статей, рефератів, тематичних доповідей та есе на проблемні теми; анотування монографій, їх розділів та статей; проведення наукових досліджень.

Ця діяльність залежить, зокрема, від розвитку в студентів навичок

самоосвіти. Водночас, досягнення необхідного кваліфікаційного рівня часто визначається самостійною діяльністю студента. У зв'язку з цим в освітньому процесі підвищується відповідальність викладача за розвиток самостійної працездатності студентів, що стимулює їх професійне зростання, творчу активність і розвиток ініціативи. І тільки дотримуючись такого підходу, можна підготувати висококваліфікованих працівників, які розуміють свою професію і здатні до ефективної трудової діяльності за своєю спеціальністю, в тому числі в суміжних галузях.

Самостійна навчальна діяльність студентів - це запланована навчальна, навчально-дослідницька та науково-дослідна діяльність студентів, що відбувається в позааудиторний (аудиторний) час, під керівництвом викладачів і без безпосередньої участі викладачів (за часткової безпосередньої участі викладачів, але за провідної ролі діяльності студентів).

Самостійна робота студентів у вищій школі є невід'ємною складовою навчальної та наукової діяльності студентів; вона відіграє важливу роль у рейтингових технологіях навчання; вона є невід'ємною складовою навчальної та наукової діяльності студентів. Як правило, понад 50% загальної трудомісткості навчальної дисципліни відводиться на самостійну роботу студентів. У зв'язку з цим, навчання у закладі вищої освіти складається з двох частин, які мають практично однаковий обсяг і взаємний вплив. Тому самостійна робота повинна бути ефективним і цілеспрямованим завданням для студентів.

Самостійна навчальна діяльність студентів здійснюється за мотивацією викладача і є основним засобом цілеспрямованого, систематичного і пізнавального навчання студентів, засобом розвитку професійно-особистісних якостей і здібностей, а також засобом підвищення кваліфікації. Вона розглядається як фактор управління мотивацією студентів.

Організація самостійного навчання – це не стихійний процес, а систематична і послідовна діяльність викладача, спрямована на свідому і творчу участь студентів у цьому процесі. Основне завдання самостійної роботи – дати можливість студентам творчо опановувати наукову інформацію, формулювати раціональні способи вирішення навчальних проблем і набувати професійних умінь, навичок і компетенцій. При цьому викладачам необхідно планувати самостійну роботу, ставити завдання, забезпечувати позитивну мотивацію, надавати студентам консультаційну підтримку та керівництво, а також контролювати (корегувати) хід роботи.

Плідне самостійне навчання вимагає, щоб учасники процесу, тобто

студенти та викладачі, усвідомлювали цілі, завдання та розуміли розподіл праці.

Самостійна робота як засіб організації педагогічного та наукового пізнання студентів – це, з одного боку, об'єкт діяльності студента, передбачений викладачем або методичним посібником, а з іншого – специфічні форми прояву способу діяльності. Її слід розглядати як основну форму навчальної діяльності, що сприяє формуванню професійної компетентності. Необхідною умовою реалізації компетентісно орієнтованої освіти науковці вважають самостійну діяльність студентів, яка покликана бути методом педагогічного управління їх пізнавальною діяльністю. Адже головна мета навчання у закладі вищої освіти – спрямувати студентів на самостійне вирішення професійних проблем, викликати у них інтерес до майбутньої професії. Саме тому самостійна робота як форма організації навчального процесу має бути невід'ємною і важливою складовою підготовки конкурентоспроможних фахівців.

Важливою є методична підтримка викладачів у досягненні запланованих результатів навчання. Самостійна робота студента здійснюється за двома взаємопов'язаними каналами – педагогічного управління та самостійної особистої діяльності студентів – і що її успішність та ефективність залежить від сприятливих умов, створених викладачем, а саме від її обсягу. Зазначається, що він значною мірою залежить від оптимізованих науково обґрунтованих норм, рівномірного розподілу трудомісткості виданих завдань та проміжної атестації.

Таким чином, самостійна робота залучає студентів до наукової творчості, до дослідження і вирішення реальних проблем сучасності.

Окрім різноманітних форм, самостійна робота студентів передбачає виконання низки завдань, до них належать:

- 1) систематизація та закріплення теоретичних знань і практичних навичок студентів;
- 2) поглиблення та розширення теоретичних знань;
- 3) формування навичок користування нормами, законами, довідковою та спеціальною літературою;
- 4) розвиток пізнавальних і діяльнісних якостей студентів: творчої ініціативи, самостійності, відповідальності, організованості;
- 5) формування здатності до самостійного мислення, саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації;
- 6) розвиток дослідницьких навичок;
- 7) використання матеріалу, зібраного та набутого в процесі самостійного навчання на семінарських, практичних та лабораторних

заняттях, при написанні курсових та випускних кваліфікаційних робіт для ефективної підготовки до підсумкових заліків та іспитів.

Самостійна робота виконує пізнавальну, розвивальну, виховну, стимулюючу, контролюючу та коригуючу функції, а також функції самоуправління та самоконтролю.

Організація самостійної діяльності студентів здійснюється з урахуванням дидактичних принципів, які відображають спрямованість цього виду діяльності у ЗВО. Розглядаючи принципи як керівні ідеї, рекомендації, що орієнтують діяльність педагогів і студентів на досягнення поставлених цілей, доцільною є система принципів, які сприяють формуванню вмінь і навичок самостійної діяльності студентів: 1) принцип єдності навчальної, аудиторної та добровільної позааудиторної діяльності студентів; 2) принцип індивідуалізації та диференціації; 3) принцип професійної спрямованості; 4) принцип комплексності та міждисциплінарності досліджень з актуальних проблем. Кожен принцип, сформульований у вигляді певних дидактичних правил, містить конкретні вказівки щодо їх застосування в типових навчальних ситуаціях, які відображають поведінку, що залежить від конкретної ситуації.

Поряд з цим, самостійне навчання неможливе без виховання у студентів таких якостей особистості, як активність, самостійність та організованість, які в майбутньому повинні перерости в самоорганізацію, самоосвіту та саморозвиток. Здійснення самостійної діяльності розвиває психологічну установку на систематичне збагачення знань студентів, що є необхідною і важливою умовою самоорганізації власної навчальної та подальшої професійної діяльності. Педагогам необхідно надавати особистісний сенс освіти, яку отримують студенти, стимулювати їхній творчий потенціал, розвивати їхні здібності до самоорганізації та самоосвіти, посилюючи внутрішню мотивацію до навчання. Самостійне навчання сприяє набуттю цих якостей, а його грамотна організація набуває особливого значення в умовах реформування вищої освіти.

4.2 САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Створення організаційно-педагогічних умов для самостійної роботи студентів є важливим аспектом професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти. Цей процес сприяє розвитку критичного мислення, самоорганізації, дослідницьких навичок та вмінь самостійно навчатися, що

критично важливо для успішної кар'єри в сучасному світі. Ось деякі ключові аспекти створення таких умов:

Створення освітніх ресурсів: розробка і надання студентам доступу до різноманітних навчальних матеріалів, включно з підручниками, статтями, онлайн-курсами та мультимедійними ресурсами. Це допоможе студентам розширити їхні знання поза аудиторією.

Стимулювання інтересу до предмета: викладачі можуть використовувати активні методи викладання, включно з дискусіями, груповими проєктами, кейс-аналізом і практичними завданнями, щоб зробити навчальний матеріал цікавішим і зрозумілішим для студентів.

Створення індивідуальних навчальних планів: надання допомоги студентам у визначенні їх академічних та професійних цілей з наступною розробкою індивідуальних навчальних планів, які допоможуть їм досягти цих цілей.

Підтримка та зворотний зв'язок: надати студентам можливість обговорювати свій прогрес із викладачами та отримувати зворотний зв'язок. Це допоможе їм розуміти свої сильні та слабкі сторони та працювати над покращенням.

Використання технологій: інтегрувати сучасні технології, такі як онлайн-платформи та ін. для навчання та спільної роботи, щоб стимулювати самостійну роботу студентів і забезпечити їм доступ до актуальних ресурсів.

Підтримка та ресурси: забезпечення студентів необхідними ресурсами, такими як бібліотеки, лабораторії, обчислювальні центри та доступ до експертів у галузі.

Створення менторських програм: встановлення системи менторства, де досвідчені професори або старші студенти могли б допомагати новачкам у їхньому навчальному та професійному розвитку.

Оцінювання самостійної роботи: розробка чітких критеріїв оцінювання та систему зворотного зв'язку для самостійних проєктів і досліджень студентів.

Створення таких умов для самостійної роботи студентів допоможе їм розвивати критичні навички, самодисципліну та здатність застосовувати свої знання на практиці, що зробить їх успішнішими у професійній сфері.

У дослідженні О. Скворцової визначено принципи організації самостійної роботи студентів: відповідність змісту, обраного для самостійного вивчення, поставленим цілям, його базовість, посиленість завдання для студентів, послідовність викладу матеріалу з урахуванням логіки предмета і психології навчання, самостійна навчальна діяльність.

Організація самостійного навчання поділяється на два етапи:

- 1) період організації вимагає безпосередньої участі викладача в діяльності студентів, виявлення і вказівки на причини помилок;
- 2) період самоорганізації, коли викладачу вже не потрібно брати безпосередню участь у процесі самостійного формування знань студентів.

В. Шишкін виокремлює такі основні завдання організації самостійного навчання студентів: забезпечення наступності, безперервності та цілісності на всіх етапах навчального процесу; створення умов для формування у студентів здатності до самостійного навчання, дослідницької, практичної діяльності та критичного мислення; поглиблення та розширення професійних наукових і практичних інтересів студентів; сприяння гармонійному та творчому розвитку суб'єкта освітнього процесу; постійна потреба у формуванні самостійного мислення, саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації.

Організація самостійної роботи студентів у закладі вищої освіти – це діяльність викладачів із залучення студентів до систематичного та продуктивного самостійного навчання. Продуктивність самостійної роботи студентів у вищій школі залежить від ефективності її організації та складається з двох етапів (рис. 4.1)

Рисунок 4.1 – Етапи організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти

Успіх самостійної роботи студентів у вищій школі значною мірою залежить від уміння викладача організувати кожен її етап. Провідна роль викладача в організації самостійного навчання можлива за таких умов:

1. При визначенні обсягу самостійної роботи викладач повинен враховувати тижневий бюджет навчального плану закладу вищої освіти та темп навчання студентів. Орієнтовними витратами на самостійне навчання вважаються такі пропорції: дві години самостійної роботи на кожне аудиторне заняття, решта навчального тижня присвячується індивідуальним завданням, есе, курсовим та підсумковим роботам.

2. Планування обсягу роботи на тиждень згідно з навчальним планом так, щоб не було перекосів у виконанні самостійної роботи. Всі завдання, такі як есе, індивідуальні завдання та кваліфікаційні роботи, повинні бути представлені здобувачам вищої освіти на початку кожного семестру.

3. Усвідомлення здобувачами вищої освіти важливості самостійної роботи як засобу набуття професійної та самоосвітньої компетентності; мотивувати здобувачів вищої освіти до виконання самостійної роботи на щоденній основі, починаючи з першого курсу; заохочувати їх до участі у розвитку власних професійних та особистісних навичок; заохочувати їх до участі у розвитку власної професійної та самоосвітньої компетентності.

4. Навчання здобувачів вищої освіти технічним навичкам, таким як структурування самостійної роботи (наприклад, планування виконання етапів роботи в часі), пошук необхідної інформації, опрацювання інформаційних джерел, запис прочитаного та самоконтроль якості своєї роботи.

5. Розвиток здатності здобувачів вищої освіти продуктивно планувати свій розпорядок дня та виховання культури розумової праці.

6. Стеження за наявністю належних бібліотечних фондів, читальних залів у студентських гуртожитках тощо. Забезпечення широкого спектру інформаційно-комунікаційних технологій.

7. Надання рекомендацій та інструкцій з методики виконання роботи перед початком нових видів самостійної роботи. Розробка комплексних завдань різного рівня з дисципліни. Підготовка додаткового методичного матеріалу для економії часу. Поєднання групової та індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти. Консультування та модифікація. Надання питань та методичних рекомендацій для контролю самостійної роботи здобувачів вищої освіти, а також консультативна підтримка та модифікація результатів з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти та складності завдань.

8. Забезпечення діагностики та моніторингу якості самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Винесення навчального матеріалу за напрямом, передбаченим навчальним планом для засвоєння здобувачами вищої освіти під час самостійної роботи, разом з навчальним матеріалом, опрацьованим

під час аудиторних занять, на поточний та підсумковий контроль.

9. Використання кредитної системи оцінювання, у тому числі накопичувальної, для оцінювання самостійної навчальної роботи, академічних та особистих досягнень здобувачів вищої освіти. Самостійна навчальна діяльність здобувачів вищої освіти оцінюється шляхом виконання практичних, лабораторних та семінарських занять, перевірки усних та письмових завдань, контрольних робіт та конспектів, виконання індивідуальних творчих завдань, виконання курсових та дипломних робіт (проектів), складання модульних контролів, комплексних екзаменів для ліцензування, державних практичних екзаменів. Оцінювання студентів здійснюється за такими формами.

Однією з ключових умов розвитку професіоналізму в будь-якій сфері діяльності є формування у майбутніх фахівців професійних навичок.

Головне в період підготовки до лекцій - навчитися самостійно займатися розумовою працею, свідомо розвивати творчі здібності та оволодіти прийомами творчої роботи. Це вимагає суворої дисципліни навчання і поведінки. Передумовою успішної самостійної роботи є чітке планування робочого часу і часу відпочинку. Воно має ґрунтуватися на робочому плані дисципліни, що вивчається в даному семестрі. Іншими словами, шість годин аудиторних занять і три-чотири години самостійної роботи.

Кожен студент повинен мати тижневий і семестровий план роботи, а також план на кожен робочий день. Наприкінці дня слід підбивати підсумки роботи. Уважно перевірте, чи все зроблено за планом, чи не було відхилень, а якщо були, то з яких причин. Успішне навчання вимагає самодисципліни. Якщо є якась незавершена справа, потрібно знайти час, щоб виконати цю частину тижневого плану, не зменшуючи обсягу роботи.

Для організації самостійного навчання потрібен не лише інтерес до певної професії чи сфери діяльності, а й здібності до цього виду діяльності. Самонавчання є автономним, і завдяки цій діяльності людина завжди вільна у виборі ресурсів і використанні їх з точки зору мети, засобів і змісту.

Професійне самонавчання є важливим елементом особистісного розвитку і слугує характеристикою здатності до самостійної роботи в майбутній діяльності. Зміст самостійного навчання залежить від уміння визначати можливості для самостійного навчання, що опосередковано впливає на характер роботи. Самостійне навчання є засобом визначення власного шляху в майбутній діяльності та дає можливість студентам оцінити власну компетентність.

Для того, щоб зосередити самостійну навчальну діяльність на

конкретних цілях і досягти їх, необхідно дотримуватися таких умов:

1. Зміст самостійного вдосконалення знань має бути адаптований до конкретних умов і вимог.

2. Глибоке розуміння прагнень та інтересів студентів, уміння враховувати їхні духовні потреби, встановлювати з ними емоційний зв'язок і позитивно впливати на аспекти їхньої духовно-моральної та практичної діяльності

3. Самостійне опрацювання переліку питань з предмета.

4. Прагнення до вдосконалення засвоєння найбільш ефективних методів системи, вибору методів, правильного підбору технологічних процесів і технологічних об'єктів.

5. Використання форм самовдосконалення для індивідуальної або колективної практичної діяльності з урахуванням конкретних умов і відповідно до них.

6. Збільшувати знання через постійний творчий пошук і концентрацію на конкретних цілях.

Слухання лекцій і конспектування – одна з найскладніших частин університетського навчання. Уважне слухання лекцій і конспектування передбачає інтенсивну розумову діяльність з боку студента. Короткі записи лекції та її конспект допомагають студенту опанувати матеріал. Конспект корисний, якщо записані найважливіші та основні моменти, і студент робить це самостійно.

Не варто намагатися записати всю лекцію дослівно. Таке «конспектування» приносить більше шкоди, ніж користі. Бажано записувати лекцію своїми словами, якщо це можливо, записуючи її на одній сторінці, а наступну сторінку залишаючи для опрацювання матеріалу вдома.

Конспект лекції слід ділити на параграфи та пункти, виділяючи їх червоними лініями. Цьому значно сприяють пункти плану лекції, запропоновані викладачем. Основні місця, визначення, формули тощо слід супроводжувати словами «важливо», «особливо важливо», «добре запам'ятати» тощо. Можна використовувати кольорові маркери або ручки. Якщо вони будуть ваші, вам не доведеться просити їх у одногрупників, і вони не будуть відволікатись під час лекції.

Рекомендується розробити власну «маркографію» (пиктограми та символи) та скорочення слів. Не зайвим буде вивчення основ стенографії. При підготовці конспектів лекцій слід обов'язково користуватися підручником, а також будь-якою додатковою літературою, рекомендованою лектором. Саме такий серйозний, копіткий підхід до лекційного матеріалу дасть змогу глибоко опанувати знання.

Кожен студент повинен розпочати підготовку до семінарського заняття з ознайомлення з планом семінарського заняття, який відображає зміст запропонованої теми. Уважне ознайомлення з цим планом передбачає опрацювання тематичного матеріалу лекції з подальшим опрацюванням рекомендованої обов'язкової та додаткової літератури за темою. Виходячи з індивідуальних вподобань, студенти самостійно обирають тему для доповіді на семінарському занятті та, за можливості, готують до неї презентацію. Якщо програмою спеціалізації передбачені практичні завдання, їх слід виконувати відповідно до запропонованих інструкцій (усних або письмових). Усі нові поняття, пов'язані з темою, що вивчається, слід запам'ятати і занести до глосарію.

Результати таких зусиль повинні проявлятися в умінні вільно відповідати на теоретичні питання на семінарі, брати участь у групових дискусіях на теми, що вивчаються, чіткому виконанні практичних завдань та адміністративних доручень.

Залежно від змісту семінару та часу, відведеного на кожну тему, семінар може складатися з чотирьох або п'яти частин:

- 1) обговорення теоретичних питань, визначених програмою конкретної дисципліни;
- 2) доповіді та/або презентації з питань семінару;
- 3) обговорення презентацій за темою – дискусія;
- 4) виконання практичних завдань та подальший аналіз результатів або, якщо це передбачено програмою, обговорення практичних завдань, виконаних вдома;
- 5) підбиття підсумків занять.

Перша частина – обговорення теоретичних питань – проходить у формі фронтального діалогу з усією групою і включає вибірккову перевірку теоретичних знань студентів викладачем, вона триває приблизно 15 хвилин.

Друга частина - доповідь студента з одного з питань, що розглядалися на семінарському занятті. Обов'язковими елементами доповіді є представлення та аналіз статистичних даних, а також встановлення соціальних наслідків того чи іншого економічного факту, явища або процесу, на доповідь відводиться 20-25 хвилин.

Після презентації відбувається обговорення. На цьому етапі воркшопу доповідачам можна ставити уточнюючі запитання, орієнтовна тривалість – 15-20 хвилин.

Якщо програма передбачає виконання практичних завдань в рамках певної теми, лектор визначає їх зміст і дає час на виконання, після чого відбувається обговорення результатів. Якщо практичні завдання

виконуються вдома, викладач перевіряє їх виконання (усно або письмово) під час семінарського заняття, на це відводиться 15-20 хвилин.

Семінарське заняття закінчується підбиттям підсумків. Студенту виставляється оцінка за роботу та її чітке обґрунтування. Орієнтовний час, необхідний для цього – 5 хвилин.

У процесі підготовки до семінарського заняття студентам слід звернути особливу увагу на самостійне опрацювання рекомендованої навчально-методичної (наукової та загальної) літератури. Самостійна робота з використанням підручників, навчальних посібників, наукової літератури, довідників, загальної літератури, матеріалів періодичних видань та мережі Інтернет, статистичних даних тощо є найбільш ефективним способом набуття знань і дозволяє значно активізувати процес засвоєння інформації, глибше опанувати вивчений матеріал та сприяє формуванню світогляду студентів.

Більш глибокому розкриттю проблеми сприяє ознайомлення з додатковою літературою, рекомендованою викладачем до кожної теми на семінарських і практичних заняттях, що дозволяє студентам проявити свою індивідуальність в рамках презентації на цих заняттях і виявити широкий спектр думок з досліджуваної проблеми. Крім навчальної літератури, студенти також будуть активно використовувати статистичні довідники.

4.3 ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Підвищення ефективності самостійної роботи та управління неможливе без впровадження нових наукових, освітніх та інформаційних технологій і використання відповідного навчально-методичного та інформаційно-програмного забезпечення дисциплін. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання дистанційної освіти для навчання в галузі математики. До її переваг можна віднести автономність студента, зручність вибору часу спілкування з викладачем (незалежно від розкладу) та покращення використання нових інформаційних технологій.

Використання інтернет-технологій підвищує особисту активність студентів та їх ініціативу, дозволяючи їм самостійно шукати, досліджувати та аналізувати необхідну інформацію, порівнювати отримані результати та обирати найбільш прийнятне, на їх думку, рішення. Дистанційне навчання змінює існуючу форму консультацій (питання-відповідь) і створює можливість проведення консультацій на основі дискусії.

Дистанційна освіта – це можливість здобувати знання «на відстані»,

коли викладачі та студенти просторово розділені. Розвиток цієї форми освіти зумовлений зростаючими досягненнями в галузі технологій навчання, засобів масової інформації та комунікації, а також стрімким розвитком технологічної інфраструктури. Саме в цих аспектах дистанційна освіта стала відносно дешевою і загальнодоступною, відкривши можливість спілкування на відстані.

Поняття дистанційної освіти застосовується до форм навчання, де викладач і учні розділені відстанню. Форма дистанційної освіти завжди передбачає систематичний контакт з викладачем. Опора на загальнопедагогічні закономірності навчання передбачає використання специфічних методів і форм дистанційної освіти у поєднанні з традиційними освітніми технологіями.

Можна представити характеристики дистанційної освіти у вигляді схеми (рис.4.2)

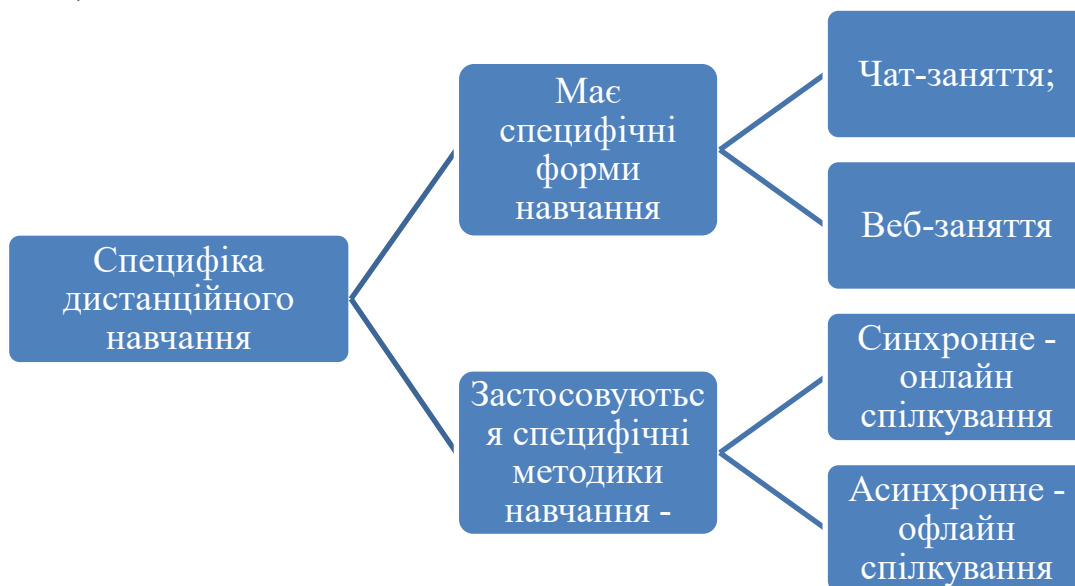

Рисунок 4.2 – Характеристика дистанційного навчання

Важливим питанням для сучасної педагогіки вищої школи є теоретико-методологічне забезпечення розвитку таких форм навчання, як дистанційна освіта. Це зумовлено поширенням та активізацією використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітній практиці, індивідуалізацією навчання, доступністю, наочністю та додатковими можливостями для реалізації принципів «навчання впродовж життя». Вирішення цієї проблеми може бути пов'язане з низкою дослідницьких напрямів, найважливішим з яких є готовність викладачів до впровадження технологій дистанційного навчання, що вимагає високого рівня інформаційно-педагогічної компетентності. Остання вимагає самоорганізації, високої мотивації та тісно пов'язана зі сприйняттям і ставленням до дистанційної освіти. Тому дослідження оціночних суджень

потенційних споживачів освітніх послуг є корисним для визначення шляхів, за допомогою яких педагогічна спільнота може покращити та просувати дистанційну освіту в Україні. Крім того, проблема дистанційної освіти актуалізується у зв'язку зі змістом державних програм і заходів з розвитку освітньої галузі. Серед основних напрямів її реалізації визначено необхідність врегулювання таких питань, як організація навчання за дистанційною формою, створення регіональних центрів і системи дистанційної освіти. Необхідно розглянути важливість кожного з цих напрямів для подальшого розвитку змісту дистанційної освіти в цілому і для вдосконалення практики безпосереднього використання дистанційної освіти в професійній діяльності освітніх установ.

У межах цих напрямів проблема оцінки сили вираження окремих детермінант дистанційної освіти є також важливою для вдосконалення державної політики щодо розвитку відповідних форм здобуття вищої освіти (на національному рівні), для підвищення ефективності використання закладами вищої освіти можливостей спеціального середовища, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Також дуже важливим є його посилення (університетський рівень).

Наявність знань про потенційний вплив тих чи інших чинників на ефективність їх використання в освітньому процесі дозволяє не лише визначити мішені управлінського впливу, а й вжити заходів щодо коригування обсягу організаційних ресурсів. Іншими словами, актуальним є визначення (і виявлення) сили прояву детермінант розвитку дистанційної освіти з урахуванням інституціоналізованих норм.

Освітній процес університету, в якому акцент робиться на самостійну діяльність студентів, включає: збільшення часу на самостійну діяльність студентів; розробку методик викладання, матеріально-технічної бази (підручники, навчально-методичні матеріали, комп'ютерні класи тощо) для самостійного засвоєння навчальних дисциплін; системи дистанційного навчання (усі методичні розробки кафедри до практичних і лабораторних занять та конспекти лекцій розміщують на сайті кафедри); полегшення доступу до лабораторій; полегшення виконання самостійної роботи.

Організація самостійної роботи студентів під час дистанційного навчання вимагає особливих підходів і стратегій, щоб забезпечити її успішність та ефективність. Нижче наведено кілька порад з цього питання:

1) *розробіть чіткий графік і план навчання*: поставте перед студентами конкретні цілі та завдання і створіть графік, який включає в себе терміни виконання завдань і тематичні навчальні блоки. Цей план слід

регулярно оновлювати.

2) *надайте навчальні матеріали та ресурси*: забезпечте доступ до всіх необхідних навчальних матеріалів, таких як електронні підручники, відеоуроки, статті та завдання, через платформи онлайн-навчання;

3) *організуйте відеоконференції та вебіари*: організуйте регулярні відеозустрічі для викладання нового матеріалу, відповідей на запитання та обговорення концепцій. Відкритий обмін інформацією сприяє активному навчанню;

4) *завдання і тести*: створіть систему онлайн-завдань і тестів для перевірки розуміння студентами матеріалу. Надавайте швидкий зворотній зв'язок і розглядайте можливість модифікації відповідей;

5) *соціальна спільнота та взаємодія*: заохочуйте студентів взаємодіяти один з одним та з викладачами за допомогою форумів, чатів, спільних проектів та дискусій. Це сприяє активному навчанню та зміцнює почуття спільноти;

6) *підтримка і доступність*: дайте студентам можливість ставити запитання і звертатися за підтримкою до викладачів і консультантів. Важливо, щоб студенти відчували, що їхні запитання не залишаються без відповіді;

7) *самооцінка та самоконтроль*: заохочуйте студентів вести записи про самонавчання, щоб вони могли відстежувати свій прогрес і визначати сфери, які потребують подальшої уваги;

8) *надавайте інформацію про ресурси*: заздалегідь поясніть студентам, які онлайн-ресурси та бібліотечні послуги доступні і як ними користуватися;

9) *винагороджуйте та мотивуйте*: заохочуйте та мотивуйте студентів до досягнення їхніх навчальних цілей. Наприклад, заохочуйте високі оцінки та активну участь;

10) *збирайте інформацію зворотного зв'язку*: проводьте опитування та анкетування, щоб зрозуміти, як студенти сприймають дистанційне навчання і як його можна вдосконалити.

Важливо створити гнучке навчальне середовище для співпраці, яке дозволить студентам навчатися самостійно в умовах дистанційного навчання.

Відповідно до «Порядку застосування електронного навчання та дистанційних освітніх технологій при реалізації освітніх програм» визначено правила застосування електронного навчання та дистанційних освітніх технологій при реалізації основних та/або додаткових освітніх програм.

При реалізації освітньої програми виключно з використанням технологій електронного навчання та дистанційної освіти організація повинна створити умови для функціонування електронного інформаційно-освітнього середовища, що включає електронні інформаційні ресурси, електронні освітні ресурси, сукупність інформаційних технологій, телекомунікаційних технологій і відповідних технічних засобів, які повинні гарантувати засвоєння здобувачем освіти освітньої програми в повному обсязі незалежно від обсягу пропонованої освітньої програми.

Для реалізації освітньої програми або її частини використовуються технології електронного та дистанційного навчання: 1) надання навчально-методичної підтримки здобувачам освіти, в тому числі у формі індивідуальних консультацій, що надаються дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; 2) визначення обсягу і частки навчання, що здійснюється шляхом безпосередньої взаємодії викладачів і здобувачів освіти з використанням електронного навчання та дистанційних освітніх технологій; 3) допускається також не проводити навчання в аудиторіях; 4) місцем провадження освітньої діяльності є місцезнаходження закладу вищої освіти, незалежно від місцезнаходження осіб, які навчаються.

Розвиток освітньої галузі нерозривно пов'язаний з науково-технічним прогресом, який у сучасному світі базується на інформаційних системах. Конкретно це означає інтеграцію встановлених норм навчання та вдосконалення методів викладання.

Зважаючи на різні джерела, форми і методи дистанційної освіти можна узагальнити. Важливою ознакою класифікації дистанційної освіти є набір педагогічних методів і прийомів, що використовуються в процесі навчання.

1. Методи навчання через взаємодію того, хто навчається (самонавчання) з мінімальною участю викладачів, тьюторів, консультантів, науково-технічних керівників, консультування.

2. Персоналізований метод викладання і навчання, що характеризується взаємовідносинами (навчання один на один) між одним студентом, клієнтом, який потребує наукових або технічних послуг, або здобувачем наукового ступеня, і одним викладачем, тьютором, консультантом або науковим чи технічним керівником. Цей метод в основному реалізується в дистанційній освіті за допомогою таких технологій, як телефон, голосова пошта, факс та електронна пошта.

3. Метод, заснований на тому, що педагог викладає навчальний матеріал без активної участі студента в спілкуванні (навчання «один до багатьох»). Цей метод використовується викладачами, тьюторами,

студентами та студентськими консультантами, коли є ціла група слухачів або консультантів, вони майже однаково підготовлені і кінцевий результат однаковий для всіх.

4. Методи, що характеризуються активною взаємодією всіх учасників навчального процесу. Цей метод, орієнтований на групову роботу студентів, учнів і замовників науково-технічних послуг, найбільш цікавий для дистанційного навчання.

Спільне навчання може мати різні форми:

1) Метод проєктів передбачає комплексний навчальний процес, у якому той, хто навчається, студент, якого навчають, і замовник, якого консультують, можуть проявити самостійність у плануванні, організації та контролі навчально-пізнавальної діяльності, в результаті чого створюється певний продукт або явище. Метод проєктів ґрунтується на розвитку пізнавальних і творчих інтересів студентів та їх здатності самостійно формувати знання.

2) Проблемні методи навчання ґрунтуються на розгляді складних пізнавальних завдань, вирішення яких становить значний практичний або теоретичний інтерес. У процесі проблемного навчання увага студентів, слухачів, здобувачів, які проходять переддипломне консультування, та здобувачів, які потребують допомоги у підготовці дисертацій, зосереджується на ключових питаннях, стимулюється пізнавальна активність та сприяє виробленню вмінь і навичок вирішення цих питань.

3) Метод дослідницької педагогіки характеризується чітко визначеними цілями, які є актуальними та значущими для учасників, продуманою та обґрунтованою структурою, використанням різноманітних методів дослідження, обробкою та презентацією результатів за допомогою наукового методу. Цей метод особливо ефективний для студентів, які пишуть наукові роботи, здобувачів наукових ступенів, які потребують допомоги в підготовці дисертацій, та клієнтів, які звертаються за наданням науково-технічних послуг і є особливо ефективним при їх консультуванні.

Сучасні телекомунікаційні засоби не тільки забезпечують дистанційний аналог освітнього контакту, але в деяких випадках значно розширюють його можливості. Розглянемо більш детально форми дистанційної освіти:

1. Найбільш інтенсивною, масовою та успішно мережевою формою розвитку творчих здібностей студентської молоді є дистанційна евристична олімпіада.

2. Творчі дистанційні проєкти. Навчальна взаємодія дистанційних студентів у цій формі дистанційного навчання організовується для

вирішення творчих завдань. Ця форма дуже ефективна для студентів та замовників, які потребують науково-технічних послуг для написання наукових робіт та досліджень.

3. Дистанційні курси для слухачів та викладачів. Ці курси проводяться за організаційною методикою. Метою є розвиток творчих орієнтацій в очному та дистанційному навчанні.

4. Конкурс на кращого дистанційного викладача, студента, університетського дистанційного відеоконференцзв'язку.

5. Наукові дослідження в галузі дистанційної освіти, допомога навчальним закладам, що використовують телекомунікації, організація експериментальних і дисертаційних досліджень викладачів, допомога в підготовці дисертацій, консультування здобувачів наукових ступенів.

6. Видання тематичних електронних списків розсилки, видання електронних освітніх журналів.

Основна ідея методології дистанційної освіти полягає у формальному створенні спеціального навчального інформаційного середовища, яке надає унікальні можливості для отримання знань. У методології розрізняють три типи дистанційних технологій, що застосовуються в навчальному процесі. Перший тип – це методики-технології, засновані на використанні паперових носіїв. В основному це навчально-методичні посібники.

Другий тип – телевізійні/супутникові технології. Ця технологія достатньо дорога (в основному через високу вартість обладнання, що використовується) і, як наслідок, використовується рідко. Основний недолік - слабка інтерактивність, тобто зворотний зв'язок.

Третя технологія – це інтернет-навчання та мережеві технології. У більшості випадків методики передбачають використання всіх перерахованих вище технологій у різних пропорціях.

Методика вирішує психологічні проблеми зарахування, знімає часові та просторові обмеження, вирішує проблему віддаленості від кваліфікованих освітніх центрів, допомагає навчатися людям з обмеженими фізичними можливостями та тим, хто має особистісні або особливі характеристики, розширює сферу спілкування між студентами та викладачами. Дистанційні методи навчання здатні подолати кордони часу і місця та надати людям доступ до освіти незалежно від їхнього соціального статусу чи економічного становища.

Мобільне навчання є ще одним методом дистанційного навчання. Мобільне навчання надає нової якості навчанню, найбільш повно відображає освітні тенденції сучасної людини та забезпечує постійний доступ до інформації в будь-який час. Мобільне навчання – це новий

інструментарій розвитку людини в інформаційному суспільстві, де створюється нове навчальне середовище, яке не залежить від місця і часу. Мобільне навчання є відкритим для програмного забезпечення, інформації, методологій, організацій, правил і законів, мов і є невід'ємною частиною відкритої дистанційної освіти з різними видами підтримки.

Дистанційні методи навчання мають кілька особливостей: 1) більш особиста орієнтація на того, хто навчається, та на стан його здоров'я, з урахуванням захворювань; передбачає більш ретельне та детальне планування діяльності того, хто навчається, її організацію, постановку цілей та завдань навчання, а також розподіл необхідних навчальних матеріалів; 2) підкреслення інтерактивності як важливої концепції дистанційного навчання, забезпечення максимальної взаємодії між студентом і викладачем, можливість групового навчання; 3) забезпечення оперативного та відтермінованого зворотного зв'язку у вигляді зовнішнього оцінювання; 4) формування та підтримка мотивації; 5) забезпечення вибору змістових модулів у програмі, що дозволяє студентові мати можливість усвідомлювати свій прогрес від модуля до модуля.

Традиційні методи надають однаковий обсяг інформації для всіх студентів. Специфіка, спрямована на індивідуальність кожного студента, повинна бути спрямована на різні методи, включаючи різні рекомендації, спрямовані на життєвий досвід, потреби та інтереси особистості.

Слід пам'ятати, що методи дистанційного навчання можуть використовуватися для навчальних програм, цифрових матеріалів та самостійного навчання. Використання методів дистанційного навчання має бути контрольованим. У будь-якому дослідницькому процесі комбінація методів та їхня структура буде змінюватися. Методологія є невід'ємною частиною наукового дослідження і навчання. Дистанційна освіта вимагає якісно ширшого використання освітніх та інформаційних технологій. Форми дистанційної освіти користуються все більшим попитом у сучасному світі.

Інноваційні технології дають можливість людям розвивати навички планування та організації навчальної та трудової діяльності, а також формувати новий інтерес і бажання в отриманні знань у сфері професійної діяльності.

Таким чином, для того, щоб орієнтувати навчальні програми у закладах вищої освіти на самостійне навчання студентів, необхідно вжити таких заходів: збільшити кількість часу, який студенти витрачають на самостійне навчання; розробити методику викладання, матеріали та технологічну інфраструктуру (підручники, навчальні посібники,

комп'ютерні класи тощо) для самостійного академічного навчання; розробити системи дистанційного навчання (всі методичні розробки, конспекти лекцій доступні на сайті кафедри), доступ до лабораторій для практичного та експериментального навчання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення самостійної роботи студента.
2. Назвіть чинники, що мотивують студента до самостійної роботи.
3. Як можна досягти самостійності у навчанні?
4. У чому відмінності між аудиторною самостійною роботою і позааудиторною?
5. Що таке самостійна навчальна діяльність студентів?
6. Яке основне завдання самостійної роботи?
7. Виконання яких завдань передбачає самостійна робота?
8. Які принципи сприяють формуванню вмінь і навичок самостійної діяльності студентів?
9. У чому полягають ключові аспекти створення організаційно-педагогічних умов для самостійної роботи?
10. Назвіть принципи організації самостійної роботи.
11. Які етапи організації самостійної роботи студентів?
12. За яких умов можлива провідна роль викладача в організації самостійної роботи?
13. Яких умов необхідно дотримуватись для зосередження самостійної навчальної діяльності студентів на конкретних цілях?
14. Як правильно конспектувати лекцію?
15. Як готуватись до семінарського заняття?
16. Як організувати самостійну роботу студентів під час дистанційного навчання?
17. Як використовують технології дистанційної освіти для реалізації освітньої програми?
18. Які методи навчання використовують при дистанційній освіті?
19. Які форми може мати спільне навчання?
20. Назвіть форми дистанційної освіти.
21. У чому полягає специфіка дистанційного навчання?
22. У чому полягають особливості дистанційних методів навчання?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю видів діяльності у процесі самостійної роботи

Вид самостійної роботи	Форми самостійної роботи
Аудиторна	
Позааудиторна	

2. Охарактеризувати діяльність викладача на кожному етапі організації самостійної роботи.
3. Скласти орієнтовний план самостійної роботи студента на семестр.
4. Скласти конспект лекції (за вибором) з дотриманням рекомендацій п. 4.2.
5. Скласти таблицю «Переваги і недоліки дистанційного навчання»

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Охарактеризувати основні принципи організації самостійної роботи.
2. Охарактеризувати типи дистанційних технологій.
3. Визначте та обґрунтуйте шляхи підвищення ефективності самостійної роботи.
4. Охарактеризуйте види позааудиторної самостійної роботи студентів.
5. Основи наукової організації самостійної діяльності студентів.
6. Дослідите оцінки ефективності та вплив віддаленого навчання на організацію самостійної роботи студентів.
7. Проаналізуйте організаційно-педагогічні умови для організації самостійної роботи студентів.

РОЗДІЛ III

ПЕДАГОГІЧНІ КЕЙСИ

1. Ви – учитель початкових класів. Після уроків до вас підходить збентежений першокласник і, червоніючи, просить дати телефон однокласниці. На запитання, навіщо він йому потрібен, хлопчик, опустивши очі, зізнається, що йому дуже подобається однокласниця, але поговорити з нею в школі він не наважується, і додає: “Може по телефону вийде...”

Як би ви вчинили в такій ситуації? Оберіть потрібний варіант.

А. дам телефон дівчинки без зайвих запитань, щоб більше не бентежити хлопчика;

Б. відволікти увагу хлопчика від цієї ідеї, переключити його увагу на щось інше не пов'язане з дівчинкою, яка йому подобається;

В. проведу із хлопцем виховну бесіду про необхідність відповідального ставлення до навчання і шкідливість відволікання від освітнього процесу на менш важливі питання, зокрема, особисті симпатії;

Г. скажу, що номера телефону в мене немає, але я постараюся допомогти. За першої нагоди дам хлопчикові й дівчинці спільне навчальне завдання.

2. Перерва у школі. Ви йдете коридором, де стоять десятикласники. Поблизу них валяється жмут паперу. Ви розумієте, що слід прибрати». Як звернутися до учнів, щоб вони виконали ваше прохання?

3. Виховувати людину – це головним чином впливати на неї, або створювати сприятливі умови для її саморозвитку. Чи може людина сама скеровувати цей процес? Якщо так, то яким чином? Яку роль відіграє рефлексія у визначенні цілей, задач, можливих технологій виховання і саморозвитку».

4. Молода вчителька англійської мови, зайшовши у 7-й клас, побачила, що всі хлопці сидять в окулярах найрізноманітніших фасонів і кольорів. Учні, затамувавши подих, чекали «вибуху». Але Ніна Іванівна нічого не помітила. Вона відкрила журнал і почала урок. Власник найоригінальнішого оптичного приладу вийшов до дошки. Усі почали читати текст, і хвилини через десять учні один за одним ховали окуляри, які їм заважали.

1) Чому учні не досягли мети? Що допомогло новому педагогу налагодити контакт з учнями?

2) Які здібності виявила вчителька у цій ситуації?

5. Учень музичної школи одного ранку слухав цікаву радіопередачу для школярів. Продовжуючи слухати радіо, він сів за піаніно й став неголосно розбирати задану додому п'єсу. Коли радіопередача була закінчена, хлопчик закрив піаніно, виключив радіо й вирушив до музичної школи. Там його похвалили за добре розібрану п'єсу, а по дорозі додому він докладно розповідав друзям зміст прослуханої радіопередачі.

Вкажіть, який психічний процес забезпечив одночасне ефективне виконання дій? Визначте, про яку властивість цього процесу йде мова. Відповідь обґрунтуйте.

6. Конфлікт – зіткнення думок, поглядів людей, а то й самих людей з конкретного приводу. Іноді він швидкоплинний, іноді тривалий. Іноді локальний, іноді розповсюджується між людьми. Завжди має причини, але не завжди можна визначити, хто правий, а хто винний в конфлікті. *Як ви вважаєте, чи можливе безконфліктне існування людей? Чи потрібна безконфліктність? Що найчастіше провокує конфлікт: різні точки зору чи обставини? Конфлікт «між батьками й дітьми» – об'єктивна неминучість чи наслідок загальної невихованості?*

7. А. У школі 7-й клас є самим недисциплінованим і неорганізованим. Але не у всіх учителів учні порушують дисципліну. Українську мову веде Ганна Кузьмівна. Вимоглива, сувора, розслаблятися не дозволяє. Але тільки переходить до пояснення нового матеріалу, всю увагу зосереджує на його змісті. Ось тоді учні починають займатися різними справами. І тоді вчителька починає на них кричати.

Б. Фізик Дмитро Андрійович, зайшовши до класу, відразу поглядом проводить усіх разом і кожного зокрема. Пояснює новий матеріал і, не перериваючи розповіді, тихенько підходить до Віктора, який сидить за останньою партою, забирає у нього плеєр і продовжує розповідь. Малює на дошці схему фізичних процесів і раптом: – Тихенько, діти, Андрій їсть. Не будемо йому заважати. Галинко, фотографію і я б подивився. Але на перерві. Увага на дошку. Андрій ховає свого пиріжка, Галя здригається, ніяковіє і зосереджує свою увагу на дошці. На перерві учні обступають учителя і не можуть стримати своєї допитливості: як він дізнався про плеєр, фотографію. – Секрет фірми, – жартує учитель. – Готувався працювати в цирку, а потрапив до вас.

1) Що є причиною порушень дисципліни на уроках Ганни Кузьмівни? Чому?

2) У чому секрет майстерності вчителя фізики? Які здібності притаманні цьому педагогу? Відповідь обґрунтуйте.

8. Вчителька математики привела ученицю з 10 класу в кабінет до директора, де розповіла про причини непередготовленості дівчини до уроку: «Бачите – у неї обставини: учора приїздив у гості курсант училища. От вона з ним і погуляла. І не соромно було називати таку причину? У класі навіть діти сміються з такої дурні». Дівчина знітилася і голосно розплакалася. *Дайте оцінку діям учителя.*

9. Як ви вважаєте: коли і як загальнолюдські цінності перетворюються на конкретно людські, тобто стають надбанням тієї чи іншої людини? Як загальнолюдські цінності конкретизуються в мотивах, інтересах, діях, почуттях і ставленнях людей? Чи завжди варто «не поступатися власними принципами»?

10. Йде урок. Розв'язуючи задачу, вісім учнів виконали її одним способом, двадцять – іншим, четверо пішли оптимальним шляхом. Вчителька не поспішає ставити крапки над «і». Найсильнішим пропонується перебудувати задачу на новий лад, вислуховується пояснення слабких учнів, заохочується активність кожного. Вчителька не поспішає і з оголошенням оцінок, оскільки найбільше стурбована ходом думок учнів, активним обговоренням помилок, заохоченням нових самостійних пошуків. І як нагорода – радісний викрик: «Я зрозумів! Можна ще й так розв'язати». *Як співвідноситься підхід вчительки до навчання з ідеєю відомого радянського психолога Л.С. Виготського: педагогіці слід орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку, навчання має випереджати розвиток.*

11. Розв'яжіть задач. Приблизно на 3-му році життя дитина прагне діяти самостійно, часто поводить себе вперто, відмовляється виконувати вимоги дорослих.

Укажіть, чим може пояснюватися така поведінка? Як вона характеризує процес розвитку особистості? Як мають поводити себе батьки?

12. Дисципліна – результат чи засіб виховання? Безумовне підпорядкування владі, закону, традиції, правилам – чи свідоме їх дотримання? Наслідок зовнішнього впливу, вимог – чи внутрішньої самодисципліни? *Чому б ви надали перевагу: абсолютний послух з боку ваших учнів, чи спробу розібратися у ваших вимогах, чи, можливо, інший варіант реагування?*

13. Усі першокласники спочатку мають велике бажання вчитися. І не як-небудь, а на п'ятірки. Але перша двійка призводить до приниження, покарання, розчарування і до звинувачення у слабкості. Клас починає ділитися на окремі групи, відносини між якими є далеко не гуманними. Про двієчників з докором говорить учитель, звинувачують товариші. По-різному ведуть себе і учні. Одні внутрішньо не погоджуються з таким становищем. Перші двійки їм здаються випадковими: ручка була погана, папір розпливався, забув до кружечка хвостик приписати. Інші замикаються в собі, стають інертними, байдужими, втрачають віру у власні сили. Треті починають вести себе агресивно. Не зумівши добитися позитивних результатів у навчанні, вони прагнуть утвердити, проявити себе в колективі іншим шляхом: пустощами, витівками. Але найголовніше: вони всіма силами і довгий час не можуть сприйняти себе у новому статусі «неповноцінної особистості». Вони ще сподіваються на диво. У подібних випадках учителі бачать причину у відсутності в дітей здібностей. Психолог А. В. Крутецький стверджує, що здібності не «проявляються» і не «визрівають» у відповідних умовах, а формуються, розвиваються в житті, в процесі навчання, виховання ... Здібності – життєве навчання.

1) Проаналізуйте ситуацію. Чи немає тут протиріччя між шкільною практикою і твердженням психолога?

2) Які чинники визначають розвиток особистості?

3. Назвіть методи виховання і навчання, що забезпечують розвиток школяра?

14. В одній із шкіл було впроваджено нову форму роботи. У вестибюлі школи вивішували 4 планшети з проблемними задачками. Три з них мали розв'язання, а четверта – актуальна для науковців і раціоналізаторів, яка на сьогодні немає розв'язання. Через тиждень діти представляли свої варіанти розв'язання задач і обмінювалися ними на уроці «відкритих думок». *У чому полягає значущість такої роботи?*

15. Один із найважливіших елементів життєдіяльності педагога – спілкування з партнером (чи то колега, чи то студент, чи то хтось із допоміжного персоналу). Які б відносини нас не пов'язували, ефективність їх залежить від такту – манери говорити, інтонації, уваги до партнера по спілкуванню. Як ви вважаєте: що лежить в основі педагогічного такту? Чи виключає він жорстку відвертість, розмову начистоту, гостру критику? Такт є вродженою особливістю людини чи набутою?

16. В учительській відбувалася розмова про важливість і труднощі вчительської праці, критерії її оцінювання. Одні говорили, що справжній учитель той, хто досконало знає свій предмет. Інші стверджували, що тільки той учитель-майстер, хто вільно володіє формами позакласної роботи. Треті віддавали перевагу умінню працювати з батьками. Була ще й така думка: треба навчити дитину вчитися протягом усього життя, тому головне для учителя – його методичний досвід. Дехто вважав, що найважливіший показник якості вчителя – його кругозір.

Єлизавета Михайлівна сказала: – Я вважала і вважаю, що головне для учителя – сумлінність. Я усі двадцять п'ять років першою приходжу в школу і останньою йду. Я всю себе віддаю дітям. Треба всього себе віддавати дітям – ось що робить учителя Учителем! Анатолій Миколайович, молодий фізик, додав: – А ще треба мати що віддавати!

Літня учителька Софія Павлівна промовила: – Якість нашої роботи, а отже, нашу компетентність і сумлінність можна визначити лише за результатами нашої роботи – яких дітей випустили ми в життя, ким і якими вони стали. Серед моїх колишніх учнів два академіки, один у загоні космонавтів, троє докторів наук, четверо артистів, п'ять педагогів, суддя, навіть заступник міністра є, а вже інженерів, лікарів, журналістів, робітників – не злічити.

– Софіє Павлівно, а скількох ви не врятували? – запитав Анатолій Миколайович.

– Як це не врятувала? Від чого не врятувала? – не відразу зрозуміла колега.

– Скільки тих, хто спився чи опинився на лаві підсудних, або тих, які вирости поганими людьми?

Софія Павлівна без образи сприйняла запитання молодого вчителя. – А ви маєте рацію. Я ніколи не рахувала тих, кого не врятувала. Є, мабуть, і такі. Мені завжди приємно було працювати із сильними, здібними, яскравими дітьми, які самі хотіли вчитися. За ними когось, напевно, і прогавила. Якби кожен учитель за роки роботи в школі врятував хоча б одну долю, то в країні не було б негідників і підлих людей.

1) *Хто з учителів має рацію?*

2) *Поясніть вислів: «Учитель продовжує себе в дітях».*

17. Один із учнів восьмого класу веде з вами «бої без правил»: він приписує Вам те, чого ви не робили, те, чого ви не говорили, Ніяких аргументів не сприймає. Все це відбувається публічно, на очах усього класу. *Як припинити знущання? Що може бути причиною такої поведінки?*

18. Батьки першокласників на пропозицію вчителя заповнили анкети

такого змісту:

1) Як Ви вважаєте, чи правильно виховуєте свою дитину? 2) Що Вам заважає її правильно виховувати? 3) Які якості особистості Вам вдається виховати у своєї дитини? 4) Які риси характеру Ви хотіли б сформувати у неї? 5) Чи є у Вашого першокласника брат або сестра?

а) Які завдання може вирішити вчитель за допомогою такої анкети? б) Як можна використати здобуту інформацію у роботі з дітьми та батьками?

19. У другому класі є слабкий учень, і діти не пропускають нагоди познущатися з хлопчика. Коли вчитель викликає його до дошки, він тільки запинається і мовчить, боячись, що всі будуть сміятися над його відповіддю. Учитель зітхає, дорікає і ставить “2”.

Як би ви діяли на місці вчителя, щоб вирішити проблему невпевненості учня в собі та надмірної сором'язливості? Оберіть потрібний варіант.

А. не викликати його до дошки, якщо він соромиться; буду ігнорувати учня, доки він сам не виявить ініціативу й не визветься відповідати;

Б. викликати сором'язливого учня на кожному занятті – нехай вчиться відповідати і буде готовий до уроку;

В. дам учневі посильне завдання творчого характеру, яке відповідало б його інтересам, щоб він міг реалізувати свій творчий та інтелектуальний потенціал, і таке, щоб зацікавило учнів класу; попрошу учня зробити презентацію виконаного завдання;

Г. дам на наступному уроці контрольну роботу, щоб виявити наявний рівень знань учнів, оприлюдню результати та порівняю успіхи цього учня з рештою класу.

20. На методичному семінарі у школі зіткнулися погляди вчителів. Сергій Миколайович уважав, що гармонійний розвиток дитини можна реалізувати тільки в навчанні. Людмила Антонівна ж була переконана, що навчання – це ще не виховання, тому помилкою було б думати, що воно може автоматично розв'язати задачі виховання. Завуч з навчально-методичної роботи розгубилася.

21. Які з даних положень характеризують усвідомлене засвоєння учнем змісту навчального матеріалу:

1) перелік основних положень;

2) розкриття зв'язків між явищами й фактами;

3) відтворення фрагментів навчального матеріалу;

4) розкриття протиріч;

5) зміна навчального матеріалу за заданими параметрами?

22. Сашко К. рік зустрічався з Катею В. Останнім часом побільшало конфліктів між молодими людьми. Дівчина прийняла рішення – більше не зустрічатися з Сашком. Про це вона повідомила юнака. Але, на її подив, Сашко продовжував поводити себе так, нібито нічого не сталося: дзвонив їй, пропонував десь погуляти, приходив у гості. На всі відмови Катерини не звертав уваги, здавалося, що він не помічає змін, які відбулися у їхніх взаєминах. *Визначте, до якого психологічного захисту вдається Сашко і в чому його сутність?*

23. Прийшовши на урок у 6 клас, Ви бачите учня, який, на відміну від інших, ніяк на вас не реагує. Він гучно переказує хід і результати гри, яка щойно була на уроці фізкультури. *Якими будуть ваші дії?*

24. Світланка (6 років 2 місяці) ходить у перший клас. Вона вміє читати, писати, любить танцювати, декламувати вірші. Мама пишається донечкою, а Світланка – сама собою. Ідучи разом з мамою додому, дівчинка сказала: «Вчителька мене ненавидить, не хвалить. Дає мені завдання складніші, ніж іншим, щоби я не знала, як відповісти. У дитячому садку було набагато краще». *1. Назвіть можливі причини, що вплинули на відносини Світланки і вчительки. 2. Чого не врахував педагог у роботі зі Світланкою?*

25. Деякі види професійної діяльності, що характеризуються постійними нервовими навантаженнями, породжують так називані "професійні захворювання". Так, виявлено, що тривалість життя психотерапевтів на 10 років менше середньостатистичної – адже вони в процесі роботи змушені "пропускати через себе" чужий біль, страждання. Хворобливі зміни серця в хірургів зустрічаються в чотири рази частіше, ніж у робочих ливарних цехів. Половина хірургів США умирає від інфаркту міокарда чи інших серцево-судинних захворювань у віці до 50 років. Секундна розгубленість диспетчера аеропорту загрожує обернутися катастрофою, тому вони працюють в обстановці постійного напруження. А тому 35 % серед них хворіють на виразкові захворювання. *Вкажіть, наслідками дії якого психічного стану є описані вище захворювання?*

26. Ви проводите урок у 9 класі. Більшість із учнів не виявляє ніякого інтересу до роботи. Вони увесь час перепитують правила виконання завдання, уточнюють його. У класі гамір. *Якими будуть ваші дії?*

27. Йде урок. Розв'язуючи задачу, вісім учнів виконали її одним способом, двадцять – іншим, четверо пішли оптимальним шляхом. Учителька не поспішає ставити крапки над «і». Найсильнішим пропонується перебудувати задачу на новий лад, вислуховується пояснення слабких учнів, заохочується активність кожного. Вчителька не поспішає і з оголошенням оцінок, оскільки найбільше стурбована ходом думок учнів, активним обговоренням помилок, заохоченням нових самостійних пошуків. І як нагорода – радісний викрик: «Я зрозумів! Можна ще й так розв'язати». *Як співвідноситься підхід вчительки до навчання з ідеєю відомого радянського психолога Л.С. Виготського: педагогіці слід орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку, навчання має випереджати розвиток.*

28. Павло вважає, що успіх є результатом наполегливої праці і мало залежить від випадку і таланту, а досягти його можна лише в результаті тривалих цілеспрямованих зусиль. Він вже давно є шанувальником творчості французького комедіографа, актора, реформатора сценічного мистецтва початку нового часу Ж. Мольєра, який зазначав, що ми відповідаємо не тільки за те, що робимо, а й за те, чого не робимо. *Укажіть, який тип локусу контролю притаманний Павлу? Як юнак буде локалізувати контроль над значущими для себе подіями?*

29. Викладач історії М.С. навчальний матеріал викладає повільно і методично. Відповіді учнів вислуховує з цікавістю, але реагує мало емоційно, коментує їх спокійно і врівноважено незалежно від правильності чи неправильності. Рухи невиразні. Водночас він людина достатньо енергійна та працездатна. *Проаналізуйте подану вище характеристику викладача і визначте тип його темпераменту.*

30. Учень восьмого класу читає підручник з історії і намагається запам'ятовувати основні дати. Батько придивляється до нього і нарешті запитує: «Ну як справи, синку? Ти ось уже цілу годину читаєш одне й те ж». А хлопець і сам, як кажуть, «дійшов до ручки»: «Я навіть розгубився. Ніби все важливе, але жодна нормальна людина всього цього не запам'ятає».

1) Що, на вашу думку, треба порадити учневі.

2) Проконсультуйтеся з класним керівником, як краще організувати навчання дітей вдома.

31. Мені шістнадцять років. У мене є мама, тато, молодший брат. Але

кожний у нашій сім'ї живе своїм життям. За стіл ми ніколи не сідаємо разом, а кожний їсть окремо. Ми нікуди не ходимо всією сім'єю: ні гуляти, ні в кіно. Одного разу купили квитки до цирку, і то тато з мамою з нами не пішли.

Тато не п'є, любить працювати, допомагає мамі, мама також працелюбна. Але як вона до мене ставиться! Жодного разу мене не приголубила. Коли я з нею раджусь, вона відповідає коротко: «Не знаю». Коли ж я сама хочу поцілувати маму, вона мене зупиняє». Радитися мені доводиться з бабусею (мамина мама). Бабуня в мене чудова, мене розуміє, але вона старенька, багато в її житті все було по-іншому, а мама могла б зрозуміти мене краще. Я дуже заздрю своїй подрузі, у неї мама зовсім інша. Коли я в них буваю, мама подруги завжди цікавиться моїми справами. Разом ми п'ємо чай, розмовляємо. Мама подруги розповідає про себе, я про себе, про що мрію, ким хочу стати. Ця чужа жінка звертається до мене лагідно, а моя мама ні разу не назвала мене донечкою. Тільки Оля! Вона дуже нестримана, кричить, обзиває, а іноді може й ударити. В присутності гостей лає, принижує мене, виставляє напоказ мої недоліки. Я дуже ображена на маму, часто плачу.

1) Визначте характер стосунків між дорослими і дітьми в кожній із ситуацій.

2) Як впливають особливості стосунків у сім'ї на формування особистості?

32. Учням потрібно було написати домашній твір на тему «Ми подорослішали на рік». Восьмикласники безвідповідально віднеслися до цього завдання і написали роботи, що склалися із цитат і загальних фраз. «За щось вирішили мене покарати! – засмучено говорила викладач і класний керівник Поліна Андріївна. – Вчиш їх, вчиш, і ось тобі подяка». Колеги співчували їй, згадували аналогічні випадки зі свого власного досвіду. Наймудріші радили швидше забути про те, що трапалося. Але Поліна Андріївна вирішила поговорити з учнями. Відбулася виховна година, розмова після якої продовжилася в коридорі.

– А знаєш, що найбільше схвилювало Поліну? Що ми всім класом збунтувалися, – сказала одна дівчинка. А Володя Голубкін ніяк в себе не може прийти. Йому найбільш прикро, адже він писав твір не як усі ми, а від душі.

– Слухай, Володю, дай нам свій твір почитати.

Хлопчик вийняв зошит з портфеля і віддав однокласникам. Дівчинка почала читати вголос: «Рік – невеликий відлік часу для того, щоб докорінно змінити

характер людини. Потрібні великі зміни, а їх у мене не було в минулому році. Але все-таки я бачу, що став дещо іншим. По-перше, більш спокійним, по-друге, більш послідовним. Якщо раніше я починав щось робити і в мене виникали хоч найменші сумніви щодо цієї справи, я її залишав. Зараз я, перш за все, подумаю, розберуся у всьому і тільки потім прийму певне рішення. Але найголовніша зміна в моєму характері за останній рік – це те, що я став спокійнішим. Раніше я хвилювався через усілякі дрібниці...» Автор твору, немов знову щось переживаючи, похнюпився і почервонів.

– Чудовий твір! Чому їй не сподобалося? Дивися, тут все написано: «Щось не помітила я в тобі особливих змін. Думки-то правильні, але на папері у тебе одне, а в житті зовсім інше».

– Навіщо це писати, якщо сама дала твір на таку тему? Адже вона знущається над Володькою!

– Ти ж знаєш, що Поліна завжди так поводить. Що їй до нашого самолюбства?

1) За що ж вирішили покарати свого вчителя восьмикласники?

2) Які серйозні педагогічні прорахунки допустила вчителька у своїй діяльності?

33. Що можуть зробити батьки, щоб, з одного боку, не перешкоджати розвитку інтересу дитини до техніки, а з іншого – заохочувати до навчання? Здібності дітей... Про них окремі батьки судять з надзвичайною легкістю.

– У мого Володі такі здібності! Він уроки робить на ходу, а з деяких дисциплін зовсім нічого не читає... Але в нього тільки «чотири» і «п'ять». Коли б він учив...

1) За якими ознаками можна судити про наявність в учня здібностей?

2) Наполеглива праця і розвиток здібностей, як вони пов'язані між собою? Наведіть приклади.

34. Учениця VII класу страждає від того, що має зріст 176 см. У класі вона є найвищою, до дошки виходить згорбившись. Тому іноді відмовляється відповідати – хай краще двійка, ніж ще одне приниження. У її свідомості постійно звучать репліки однокласників: «Ей, дилда!», зауваження учителя: «Що це тебе так перекручує?» і лагідне прохання матері: «Та розправ ти плечі, дивися, яка у тебе гарна фігура». А тут ще й однокласник сподобався, який на півголови нижчий від неї. І стоїть дівчина годинами перед дзеркалом у ванній з думками: «Ах, ці жахливі руки, вони нижче колін! Ну хіба у нормальної людини бувають такі руки. І шия довжелезна, але з нею можна щось придумати: якщо втягнути або підняти комір, то скрадається, а

от ноги нікуди не дінеш. Як соромно, коли хлопці поруч намагаються підніматися, витягуватися». Це спричиняло дівчинці фізичні страждання. 1. *Якою має бути позиція педагога у розвитку самосвідомості вихованців?* 2. *Як розвивати унікальне людське «само», яке розгалужується на такі складні утворення, як самодисципліна, самотійність, самовизначення, самооцінка, самоконтроль, саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення?*

35. Прокоментуйте уривок тексту. «Довірте мені десяток здорових нормальних дітей і дайте можливість виховувати їх так, як я вважаю за потрібне; гарантую, що, вибравши кожного з них навмання, я зроблю його тим, ким задумаю: лікарем, юристом, художником, комерсантом і навіть жебраком, злодієм, незалежно від його даних, здібностей, покликання, раси його предків. ...Коли цей експеримент завершиться, я зможу точно визначити той спосіб, яким потрібно виховувати дітей, і той тип суспільства, у якому вони повинні жити». *З чим Ви погоджуєтесь і з чим ні? Які, на Ваш погляд, практичні наслідки такого підходу?*

36. У 4 класі з'явилась нова дівчинка. Жила вона з матір'ю та двома меншими братами. Мати мало турбувалася про доньку, тому вона часто запізнювалася до школи, була неохайно одягнена, з однокласниками дівчинка майже не спілкувалася, погано вчилася. 1. *Що б Ви порадили класному керівнику в такій ситуації?* 2. *Назвіть основні форми та методи роботи класного керівника з дітьми із проблемних сімей.*

37. Учень восьмого класу читає підручник з історії і намагається запам'ятовувати основні дати. Батько придивляється до нього і нарешті запитує: «Ну як справи, синку? Ти ось уже цілу годину читаєш одне й те ж». А хлопець і сам, як кажуть, «дійшов до ручки»: «Я навіть розгубився. Ніби все важливе, але жодна нормальна людина всього цього не запам'ятає». *Що, на вашу думку, треба порадити учневі.*

38. Йде урок. Розв'язуючи задачу, вісім учнів виконали її одним способом, двадцять – іншим, четверо пішли оптимальним шляхом. Учителька не поспішає ставити крапки над «і». Найсильнішим пропонується перебудувати задачу на новий лад, вислуховується пояснення слабких учнів, заохочується активність кожного. Вчителька не поспішає і з оголошенням оцінок, оскільки найбільше стурбована ходом думок учнів, активним обговоренням помилок, заохоченням нових самотійних пошуків.

І як нагорода – радісний викрик: «Я зрозумів! Можна ще й так розв'язати». *Як співвідноситься підхід вчительки до навчання з ідеєю відомого радянського психолога Л. С. Виготського: педагогіці слід орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку, навчання має випереджати розвиток?*

39. В одній дружній сім'ї з'явилася така традиція – вечорами за чашкою чаю обговорювались події дня. Усі разом переживали радощі та невдачі в житті кожного члена сім'ї. Багато розмов було про роботу матері – вона вчителька, про складні ції батька-хірурга. Усі досягнення і невдачі дітей обговорювались так само, як і справи дорослих. І не тільки їх успішність, а також гуртки, спорт – усе викликало інтерес. У дім досить часто приходили однокласники дітей. Батько й мати з інтересом слухали про їх шкільне життя, брали активну участь в обговоренні подій. *1. Який вплив на виховання дітей має психологічний клімат у цій сім'ї? 2. Які моральні якості формуються у дітей цієї сім'ї?*

40. Після закінчення університету П.В. найшов собі роботу викладача у своєму навчальному закладі. Молодий чоловік з тривогою очікував першу пару, відповідально і ґрунтовно готуючись до її початку. І ось настав перший робочий день. П.В. сів у метро і поїхав на роботу. Яким же було його здивування, коли він з'ясував, що проїхав свою зупинку, і тепер необхідно вертатися назад на дві зупинки. *Визначте можливі причини такої поведінки?*

41. У одній дружній сім'ї з'явилася така традиція – вечорами за чашкою чаю обговорювались події дня. Усі разом переживали радощі та невдачі в житті кожного члена сім'ї. Багато розмов було про роботу матері – вона вчителька, про складні операції батька-хірурга. Усі досягнення і невдачі дітей обговорювались так само, як і справи дорослих. І не тільки їх успішність, а також гуртки, спорт – усе викликало інтерес. У дім досить часто приходили однокласники дітей. Батько й мати з інтересом слухали про їх шкільне життя, брали активну участь в обговоренні подій. *Який вплив на виховання дітей має психологічний клімат у цій сім'ї? Які моральні якості формуються у дітей цієї сім'ї?*

42. Молода вчителька англійської мови, зайшовши у 7-й клас, побачила, що всі хлопці сидять в окулярах найрізноманітніших фасонів і кольорів. Учні, затамувавши подих, чекали «вибуху». Але Ніна Іванівна нічого не

помітила. Вона відкрила журнал і почала урок. Власник найоригінальнішого оптичного приладу вийшов до дошки. Усі почали читати текст, і хвилини через десять учні один за одним ховали окуляри, які їм заважали.

1) Чому учні не досягли мети? Що допомогло новому педагогу налагодити контакт з учнями?

2) Які здібності виявила вчителька у цій ситуації?

43. Студент Н. гарячковий, дуже вразливий і запальний. У нього трапляються емоційні зриви, коли інші зачіпають його самовпевненість. Зробивши помилку під час написання контрольної роботи, він рве аркуш на дрібні шматочки і демонстративно кидає його під стіл. Заспокоївшись, шкодує про вчинене.

Пізнавальні психічні процеси в нього протікають швидко і енергійно. Мова виразна, емоційна, часто зривається на крик. Дуже швидкий та енергійний в рухах, полюбляє при цьому демонструвати свою фізичну силу. Часто виступає як ініціатор колективних справ, претендуючи на роль лідера. Зміна настрою відбувається різко і швидко. Навчальний матеріал засвоює швидко, але, поспішаючи, робить помилки. *Проаналізуйте подану вище характеристику студента і визначте тип його темпераменту. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на відомості про властивості темпераменту.*

44. На методичному об'єднанні вчителів історії досвідчений педагог ділиться своїми думками: Коли я веду урок, завжди подумки бачу відмінника – як він сприймає мою розповідь? Чи цікаво йому? І в той же час я також думаю про слабого учня – чи розуміє він мене, чи все засвоїв? Довгий час мене турбувала Елла, тиха, несмілива дівчинка, яка неохоче спілкувалася з однокласниками, трималася осторонь від усіх, відповідала невпевнено. Придивившись до неї, я побачила, що Елла має хорошу пам'ять, допитлива, у неї достатній рівень знань, але їй заважає боязнь. Як подолати її? Вирішила доручити Еллі підготувати доповідь. Кілька вечорів ми сиділи над книгами разом. Вона прекрасно впоралася із завданням, клас навіть ахнув від подиву: ось так тихоня! Згодом їй доручила нове завдання, яке дівчинка виконувала уже самостійно. Повільно, але впевнено вона подолала боязнь аудиторії. *Реалізація яких принципів у процесі навчання допомогла вчителю домогтися успіхів?*

45. Доктором Сингом у 1920 році були знайдені дві індійські дівчинки, які проживали серед вовків. Дівчата бігали карачки, підвивали як тварини, їли з тарілки як вовки.

Не дивлячись на напружену працю вчителів, дівчата так і не змогли

адаптуватися до соціального середовища. Амала, яку знайшли у віці 7-8 років у 17 років за рівнем розумового розвитку була схожа на 3-4 річну дитину. А Камала, яку знайшли у віці 2 років, незабаром померла. *Вкажіть, порушення яких закономірностей психічного розвитку людини, не дали можливості сестрам адаптуватися до життя у соціумі?*

46. Йде урок. Розв'язуючи задачу, вісім учнів виконали її одним способом, двадцять – іншим, четверо пішли оптимальним шляхом. Учителька не поспішає ставити крапки над «і». Найсильнішим пропонується перебудувати задачу на новий лад, вислуховується пояснення слабких учнів, заохочується активність кожного. Вчителька не поспішає і з оголошенням оцінок, оскільки найбільше стурбована ходом думок учнів, активним обговоренням помилок, заохоченням нових самостійних пошуків. І як нагорода – радісний викрик: «Я зрозумів! Можна ще й так розв'язати». *Як співвідноситься підхід вчительки до навчання з ідеєю відомого психолога Л.С. Виготського: педагогіці слід орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку, навчання має випереджати розвиток?*

47. 1) Д. Менделєєв у школі вирізнявся великими успіхами у галузі математики та фізики, але одержував нулі та одиниці з мов. О. Пушкін, як свідчать біографи, навчаючись у ліцеї, навпаки – проливав багато сліз над математикою, докладав чимало зусиль, але його успіхи в математиці були дуже скромні.

2). Автор відомого твору «Лихо з розуму» О. Грибоєдов з великим успіхом закінчив математичний факультет університету. М.Лермонтов дуже любив розв'язувати математичні задачі.

Поясніть, співвідношенням яких здібностей зумовили досягнення чи неуспіхи видатних особистостей?

48. На методичному об'єднанні вчителів історії досвідчений педагог ділиться своїми думками:

– Коли я веду урок, завжди подумки бачу відмінника – як він сприймає мою розповідь? Чи цікаво йому? І в той же час я також думаю про слабого учня – чи розуміє він мене, чи все засвоїв?

Довгий час мене турбувала Елла, тиха, несмілива дівчинка, яка неохоче спілкувалася з однокласниками, трималася осторонь від усіх, відповідала невпевнено. Придивившись до неї, я побачила, що Елла має хорошу пам'ять, допитлива, у неї достатній рівень знань, але їй заважає боязнь. Як подолати

її? Вирішила доручити Еллі підготувати доповідь. Кілька вечорів ми сиділи над книгами разом. Вона прекрасно впоралася із завданням, клас навіть ахнув від подиву: ось так тихоня! Згодом їй доручила нове завдання, яке дівчинка виконувала уже самостійно. Повільно, але впевнено вона подолати боязнь аудиторії. *Реалізація яких принципів у процесі навчання допомогла вчителю домогтися успіхів?*

49. *Виховувати людину – це головним чином впливати на неї, або створювати сприятливі умови для її саморозвитку. Чи може людина сама скеровувати цей процес? Якщо так, то яким чином? Яку роль відіграє рефлексія у визначенні цілей, задач, можливих технологій виховання і саморозвитку».*

50. Давно-давно у невеличкому французькому містечку Шартрі будувався величний храм. У трьох робітників, які підвозили на візках будівельні камені, запитали: «Що Ви робите?». Перший відповів крізь міцно стиснуті зуби: «Тягну важкі візки з цими проклятущими каменюками! Сил моїх немає! Ось які мозолі на руках набив!». Другий сказав доброзичливо: «Як це – що роблю? Заробляю на хліб своїй жінці та двом маленьким донькам». А третій випрямився, стер з обличчя великі краплі поту, широко посміхнувся і відповів: «Я будую шартрський храм». *Поясніть, чому робітники надали на одне і теж запитання різні відповіді, виконуючи одну і ту ж роботу. Про який елемент у структурі діяльності йдеться?*

51. Ганна Іванівна – суворий, вимогливий завуч. Усі в школі її побоюються. Якось на її уроці хтось із шестикласників, визирнувши у вікно, побачив, як візниця жорстоко бив коня. «Дивіться, як він її б'є», - кричали учні. Ганна Іванівна, насупивши брови зауважила: «Як же у вас легко відволікається увага будь-якою дрібницею. На вулиці хтось стьобає коня, а ви вже готові забути про роботу. Усі дивляться на дошку. *Оцініть дії педагога. Як би ви вчинили у такій ситуації?*

52. Конфлікт – зіткнення думок, поглядів людей, а то й самих людей з конкретного приводу. Іноді він швидкоплинний, іноді тривалий. Іноді локальний, іноді розповсюджується між людьми. Завжди має причини, але не завжди можна визначити, хто правий, а хто винний в конфлікті. *Як ви вважаєте, чи можливе безконфліктне існування людей? Чи потрібна безконфліктність? Що найчастіше провокує конфлікт: різні точки зору чи обставини? Конфлікт «між батьками й дітьми» – об'єктивна неминучість чи наслідок загальної невихованості?*

53. Вивчається тема «Перемога демосу і зміцнення держави в Афінах». П'ятикласники мовчки читають клятву афінських юнаків при вступі на військову службу. Після уважного читання діти ставлять один одному запитання за текстом клятви: «Які слова клятви тобі особливо подобаються? До чого кличе клятва? Які якості вона виховує в громадянах? Яке твоє особисте ставлення до клятви? *Охарактеризуйте дії вчителя на уроці історії.*

54. Катя, учениця 7-го класу, переживає через те, що її зріст уже зараз 171 см. У класі вона вища за всіх. До дошки виходить згорбившись, присідає, сутулиться. Кожний вихід до дошки – стрес. Тому інколи відмовляється відповідати – нехай краще «два», ніж ще одне приниження. У неї в голові постійно звучать репліки хлопців: «Ау, каланча!»; зауваження учителя: «Що це тебе так перекрутило?», коли вона виходить до дошки; прохання матері: «Не сутулься так, розправ плечі, подивись, яка у тебе гарна фігура». А тут ще Паша подобається, а він на півголови нижчий, ніж вона. Дивлячись на себе в дзеркало, Катя горювала:

– Ох, ці жахливі руки, вони нижче колін! Хіба у нормальної людини бувають такі руки? І шия така довга, але з нею можна дещо придумати, якщо її втягнути чи підняти комір, а ось ноги куди дінеш? *Поясніть, про які особливості підліткового віку йде мова. Проаналізуйте особливості розвитку самосвідомості дівчинки.*

55. Як ви вважаєте: коли і як загальнолюдські цінності перетворюються на конкретно людські, тобто стають надбанням тієї чи іншої людини? Як загальнолюдські цінності конкретизуються в мотивах, інтересах, діях, почуттях і ставленнях людей? Чи завжди варто «не поступатися власними принципами»?

56. Шестирічну Оксану готували до школи вдома. Дівчинка не відвідувала дитячий дошкільний заклад, бо постійно хворіла гострими респіраторними захворюваннями. Батьки були зайняті роботою, тому дитиною опікувалася бабуся. Вона вчила дівчинку читати, писати, переказувати ті казки та оповідання, які зачитувала онучці. Дівчинка зростала жвавою, життєрадісною; у дворі охоче спілкувалась з дітьми. Коли їй пропонували погратись у різні дитячі ігри, вона відмовлялась, бо бабуся не дозволяла їй гратись ані в ігри, ані іграшками. Це дуже засмучувало дівчинку. Вона крадькома, щоб не бачила бабуся, бавилась з лялькою, робила їй зачіски... Однак, бабуся запевняла, що Оксанка вже доросла, треба думати про школу, а іграшки та ігри – то забавки для маленьких дітей.

Проаналізуйте, чи правильно вчиняла бабуся, забороняючи онучці гратися в дитячі ігри? Яке значення мають ігри у розвитку та соціалізації дитини дошкільного віку?

57. Волков І. П. намагався розвивати творчі здібності учнів через конкретну діяльність. Він зініціював створення творчих кімнат. Перша творча кімната була створена на базі кабінету малювання і креслення, в якій мали виготовляти недіючі вироби (макети), займатися ліпкою, різьбою та ін. Завчасно визначалася тема роботи, над якою учні могли працювати протягом 1-2 місяців. Окремо виготовлялися таблиці із зображеннями різної складності, які могли використовувати учні у роботі». *Чи доцільна робота вчителя? Обґрунтуйте власну думку.*

58. Один із найважливіших елементів життєдіяльності педагога — спілкування з партнером (чи то колега, чи то студент, чи то хтось із допоміжного персоналу). Які б відносини нас не пов'язували, ефективність їх залежить від такту — манери говорити, інтонації, уваги до партнера по спілкуванню. *Як ви вважаєте: що лежить в основі педагогічного такту? Чи виключає він жорстку відвертість, розмову начистоту, гостру критику? Такт є вродженою особливістю людини чи набутою?*

59. Художник сидів у своїй майстерні, розглядаючи біле полотно у натягнутій рамі. Напроти, в сусідньому будинку він побачив постать дівчини, яка стояла біля відкритого вікна і щось швидко зчитувала з аркуша. Обличчя художника вмить пожвавішало, і в його уяві виник образ молодої вродливої дівчини, яка отримала надзвичайно важливу звістку... Він взяв до рук пензля і почав малювати. Кожен рух пензля відображав зовнішній вигляд дівчини, її почуття, радість і смуток водночас. Робота так захопила художника, що він перестав помічати плин часу. Знесилений, втомлений, але щасливий, він не залишав майстерні ані вдень, ані вночі. Він постійно щось наспівував, співставляючи уявний образ та його чудове зображення. *Вкажіть, про який вид та тип діяльності йдеться у поданій ситуації. За якими ознаками ви це встановили?*

60. Сергій Іванович, художник-оформлювач за професією, працював учителем малювання і креслення. Людина молода, із задатками до комерційної діяльності. Він прагнув розширити свою діяльність. Порадившись із директором школи, запропонував організувати при школі госпрозрахунковий клуб творчості. А потім ця ідея переросла у створення

творчо-виробничого об'єднання. Більше ста учнів висловили бажання взяти участь у такій роботі. Учні оформили кілька їдалень у дитячих садках. З'явилися гроші. Сергій Іванович запропонував роздати їх як зарплату учням. Міськвно не мало певної думки, директор вагався. *Оцініть доцільність ідей учителя малювання.*

61. Виховувати людину – це головним чином впливати на неї, або створювати сприятливі умови для її саморозвитку. *Чи може людина сама скеровувати цей процес? Якщо так, то яким чином? Яку роль відіграє рефлексія у визначенні цілей, задач, можливих технологій виховання і саморозвитку. Обґрунтуйте власну думку.*

62. У романі У. Голдінга „Володар мух” описано ситуацію, коли внаслідок авіаційної катастрофи врятувалися лише діти. І хоча вони потрапили на острів, де збереглися усі досягнення цивілізації, проте не змогли їх освоїти і невдовзі деградували до варварства. *Укажіть які закономірності формування психіки людини висвітлює описана ситуація? Відповідь обґрунтуйте.*

63. Підготуйте 10 питань для бесіди з учнями на морально-етичну тему.

64. Йде урок. Розв'язуючи задачу, вісім учнів виконали її одним способом, двадцять – іншим, четверо пішли оптимальним шляхом. Учителька не поспішає ставити крапки над «і». Найсильнішим пропонується перебудувати задачу на новий лад, вислуховується пояснення слабких учнів, заохочується активність кожного. Вчителька не поспішає і з оголошенням оцінок, оскільки найбільше стурбована ходом думок учнів, активним обговоренням помилок, заохоченням нових самостійних пошуків. І як нагорода – радісний викрик: «Я зрозумів! Можна ще й так розв'язати». *Як співвідноситься підхід вчительки до навчання з ідеєю відомого радянського психолога Л.С. Виготського: педагогіці слід орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку, навчання має випереджати розвиток.*

65. По телевізору йшов цікавий фільм, коли Сашко пригадав, що на завтра потрібно дописати твір з літератури. Він змусив себе вимкнути телевізор і неохоче відкрив зошит, з напругою вчитувався в слова, написані напередодні. "Ні, щось не те... А якщо спробувати так... Насправді ці літературні герої нагадують наших сучасників – говорять красиво, але

користі від цього ніякої..." Для нього все зникло навколо. Захоплений роботою, ніби на одному диханні, Сашко почав дописувати твір, вже не примушуючи себе. *Укажіть, про який психічний процес та його різновид йде мова у поданій інформації? Відповідь обґрунтуйте.*

66. Батьки Сергія Т. постійно турбувалися про всебічний розвиток сина. Заняття у школі поєднувалися з відвідуванням художньої школи, спортивної секції, музичної школи. Усі рідні наполегливо навіювали Сергію, що він винятково обдарований, що у нього прекрасне майбутнє. І справді, перший семестр хлопець провчився на «відмінно». З другого півріччя погіршилися успіхи у школі. Сергій втратив інтерес до занять спортом та музикою. Був випадок, що хлопець утік з дому до своєї тітки у село. *Оцініть дії батьків. Запропонуйте можливу бесіду з батьками, щоб допомогти хлопцю.*

67. Що можуть зробити батьки, щоб, з одного боку, не перешкоджати розвитку інтересу дитини до техніки, а з іншого – заохочувати до навчання? Здібності дітей... Про них окремі батьки судять з надзвичайною легкістю. – У мого Володі такі здібності! Він уроки робить на ходу, а з деяких дисциплін зовсім нічого не читає... Але в нього тільки «чотири» і «п'ять». Коли б він учив... *1. За якими ознаками можна судити про наявність в учня здібностей? 2. Наполеглива праця і розвиток здібностей, як вони пов'язані між собою? Наведіть приклади.*

68. Відомо, що першим методом психології була інтроспекція – спроба прямого проникнення людини в своє психічне життя. У подальшому на зміну самоспостереженню прийшли опосередковані методи пізнання – спостереження та експеримент. Самоспостереження нині відіграє другорядну роль і використовується як допоміжний метод психолого-педагогічних досліджень. *Поясніть, чому так сталося? Вкажіть, чому психіка людини не може вивчатися безпосередньо?*

69. Ви проводите урок у 5 класі. Проходячи між рядами і спостерігаючи за роботою учнів, чуєте гарчання з-під парти. Нахилившись, бачите маленького песика, завбільшки з рукавичку. *Опишіть свої дії. Поясніть їх доцільність.*

70. У школі 7-й клас є самим недисциплінованим і неорганізованим. Але не у всіх учителів учні порушують дисципліну. Українську мову веде Ганна

Кузьмівна. Вимоглива, сувора, розслаблятися не дозволяє. Але тільки переходить до пояснення нового матеріалу, всю увагу зосереджує на його змісті. Ось тоді учні починають займатися різними справами. І тоді вчителька починає на них кричати. Фізик Дмитро Андрійович, зайшовши до класу, відразу поглядом проводить усіх разом і кожного зокрема. Пояснює новий матеріал і, не перериваючи розповіді, тихенько підходить до Віктора, який сидить за останньою партою, забирає у нього плеєр і продовжує розповідь. Малює на дошці схему фізичних процесів і раптом: – Тихенько, діти, Андрій їсть. Не будемо йому заважати. Галинко, фотографію і я б подивився. Але на перерві. Увага на дошку. Андрій ховає свого піріжка, Галя здригається, ніяковіє і зосереджує свою увагу на дошці. На перерві учні обступають учителя і не можуть стримати своєї допитливості: як він дізнався про плеєр, фотографію. – Секрет фірми, – жартує учитель. – Готувався працювати в цирку, а потрапив до вас. 1. *Що є причиною порушень дисципліни на уроках Ганни Кузьмівни? Чому?* 2. *У чому секрет майстерності вчителя фізики? Які здібності притаманні цьому педагогу? Відповідь обґрунтуйте.*

71. Звичайний клас. Більшість учнів «середнячки». Малоініціативні, на уроках мало запитують; дисципліна слабка, активізується робота класу тільки тоді, коли чують щось цікаве. Більшість вчителів, працюючи з даним класом використовують авторитарний стиль спілкування. *Запропонуйте методи роботи з дітьми у даному класі.*

72. Ви на перерві зайшли в учительську. До кімнати заходить знервована жінка (мама школярки) і голосно викрикує: «Що це у вас діється? Знову знущаєтесь з моєї дитини, нацьковуєте на неї інших учнів?! А ще педагоги...». *Обґрунтуйте власні дії.*

73. Дисципліна – результат чи засіб виховання? Безумовне підпорядкування владі, закону, традиції, правилам – чи свідоме їх дотримання? Наслідок зовнішнього впливу, вимог – чи внутрішньої самодисципліни?

74. Чому б ви надали перевагу: абсолютний послух з боку ваших учнів, чи спробу розібратися у ваших вимогах, чи, можливо, інший варіант реагування?

75. Проаналізуйте поведінку педагога. Як би ви повелися в ситуації, що

склалася на уроці? Обґрунтуйте свою позицію. Учитель пояснює нову тему. Раптом із-за парти підводиться учень і заявляє: «Нецікавий сьогодні матеріал, я краще піду». Не роздумуючи, він попрямував до виходу. Вчитель, стримуючи обурення, продовжила пояснення, урок ввійшов у звичайне русло. Але перед дзвінком у дверях з'явився учень, який демонстративно вийшов з класу, зі словами: «Я вас сфотографую», клацнув камерою на телефоні.

76. Чи може ця ситуація спілкування перерости в конфліктну? Обґрунтуйте свою точку зору. - Моя дитина – геній. У неї стільки оригінальних ідей, чи не так? - Так, - відповідає вчитель, - особливо коли справа доходить до правопису.

77. Під час відповіді учня вчитель:

- Сидить біля столу, трохи нахалившись в бік школяра;
- Стоїть перед учнем, склавши руки на грудях, уважно дивиться на нього;
- Сидить, відхилившись назад, тримає руки за головою;
- Погладжує підборіддя однією рукою.

Про що свідчить невербальна поведінка вчителя?

78. Ви заходите в кабінет до керівника на його вимогу і бачите вираз обличчя. Що означають такі його мімічні вияви емоційних реакцій? 1. Брови опущені, чоло та ніс зморщені, ніздрі розширені, верхня губа ледь піднята, нижня - висить або піднята й зімкнута. Чоло звичайно спокійне, чіткі зморшки в куточках очей, губи притиснуті до зубів, рот може бути закритий або відкритий, іноді на щоках утворюються ямочки.

79. Відреагуйте миттєво за обмеженням в часі та інформації на запропоновану ситуацію: Ви вперше заходите в клас, і бачите, що всі учні сидять на партах, і, не звертаючи на вас уваги, продовжують обговорювати якусь проблему.

80. Відреагуйте на запропоновану ситуацію, обґрунтуйте: Під час уроку один з учнів заявляє, що на попередньому Ви помилилися, записуючи рівняння реакцій. Ви раптом усвідомлюєте, що він правий. Клас з нетерпінням чекає, що ви скажете.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С. П., Майборода Г. Я. Соціальна педагогіка. Черкаси: ЧДУ, 2012. 365 с.
2. Архипова С. П., Кретьова О. І. Студентське самоврядування як складова професійної підготовки і виховання майбутніх фахівців. *Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки*. 2002. Вип. 34. С. 28–30.
3. Балашова С. Навчально-рольова гра у формуванні дослідницьких умінь студентів. *Початкова школа*. 2005. № 6. С. 52–56.
4. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2 (143). С. 49–54.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2006. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
7. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
8. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 26–37.
9. Божок Н. О., Власенко Л. В. Особистісно-орієнтована освіта і проектна технологія. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2009. № 28. С. 104–107.
10. Борисюк А. С. Психологічні передумови й чинники особистісного та професійного розвитку студентів: монографія. Чернівці: Технодрук, 2016. 264 с.
11. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
12. Велитченко Л. К., Подшивалкіна В. І. Методологічні та теоретичні проблеми психології. Одеса: СВД Черкасов, 2009. 279 с.
13. Вишневський О. І. Теоретичні основи педагогіки: підручник. Дрогобич: Відродження, 2001. 268 с.
14. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
15. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення, перспективи розвитку. Вінницька область: монографія / автори: Н. І. Лазаренко та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. 408 с.

16. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ: Велес, 2009. 432 с.
17. Беспарточна О. І., Гладченко О. В., Ратушняк Т. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології для забезпечення якісного дистанційного навчання. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, педагогіка, психологія, соціологія*. 2022. № 2. С. 76–91.
18. Виноградова В. Є., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: практикум. Київ: Ліра-К, 2020. 296 с.
19. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. Дніпро: Університет ім. Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
20. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Спілкування в педагогічному процесі: навч. посіб. Житомир: ТОВ «Бук-Друк», 2021, 100 с.
21. Герасімова Н. Є., Герасимова І. В., Уварова В. О. Психологія: самостійна робота студентів: навч.-наук. посіб. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. 54 с.
22. Герман Н. А., Тягунова Н. В. Адаптація форм організації самостійної роботи студентів до сучасних технологій навчання. *Вища школа*. 2010. № 4-5. С. 53–61.
23. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: підруч. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
24. Гриньова М. В., Кононець Н. В. Компетентнісний підхід у професійній підготовці: електронний посіб. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2019. 25 с.
25. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. Методол.-світогляд. аналіз: монографія. Київ: Знання України, 2002. 577 с.
26. Дебич М. Гуманізація навчально-виховного процесу у вищій школі. *Вища школа*. 2011. № 5-6. С. 47–52.
27. Дем'янюк Т. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: наук.-метод. посіб. Суми: «Антей», 2006. 384 с.
28. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. Київ: Слово, 2012. 432 с.
29. Демченко О. Реалізація основних підходів, методів та форм організації самостійної роботи у сучасній педагогічній практиці. *Рідна школа*. 2006. № 7. С. 19–21.
30. Друзь З. В. Виховні технології в сучасній школі. Кривий Ріг: КДПУ, 2008. 256 с.

31. Євтух М. Б., Сердюк О. П. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: МАУП, 2003. 232 с.
32. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
33. Єремєєва В. М. Технологія вивчення теорії та методики виховання: метод. посіб. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. 2013. 266 с.
34. Жигайло Н. Психологічні особливості соціальної адаптації студентів першокурсників. *Молодь і ринок*. 2012. № 3 (86). С. 26–31.
35. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
36. Заброцький М. М. Основи вікової психології: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2008. 112 с.
37. Загірняк М., Поясок Т., Беспарточна О. Медіапедагогіка: підручник. Харків: Друкарня Мадрид, 2018. 315 с.
38. Зеркаль М. М. Історія трансформації змін в педагогіко-технологічному і методичному забезпеченні навчально-виховного процесу у вітчизняних закладах освіти з етнічним компонентом (1991–2012 рр.). *Гілея*. 2013. № 72. С. 180–186.
39. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: монографія / Д. П. Антюшко, В. С. Володавчик, Л. І. Сєногонова та ін. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2022. 189 с.
40. Кайдалова Л. Г., Сабатовська-Фролкіна І. С., Альохіна Н. В., Шварп Н. В. Педагогіка та психологія вищої школи: навч. посіб. Харків: НФаУ, 2019. 248 с.
41. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2005. 343 с.
42. Картель Т. М. Самостійна робота студентів як умова їх професійного становлення. *Наукові праці Чорноморського національного університету ім. Петра Могили. Сер. Педагогічні науки*. Миколаїв, 2006. Вип. 37. Т. 50. С. 76–81.
43. Кіт Г. Г., Тарасенко Г. С. Українська народна педагогіка: курс лекцій. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2008. 302 с.
44. Ковальчук Л. О. Педагогіка вищої школи: метод. матеріали. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 11 с.
45. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів*. Вип. № 1 (33). Ч. 1-2. Харків: ХОНМІБО, 2005. С. 35–45.
46. Кравцов Ф. П. Українська Інтернет культура: соціальні мережі.

Київ: Либідь, 2008. 321 с.

47. Кучерявий А. О. Закономірності педагогічного управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів. *Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки*. 2013. № 12 (265). С. 66–72.

48. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Вип. 14. Т. 3: Консультативна психологія і психотерапія. С. 26–64.

49. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: навч.-метод. посіб. Полтава: АСМІ, 2020. 303 с.

50. Марцева Л. А. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. Житомир: «Житомирська політехніка», 2022. 150 с.

51. Мухіна Г. Педагогіка та психологія вищої школи: підручник. Київ: Дакор, 2020. 178 с.

52. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / авт. кол. : Бех І. Д., Алексеєнко Т. Ф., Балл Г. О., Докукіна О. М. та ін. Чернівці: Букрек, 2005. 55 с.

53. Нечепоренко Л. С. Методологічні засади теорії і практики педагогічної майстерності. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 128 с.

54. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / О. І. Федоренко та ін. ; за заг. ред. О. І. Федоренко. Харків: ФОП Бровін О. В., 2020. 240 с.

55. Педагогічне проєктування в сучасній освіті: дидактичний і виховний аспект: кол. моногр. / за заг. ред. Т. О. Пушкарьової. Київ: ТОВ НВП «Росток А.В.Т.», 2021. 124 с.

56. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.

57. Підборський Ю. Г. Особливості формування педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. Педагогічні науки*. 2021. Вип. 150. С. 111–120.

58. Пономарьова Г. Ф., Толмачова І. М., Кондрацька Л. В., Шукалова О. С. Педагогіка та психологія у сфері вищої освіти: робочий зошит. Харків: «Харківська гуманітарно-педагогічна академія», 2020. 118 с.

59. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., Костенко О. В. Сучасні технології освітнього процесу: навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2019. 224 с.

60. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., Герасименко Л. В. Словник термінів з педагогіки вищої школи (українсько-англійський, англо-

український): навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2019. 120 с.

61. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., Ченчева О. О., Ченчевий В. В. Використання додатку доповненої реальності blippar у процесі комбінованого навчання студентів технічних спеціальностей. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2022. № 1. Т. 87. С. 111–123.

62. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Метод телекомунікаційних проектів як один із сучасних методів навчання в закладах вищої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. 2021. Вип. 46. С. 10–19.

63. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Формування позитивного іміджу майбутнього викладача вищої школи як складова його професійної підготовки. *Вісник Університету ім. Альфреда Нобеля. Сер. Педагогіка та психологія*. 2020. № 20 (2). С. 251–260.

64. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Організація педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу в комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі закладу вищої освіти. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2018. № 5. Т. 67. С. 199–212.

65. Романова С. Сучасний погляд на професійний імідж викладача ВНЗ. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. / ред. В. І. Сипченко*. Слов'янськ: СДПУ, 2009. Вип. XLVIII. С. 64–70.

66. Савченко В. Г., Андрюшина Л. Л. Традиційні та інноваційні педагогічні технології у вищій школі: навч. посіб. Дніпро: Візіон, 2019. 83 с.

67. Солодовник Т. О., Серeda Н. В., Квасник О. В. Дидактичні системи та освітні технології у вищій школі: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. Г. Романовського. Харків: НТУ «ХПІ», 2021. 176 с.

68. Староста В. І. Педагогіка та психологія вищої школи: навч.-метод. посіб. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. 68 с.

69. Стеблюк С. В. Педагогіка і психологія вищої школи: методичні вказівки. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 42 с.

70. Стражнікова І. Педагогіка вищої школи: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 120 с.

71. Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: підручник. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2008. 530 с.

72. Слепкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. / ред. Л. О. Біда. Київ: Вища школа, 2005. 238 с.

73. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2009. 376 с.

74. Філоненко О. В. Формування професійно-педагогічної культури майбутніх викладачів. *Наукові записки. Педагогічні науки*. Кропивницький,

2022. Вип. 206. С. 81–86.

75. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2006. 560 с.

76. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. 456 с.

77. Чернобровкін В. М. Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 416 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

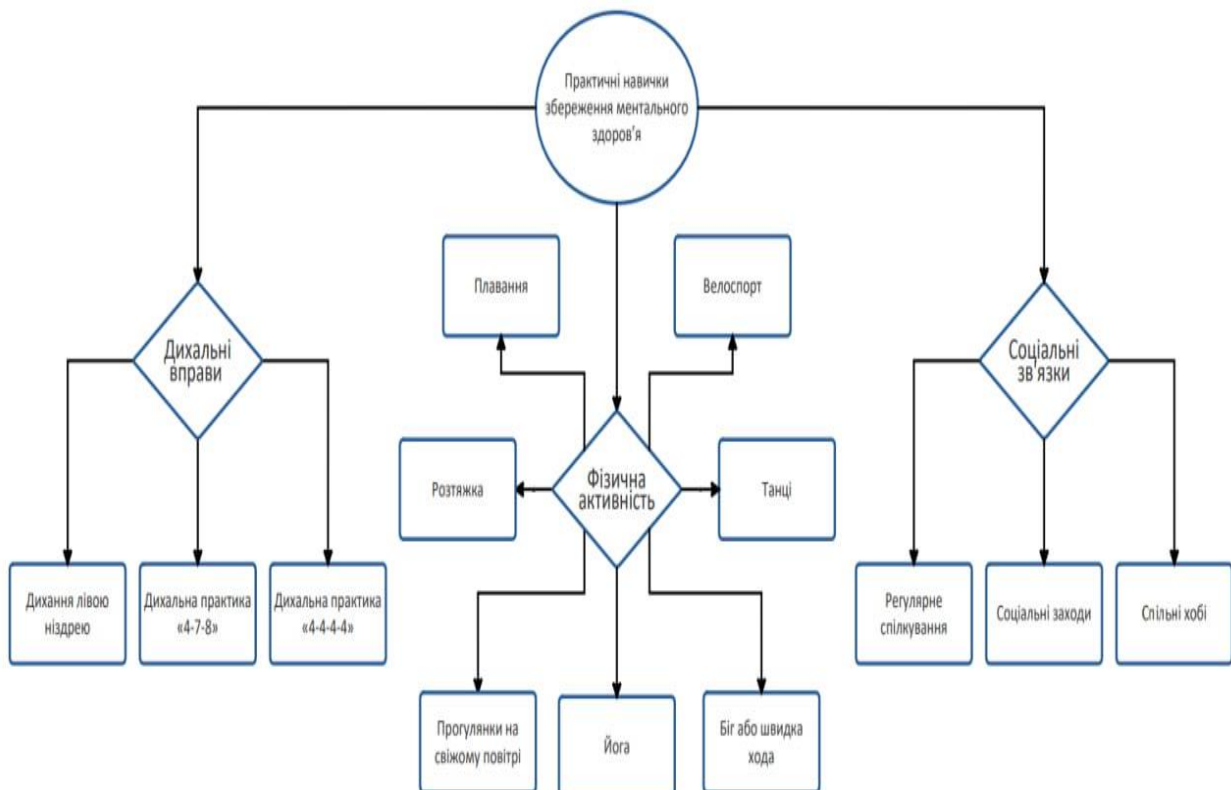
ТЕХНІКА «ЩО Я ЗНАЮ ПРО СЕБЕ?»

Щоб розуміти, яка активність є для вас ресурсною та навпаки, пропонуємо невеличку практику: написати два списки, відповівши собі на запитання:

Питання	«Що приносить мені задоволення і наповнює мене?»	«Що приносить мені дискомфорт та виснажує мене?»
Приклад	Прогулянка, медитація, читання, музика, спілкування з друзями тощо.	Самокритика, сумнів у власних силах, накопичення проблем тощо.

Додаток 2

СХЕМА РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

ШКАЛА ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ

(переклад з англ. за книгою Glenn R. Schiraldi "The resilience workbook")

Дана шкала вимірює комплексну здатність людини лишатися стійкою до життєвих потрясінь, відновлюватися після них, ефективно долати труднощі і вирішувати проблеми.

Оберіть, в якій мірі вас стосуються твердження, наведені нижче. Де:

1 - зовсім не про мене; 10 - максимально точно описує мене.

Відповідаючи сумуйте обрані бали, щоб на завершення оцінити власний рівень життєвої стійкості та скористатися рекомендаціями.

1. Я загалом почуваюся сильною(-им) і здатною(-им) вирішувати свої проблеми.
2. Після напружених, стресових моментів я зазвичай швидко повертаюся до нормального стану.
3. В цілому я добре функціую в різних сферах життя: робота, навчання, стосунки, дозволя.
4. Зазвичай я лишаюся спокійною(-им) і стійкою(-им), коли ситуація стає важкою.
5. Загалом я гнучка(-ий), тобто якщо не вдається щось зробити у звичний спосіб, я готова(-ий) спробувати інакше.
6. Я в хорошому настрої більшість часу
7. Я доброї думки про себе і мені подобається, ким я є всередині
8. Важкі часи не впливають на те, як я ставлюся до себе
9. Я вірю, що мої зусилля зазвичай обертають справи на краще
10. Я добре спілкуюся і підтримую стосунки з людьми
11. Зазвичай я намагаюся вирішувати свої проблеми, але знаю, коли змиритися, якщо вирішення є поза моїми можливостями
12. Перед обличчям складних ситуацій я розробляю план і реалізую його
13. Я насолоджуюсь життям і відчуваю задоволення від того, що роблю для світу
14. Я добре справляюся з сильними негативними емоціями
15. Я добре дистанціююся від людей, які мене пригнічують чи шкодять мені
16. У мене є цілі і я оптимістично дивлюся в майбутнє
17. Я займаюся різними видами діяльності, які мені подобаються
18. У мене немає саморуйнівних звичок
19. Я у згоді з собою та своїм минулим. Відчуваю, що стала(-в) сильнішою(-им) завдяки тому, що пережила(-в)
20. Я не докоряю собі, коли мої зусилля не приносять успіху
21. Я знаю, коли слід шукати допомоги і де її знайти
22. Я лишаюся зосередженою(-им), цілеспрямованою(-им) і мислю ясно під натиском обставин

Інтерпретація результатів

Сумарна кількість балів, набраних за даною шкалою, є прямопропорційною рівню загальної життєвої стійкості. Відповідно - чим більший бал, тим вищий рівень. Якщо набрана вами кількість балів є нижчою від 20 чи прямує до 0, ми радимо вам звернути увагу на основні аспекти, що забезпечують життєву стійкість: розуміння своїх життєвих цінностей, базовані на них активності, критичне мислення, дієва емоційна регуляція, здорові стосунки з іншими, доброзичливе ставлення до себе. Культивування цих сфер життя допоможе вам краще долати труднощі і відновлюватися після стресових подій. Якщо ж ваші бали є близькими до 100 або навіть вищими, це може говорити про високий рівень вашої загальної резиліентності (від англ. *resilience* - стійкість, пружність), ви добре можете давати раду зі стресом собі і бути підтримкою іншим. Упродовж життя кожен з нас може бути на шляху зміцнення психологічної стійкості і довільно її плекати. Пропонуємо вам добірку корисної інформації і вправ для формування резиліентних навичок <https://i-cbt.org.ua/resilience-academy/>

**МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ
КОМУНІКАТИВНОЇ УСТАНОВКИ (В. В. Бойко)**

Інструкція: «Прочитайте кожне із запропонованих нижче суджень. Відповідайте «так» (+) або «ні» (-), висловлюючи згоду або незгоду з ними. Ваш відповідь позначте навпроти кожного судження. Будьте уважні і щирі!»

Судження:

1. Мій принцип у відносинах з людьми: довіряй, але перевіряй.
2. Краще думати про людину погано, і помилитися, ніж навпаки (думати добре і помилитися).
3. Високопоставлені посадові особи, як правило, спритники і хитруни.
4. Сучасна молодь розучилася відчувати глибоке почуття любові.
5. З роками я став більш потайним, тому що часто доводилося розплачуватися за свою довірливість.
6. Практично в будь-якому колективі присутній заздрість або підсиджування.
7. Більшість людей позбавлена відчуття співчуття до інших.
8. Більшість працівників на підприємствах і в установах намагається прибрати до рук все, що погано лежить.
9. Підлітки здебільшого виховані гірше, ніж коли б то не було.
10. У моєму житті часто зустрічалися цинічні люди.
11. Буває так: робиш добро людям, а потім шкодуєш про це, тому що вони платять невдячністю.
12. Добро повинно бути з кулаками.
13. З нашим народом можна побудувати щасливе суспільство в недалекому майбутньому.
14. Нерозумних навколо себе бачиш частіше, ніж розумних.
15. Більшість людей, з якими доводиться мати справу, розігрують з себе порядних, але, по суті, вони інші.
16. Я дуже довірлива людина.
17. Мають рацію ті, хто вважає, що треба більше боятися людей, а не звірів.
18. Милосердя в нашому суспільстві в найближчому майбутньому залишиться ілюзією.
19. Наша дійсність робить людину стандартним, безликим.
20. Вихованість у моєму оточенні – рідкісне якість.
21. Практично я завжди зупиняюся, щоб дати на прохання перехожого зателефонувати з мого мобільного телефону за гроші.,
22. Більшість людей піде на аморальні вчинки заради особистих інтересів.
23. Люди, як правило, безініціативні в роботі.
24. Літні люди в більшості показують свою озлобленість ' кожному.
25. Більшість людей люблять попліткувати один про одного.

Обробка даних та інтерпретація результатів здійснюється за ознаками негативної установки:

1. Завуальована жорстокість у стосунках до людей, в судженнях про них. Про завуальованої жорстокості у відносинах до людей свідчать такі варіанти відповідей (у дужках вказується кількість балів, які нараховуються за відповідний варіант): 1 – так (3), 6 – та (3), 11 – та (7), 16 – немає (3), 21 – немає (4). Максимально можна набрати 20 балів.
2. Відкрита жорстокість у відносинах до людей. Про відкритої жорстокості можна судити з таких питань: 2 – так (9), 7 – та (8), 12 – та (10), 17 – та (10), 22 – та (8). Можливих 45 балів.
3. Обґрунтований негативізм у судженнях про людей виявляється в таких питаннях і варіантах відповідей: 3 – так (1), 8 – так (1), 13 – немає (1), 18 – та (1), 23 – так (1).

Максимальна кількість балів – 5.

4. Бурчання, тобто схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів в області взаємин з партнерами й у спостереженні за соціальною дійсністю. Про наявність такого компонента в негативній установці свідчать наступні питання: 4 – та (2), 9 – та (2), 14 – та (2), 19 – та (2), 24 – та (2). Максимальна кількість балів – 10.

5. Негативний особистий досвід спілкування з оточуючими. Про нього свідчать питання: 5 – так (5), 10 – та (5), 15 – та (5), 20 – та (4), 25 – та (1). Максимально можливих 20 балів. Якщо бал вище загального середнього – 33, то це свідчить про наявність вираженої негативної комунікативної установки.

Додаток 5

ТЕСТ «ЧИ ВПЕВНЕНИЙ Я В СОБІ?» (Д. Сінгер)

Інструкція: Дайте відповідь «так» чи «ні» на запитання:

№	Запитання	так	ні
1.	Якщо ви заблукаєте в місті, ви запитаете дорогу в перехожих?		
2.	Ви вважаєте, що у вас прекрасна постава?		
3.	Ви часто хочете, щоб все було по іншому?		
4.	У цьому одязі ви відчуваєте себе бідним і нещасним?		
5.	Вам здається, що ви говорите тихо, повільно, переривчасто?		
6.	У натовпі ви відчуваєте себе пригніченим? Вас лякає велика кількість людей?		
7.	Ви весь час закриваєте вікна, двері?		
8.	Вам подобаються дзеркала?		
9.	Ви вважаєте, що можете запросити на побачення або справити враження на будь-кого, варто лише захотіти?		
10.	Ви вмієте програвати?		
11.	Ви точно знаєте, що люди розпускають про вас плітки і засуджують вас?		
12.	Якщо ви тричі провалитесь при вступі у ЗВО або на прийомі на роботу, ви почнете сумніватись в своїх силах?		
13.	Вам подобається бути лідером?		
14.	Ви завжди знайдете вихід із складної ситуації?		
15.	Ви вважаєте, що відповідальність треба з кимось розділити?		
16.	Вам подобається обговорювати з людьми особисті проблеми?		
17.	Ви вірите що ваші батьки вас обожнювали?		
18.	Вас тривожать неприємні сни?		
19.	Іноді вам здається, що незнайомі люди роздивляються вас?		
20.	Вам часто хочеться з ким-небудь помінятися місцями?		

Опрацювання результатів:

Нарахуйте собі по одному балу за відповіді: «ні» на запитання: 1, 3, 4, 6, 8, 9, 12, 13, 16, 18, 19, 20; «так» на запитання: 2, 5, 7, 10, 11, 14, 15, 17.

16–20 балів. Ви по-справжньому надійна людина, врівноважена і впевнена в собі. Ви

спокійно зустрічаєте неприємності і не втрачаєте голови у важку хвилину. Люди часто звертаються до вас за підтримкою, і ви з радістю допомагаєте їм, нічого за це не вимагаючи. При цьому ви володієте великою таємницею – вмінням радіти життю.

6–15 балів. Ви звичайна людина, впевнено перемагаєте більшість труднощів. Але деколи вони застають вас зненацька. Ви спокійно йдете життям, але бувають періоди, місця і люди, які наводять на вас жах. Проаналізуйте твердження, в яких ви помилилися, і ще раз обміркуйте їх. Може, це допоможе вам подолати тінь, в якій ховається ваша впевненість у собі.

1–5 балів. Безперечно, ви – розумна і цікава людина, в іншому разі навіщо вам було б відповідати на всі ці запитання? Але ваша світла особистість захована дуже глибоко, і вам доведеться знайти себе. Поїдьте куди-небудь, подивіться на людей, займіться разом з іншими цікавою справою. Нарешті, складіть список своїх достоїнств і кожного дня додавайте по одному новому. Адже ще зовсім не пізно, та й ви кращі, ніж вам здається.

Додаток 6

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ САМОРОЗВИТКУ І ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (Л. Н. Бережнова)

Призначення.

Відомо, що саморозвиток характеризується прагненням розвиватися, наявністю якостей особистості, що сприяють саморозвитку, і можливостей реалізації себе в професійній діяльності.

Тест включає 18 питань і по три передбачуваних відповіді на кожне. Однозначно вибрані відповіді дозволяють визначити рівень прагнення до саморозвитку, самооцінку своїх якостей, сприяють саморозвитку, оцінку можливостей реалізації себе в професійній діяльності (в даному випадку оцінка проекту педагогічної підтримки як можливості професійної самореалізації).

Інструкція

Дайте відповідь на всі 18 питань, вибираючи тільки один із запропонованих варіантів відповіді. Для цього після кожного питання потрібно обвести букву **а**, **б** або **в**.

Опитувальник

1. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика вам найбільше підходить.
 - а) цілеспрямований;
 - б) працьовитий;
 - в) дисциплінований.
2. За що вас цінують колеги?
 - а) за те, що я відповідальний;
 - б) за те, що відстоюю свою позицію і не міняю рішень;
 - в) за те, що я ерудований, цікавий співрозмовник.
3. Як ви ставитеся до ідеї педагогічної підтримки?
 - а) думаю, що це марна трата часу;
 - б) глибоко не вникав у проблему;
 - в) позитивно, активно включається в проект.
4. Що вам найбільше заважає професійно самовдосконалюватися?

- а) недостатньо часу;
 - б) немає підходящої літератури та умов;
 - в) не вистачає сили волі й наполегливості.
5. Які особисто ваші типові труднощі в здійсненні педагогічної підтримки?
- а) не ставив перед собою завдання аналізувати труднощі;
 - б) маючи великий досвід, утруднень не відчуваю;
 - в) точно не знаю.
6. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика вам найбільше підходить.
- а) вимогливий;
 - б) наполегливий;
 - в) поблажливий.
7. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика вам найбільше підходить.
- а) рішучий;
 - б) кмітливий;
 - в) допитливий.
8. Яка ваша позиція в проекті педагогічної підтримки?
- а) генератор ідей;
 - б) критик;
 - в) організатор.
9. На основі порівняльної самооцінки виберіть, які якості у вас розвинені більшою мірою.
- а) сила волі;
 - б) завзятість;
 - в) обов'язковість.
10. Що ви найчастіше робите, коли у вас з'являється вільний час?
- а) займаюся улюбленою справою;
 - б) читаю;
 - в) проводжу час з друзями.
11. Яка з наведених нижче сфер для вас останнім часом представляє пізнавальний інтерес?
- а) методичні знання;
 - б) теоретичні знання;
 - в) інноваційна педагогічна діяльність.
12. У чому ви могли б себе максимально реалізувати?
- а) якщо б працював так, як і колись;
 - б) вважаю, що в новому проекті педагогічної підтримки;
 - в) не знаю.
13. Яким вас найчастіше вважають ваші друзі?
- а) справедливим;
 - б) доброзичливим;
 - в) чуйним.
14. Який з трьох принципів вам ближче всього і якого ви дотримуетесь найчастіше?
- а) жити треба так, щоб не було боляче за безцільно прожиті роки;
 - б) в житті завжди є місце самовдосконалення;
 - в) насолода життям у творчості.
15. Хто ближче всього до вашого ідеалу?
- а) людина сильна духом і міцної волі;
 - б) людина творча, багато знає і вміє;
 - в) людина незалежна і впевнений у собі.
16. Чи вдасться вам у професійному плані домогтися того, про що ви мрієте?
- а) думаю, що так;

- б) швидше за все так;
 - в) як пощастить.
17. Що вас більше приваблює в проекті педагогічної підтримки?
- а) те, що більшість вчителів схвалюють ідею педагогічної підтримки;
 - б) не знаю ще;
 - в) нові можливості викладацької діяльності та перспектива самореалізації.
18. Уявіть, що ви стали мільярдером. Що б ви хотіли?
- а) подорожував би по всьому світу;
 - б) побудував би приватну школу і займався улюбленою справою;
 - в) поліпшив б свої побутові умови і жив у своє задоволення.

Додаток 7

ЕКСПРЕС-ОПИТУВАЛЬНИК «ІНДЕКС ТОЛЕРАНТНОСТІ»

(Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова)

Інструкція: Оцініть, наскільки Ви згодні, або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку, або будь-який інший знак навпроти кожного твердження.

Обробка результатів:

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали. Кожній відповіді на пряме твердження присвоюється бал від «1» до «6» («абсолютно не згоден» - 1 бал, «повністю згоден» - 6 балів). Відповідей на зворотні твердження присвоюються реверсивні бали («абсолютно не згоден» - 6 балів, «повністю згоден» - 1 бал). Потім отримані бали сумуються.

Номери прямих тверджень: 1, 9, 11, 14, 16, 20, 21, 22.

Номери зворотних тверджень: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19.

Інтерпретація результатів:

Індивідуальна оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за наступними ступенями:

22-50 – низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність особистості і наявність виражених інтолерантних установок по відношенню до навколишнього світу і людей.

51-89 – середній рівень толерантності. Такі результати показують респонденти, для яких характернее поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. Тобто в одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти не толерантні вчинки.

90-112 – достатній рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної поведінки.

Результати вищі від 115 балів демонструвати високу ступінь толерантності.

№	Твердження	Абсолютно не згоден	Не згоден	Скоріше не згоден	Скоріше, згоден	Згоден	Повністю згоден
1.	У засобах масової інформації може бути представлено будь-яка думка						
2.	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності						
3.	Якщо друг зрадив, треба помститися йому						
4.	До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку						
5.	У суперечці може бути правильною тільки одна точка зору						
6.	Жебраки і волоцюги самі винні у своїх проблемах						
7.	Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж всі інші						
8.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися						
9.	Навіть якщо у мене є своя думка, я готовий вислухати і інші точки зору						
10.	Всіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства						
11.	Я готовий прийняти як члена своєї сім'ї людини будь-якої національності						
12.	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в місцевих проблем не менше						
13.	Якщо хтось надходить зі мною грубо, я відповідаю тим же						
14.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей						
15.	Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»						
16.	Приїжджі повинні мати ті ж права, що і місцеві жителі						
17.	Людина, яка думає не так, як я, викликає у мене роздратування						
18.	До деяких націй і народів важко добре ставитися						
19.	Безлад мене дуже дратує						
20.	Будь-які релігійні течії мають право на існування						
21.	Я можу уявити чорношкірого людину своїм близьким другом						
22.	Я хотів би стати більш терпимою людиною по відношенню до інших						

Для нотаток

[illegible]

Навчальне видання

ПОЯСОК Тамара Борисівна,
БЕСПАРТОЧНА Олена Іванівна

ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

Підписано до друку 22.07.2024
Формат 60x84 ¹/₁₆. Умовн. друк. арк. 11,8.
Наклад 300 прим. Замовлення № 43-24.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Електрографічний друк.

Видавець ПП «Видавництво «НОВАБУК»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №7598 від 10.02.2022р.
www.novabook.com.ua
097 555 10 72

Віддруковано ФОП Щербатих О.В.
вул. Софіївська, 36-Б,
м. Кременчук, 39600
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2129 від 17.03.2005р.

